

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Вера Б. Чолаковић

**ПАЛЕОГРАФСKE И ЈЕЗИЧКЕ ОСОБИНЕ
СИЛОАНОВОГ ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА
(14. ВИЈЕК)**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Бања Лука, 2022.

UNIVERSITY OF BANJA LUKA
FACULTY OF PHILOLOGY

Vera B. Čolaković

**THE PALAEOGRAPHIC AND LINGUISTIC
FEATURES OF THE SILOAN
TETRAEVANGELION (14TH CENTURY)**

DOCTORAL DISSERTATION

Banja Luka, 2022.

Ментор и коментор: Др Вања Станишић, редовни професор, Филолошки факултет, Универзитет у Београду, др Биљана Бабић, редовни професор, Универзитет у Бањој Луци

Наслов докторске дисертације: Палеографске и језичке особине Силоановог четворојеванђеља (14. вијек)

Резиме: Дио богатог српског писаног наслеђа, премда несачуваног у пуном и очекиваном обиму, представља и *Силоаново четворојеванђеље*, рукопис писан ћирилицом у другој половини 14. вијека. Један је од најстаријих сачуваних ћирилских рукописа из Музеја Старе православне цркве у Сарајеву, посвећене Светим архангелима Михаилу и Гаврилу. У овом раду обухваћена су палеографска и језичка испитивања *Силоановог четворојеванђеља*, у контексту српскословенске епохе којој припада, али и у односу на општесловенску ћирилометодијевску базу, као и развојни пут српског језика. Рукопис је исписан калиграфским уставом, а типови слова и њихове варијанте испољавају три тока: задржавање архаичних словних облика уставног писма, употреба карактеристичних типова слова за 14. вијек и уношење одређених брзописних слова у систем писма рукописа. На прелазу рашког и ресавског правописног периода, својим писмом рукопис потврђује да прелаз са устава на полуустав није био нагли заокрет, него процес који је имао своје трајање, а испитивање појединачних рукописа доприноси сагледавању прелазних токова у историји српске ћирилице. Као и у погледу писма, прелазне особине с рашке на ресавску правописну школу карактеришу и ортографију, па се у рукопису уочавају особине обје правописне школе, нарочито при графемској реализацији секвенци /ja/, /je/, /ju/. На фонетском језичком нивоу чувају се неки устаљени књишки модели српскословенске епохе, као што је неизмијењено иницијално вь- у оу-, изостаје секундарни полугласник у свим категоријама, сем у облицима презента глагола *къмь* (быти). Морфологија и синтакса српскословенске језичке епохе највећим дијелом задржавају наслијеђене особине из старословенског језика, што је потврђено истраживањем овог рукописа. Јављају се иновације, у складу с српскословенским књижевним језиком, као што су међусобни утицаји деклинационих типова код именица, наставци за генитив сложене придјевске деклинације, а новину представља и преузимање наставка за 3. лице двојине из 2. лица двојине у конјугацији глаголских облика. У *Силоановом четворојеванђељу* и даље је у употреби локатив без приједлога, који се ријетко јавља у споменицима српске редакције старословенског језика.

Кључне ријечи: Силоан, четворојеванђеље, палеографска и језичка истраживања, историја писма, историја српског језика

Научна област: Специфични језици – српски језик

Научно поље: Историја српског језика и писма

Класификциона ознака према CERIF шифрарнику: H355

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: CC BY-NC

Mentor and co-mentor information: Vanja Stanišić, PhD, full professor, Faculty of Philology, University of Belgrade, Biljana Babić, PhD, full professor, Faculty of Philology, University of Banja Luka

Title of the doctoral dissertation: The palaeographic and linguistic features of the Siloan Tetraevangelion (14th century)

Summary: While the Siloan Tetraevangelion, a manuscript written in Cyrillic in the second half of the 14th century, has not been preserved in its full or as-expected form, it is an invaluable part of the rich Serbian written heritage. One of the oldest preserved Cyrillic manuscripts, it is kept at the Museum of the Old Orthodox Christian Church in Sarajevo dedicated to Sts Michael and Gabriel the Archangels. This dissertation is a study of the palaeographic and linguistic features of the Siloan Tetraevangelion in the context of the Serbo-Slavonic period to which it belongs, but also in relation to the common Slavic Cyril and Methodius foundations, as well as the development of the Serbian language. Written in calligraphy uncial, the letterforms found in the manuscript can be grouped as 1) having retained the early forms of the uncial script; 2) being letterforms characteristic of the 14th century; or 3) being examples of *skoropis* introduced to the writing system of the text. Dating back to the period of transition between the Raška and Resava schools, the script of the Siloan Tetraevangelion proves that the change from uncial to half-uncial was not a sudden process, but rather a gradual one, and that examination of individual manuscripts is important for outlining and distinguishing between the different stages of development of the Serbian Cyrillic alphabet. As well as the script, the orthography of the Tetraevangelion shows evidence of transition between the Raška and Resava traditions, with characteristics of both schools present in the text, especially in the spelling of the /ja/, /je/ and ju/ / sequences of graphemes. At the phonetic level, the codex retains some of the previously adopted norms found in other manuscripts of the Serbo-Slavonic period; for instance, there is no change of the initial *кѣ-* to *оу-* and the secondary semi-vowel is missing in all categories except the present tense forms of the verb *късмь (быти)*. Church Slavonic of the Serbian recension largely kept the morphology and syntax of Old Slavonic, as confirmed by the study of this manuscript. There are novelties in the text, consistent with literary Serbo-Slavonic, such as sporadic cross influences between noun declensions, the suffixes on definite adjectives (complex adjectival declension) in the genitive case, and, in the case of verb conjugation, use of the 2nd person dual suffix with the 3rd person dual. Like the great majority of Serbo-Slavonic manuscripts, in the Siloan Tetraevangelion the locative case is still used without prepositions.

Key words: Siloan, Tetraevangelion, palaeographic and linguistic studies, history of the alphabet, history of the Serbian language

Scientific area: Specific languages – Serbian language

Scientific field: History of the Serbian language and alphabet

Classification designation for the given scientific area according to the Common European Research Classification Scheme (CERIF): H 355

The type of the Creative Commons license selected for using the contents of this doctoral dissertation: 2. Attribution – Non-commercial (CC BY-NC)

САДРЖАЈ

1. УВОД.....	1
2. О РУКОПИСУ	3
2.1. Опис, обим и именовање рукописа.....	3
2.2. Тематска структура књиге	8
2.3. Записи	10
2.4. Историјат кретања рукописа на основу записа	12
3. ПАЛЕОГРАФИЈА	15
3.1. Основна слова у врсти.....	16
3.2. Велика слова.....	23
3.3. Надредна (натписана) слова	28
3.4. Синтеза палеографских истраживања главног текста	32
3.5. Особине слова у записима	40
4. ГРАФИЈА И ОРТОГРАФИЈА.....	43
4.1. Писање гласовне вриједности /ja/ и /'a/	44
4.2. Писање гласовне вриједности /je/ и /'e/.....	46
4.3. Писање гласовне вриједности /ju/ и /'y/	49
4.4. Писање секвенце /jo/	50
4.5. Обиљежавање фонеме /и/ и група /иј/, /ији/.....	51
4.6. Писање фонема /љ/ и /њ/.....	53
4.7. Обиљежавање гласовне вриједности /ћ/ и /ђ/	53
4.8. Писање графеме <i>јери</i> <ы> и њена гласовна вриједност.....	54
4.9. Писање графеме <i>јер</i> и гласовна вриједност полугласника	55
4.9.1. Финална позиција.....	56
4.9.2. Медијална позиција.....	58
4.9.3. Статус графеме <i>дебело јер</i>	66
4.10. Писање вокалног /р/ и /л/	67
4.11. Писање вокала иза прасловенских меких сугласника /р/ и /с/	68
4.12. Обиљежавање фонеме /о/	68
4.13. Обиљежавање фонеме /у/	69
4.14. Биљежење једначења сугласника по звучности.....	70
4.15. Губљење сугласника /т/ и /д/.....	70
4.16. Статус графема <s>, <v>, <ѝ>, <ѡ> и <ѣ>.....	71

4.17.	Правопис краја реда и натписане графеме на крају реда.....	72
4.18.	Скраћенице	85
4.18.1.	Скраћенице карактеристичне за споменике писане и глагољицом и ћирилицом.....	86
4.18.2.	Аутентичне словенске скраћенице	92
4.18.3.	Остале скраћенице.....	94
4.19.	Писање удвојених слова (редупликација)	96
4.20.	Графија и ортографија записа.....	97
5.	ФОНЕТИКА.....	102
5.1.	Вокал <i>јат</i> (ѣ)	102
5.1.1.	Дублетне форме са /ѣ/ и /ѣ/ у позајмљеницама из грчког језика	103
5.1.2.	Дублетне форме у словенским ријечима због колебања /а/ и /ѣ/	104
5.1.3.	Старословенски дублет /а/ и /ѣ/	105
5.1.4.	Колебање /ѣ/, /ѣ/ и /ь/.....	105
5.1.5.	Дублетне форме /ѣ/ и /ѣ/ у прилозима.....	105
5.1.6.	Колебања између /ѣ/ и /ѣ/ у обличким морфемама	105
5.2.	Полугласници.....	106
5.3.	Прелазак ѡ у оу.....	107
5.4.	Метатеза /вс-/ у /св-/	108
5.5.	Промјена /л/ у /о/.....	108
5.6.	Група /сц/.....	108
5.7.	Група /чр-/	109
5.8.	Епентетско /л/.....	109
5.9.	Фонетска адаптација страних ријечи.....	109
5.10.	Фонетске особине записа	111
6.	МОРФОЛОГИЈА.....	113
6.1.	Именице.....	113
6.1.1.	Деклинација именица -ѣ- основе	113
6.1.2.	Деклинација именица -ѣ- основе мушког рода	115
6.1.3.	Деклинација именица -ѣ- основе женског рода	116
6.1.4.	Сугласничке деклинације	117
6.1.5.	Деклинација именица -ѣ- основе	119
6.1.6.	Специфичности у промјени продуктивних деклинација	120
6.2.	Замјенице.....	121
6.2.1.	Личне замјенице	121

6.2.2.	Упитно-односне именске замјенице кѣто и чѣто.....	123
6.2.3.	Придјевске показне замјенице	123
6.2.4.	Придјевске присвојне замјенице.....	125
6.3.	Придјеви	125
6.4.	Бројеви.....	131
6.5.	Презент	133
6.6.	Аорист.....	135
6.7.	Имперфекат	136
6.8.	Перфекат.....	137
6.9.	Плусквамперфекат.....	137
6.10.	Исказивање будућег времена.....	137
6.11.	Императив.....	138
6.12.	Потенцијал.....	138
6.13.	Инфинитив и супин	139
6.14.	Партиципи	139
6.14.1.	Активни партицип презента	139
6.14.2.	Активни партицип претерита	141
6.14.3.	Пасивни партицип презента	143
6.14.4.	Пасивни партицип претерита	143
6.14.5.	Партицип перфекта.....	143
6.15.	Осврт на морфолошке особине.....	144
6.16.	Морфолошке особине записа.....	145
7.	СИНТАКСА.....	149
7.1.	Ред ријечи.....	149
7.1.1.	Личне замјенице.....	149
7.1.2.	Атрибут уз управну ријеч у синтагми.....	156
7.2.	Конгруенција бројева и именске ријечи.....	158
7.3.	Двојина	158
7.4.	Из синтаксе падежа	160
7.4.1.	Посесивност	160
7.4.2.	Генитив.....	162
7.4.3.	Датив.....	165
7.4.4.	Акузатив.....	166
7.4.5.	Инструментал	168
7.4.6.	Локатив.....	169

7.5. Синтаксичке функције партиципа	171
7.5.1. Активни партицип презента	172
7.5.2. Активни партицип претерита.....	173
7.5.3. Пасивни партицип презента	174
7.5.4. Пасивни партицип претерита.....	174
8. ИЗ ЛЕКСИКЕ.....	175
9. ЗАКЉУЧАК.....	181
10. ЛИТЕРАТУРА.....	186
11. ПРИЛОЗИ	193
12. БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	200

1. УВОД

Премда су научно дефинисана и утемељена обиљежја српкословенске језичке епохе и дате опште карактеристике графије, ортографије и језика, ипак детаљнија језичка испитивања на појединачним споменицима нису ни приближно завршена. Међу богатим и недовољно проученим српским средњовјековним писаним споменицима своје мјесто има и *Силоаново четворојеванђеље* из Музеја Старе православне цркве у Сарајеву. Као писани српкословенски споменик, настао крајем 14. вијека, носилац је обиљежја дате епохе.

На овај рукописни споменик посебно је скренуо пажњу Петар Момировић својим радом *Силоаново рукописно четворојеванђеље* (Момировић 1981), описујући споменик, дајући важније назнаке о писму и језику, садржају, историјату кретања рукописа, минијатурама којима је јеванђеље украшено итд. У том раду П. Момировић је истакао да би требало спровести „обимнија упоредна палеографска испитивања“ указујући на везе с писмом којим су писани други српкословенски споменици (уп. Момировић 1981: 100), а ми додајемо да су потребна и друга језичка испитивања јер о рукопису нема ни приближно довољно радова, као ни лингвистичка монографија. Према увиду у рукопис, Петар Момировић изнио је сљедеће запажање: „Редакција је чисто српска, средњовековна, пре ресавске реформе, врло исправна и доследна, како по облицима, тако и у правопису“ (Момировић 1981: 100). Полазећи од ове констатације, а спроводећи исцрпну и свеобухватну анализу настојимо показати евентуална одступања или правописна мијешања.

Предмет истраживања јесте језичка и палеографска дескрипција рукописа, а корпус је сам рукописни споменик. Циљ истраживања јесте цјеловит и систематичан палеографски и језички опис овог споменика у контексту општесловенског наслеђа, затим српкословенске епохе, историје српског језика и развоја српског ћириличног писма. Основни примијењени метод при изради ове дисертације јесте компаративно-историјски, а од општих дескриптивни.

Палеографска истраживања обухватају, поред компарирања с другим споменицима и саме контекстуализације споменика, опис морфологије словних знакова, затим утврђивање присуства морфолошких архаизама и појаве морфолошких дублета. Ортографска проблематика српкословенских споменика укључује релевантна ортографска питања, попут обиљежавања гласовних вриједности /ја |'а/, /је |'е/, групе

/jy/, питање употребе графеме *јери*, писање графеме *јер* и питање досљедности једнојеровног система, затим писање вокалног /р/ и /л/, биљежење једначења по звучности сугласника и друге појаве. Посебна пажња посвећена је систему скраћеница и натписаним словима и правопису краја реда. Овим желимо, прво, цјеловито и систематично описати палеографске особине споменика, затим показати позицију проучаваног споменика међу другим споменицима јер је већ истицано да се српски средњовјековни споменици истог периода, односно епохе, на фону правописа међусобно разликују слиједећи различите правописне традиције (уп. Стојановић 2002: 120). Кроз опис појединачног споменика, затим довођењем истог у дати контекст, доприноси се цјеловитијем сагледавању токова ћириличног писма.

Поред палеографских и ортографских истраживања, као што је насловом прецизирано, обухваћена су језичка истраживања према језичким нивоима: фонетика, морфологија, синтакса и лексика. *Силоаново четворојеванђеље* јесте репрезентативан примјер споменика српскословенске редакције, а како припада високом сакралном стилу, представља текст мање подложен измјенама, који се ослања на старословенску базу, али с обзиром на временски размак од канонских споменика, језик којим је рукопис писан не може бити без иновација, зато се истраживањем обухватају три становишта, а то су: позиција рукописа у односу на старословенско стање, позиција у односу на српскословенско стање и позиција у односу према народном језику.

У вези с историјатом питања, може се констатовати да готово и нема радова о писму, ортографији и језику овог рукописа.

Силоаново четворојеванђеље научној јавности познато је кроз радове В. Мошина (Мошин–Траљић 1959), Л. Мирковића (Мирковић 1936), П. Момировића (Момировић: 1981). Ови радови доносе драгоцене податке, односно опис изгледа рукописа и окова књиге, податке о записима. Као важан и један од најстаријих писаних споменика из Музеја Старе цркве у Сарајеву, *Силоаново четворојеванђеље* се помиње у кратким напоменама приликом описивања, пописивања музејских старина или сличним текстовима.¹ Љ. Стојановић објавио је записе с маргина *Силоановог четворојеванђеља*, а то су записи бр.: 2041, 2440, 4400, 4442 (Стојановић 1902: 471–472; Стојановић 1903: 64, 438–439, 444). Сви ови чланци су драгоцени, али заправо су само полазиште за даља истраживања јер су дате тек напомене у вези са писмом и језиком рукописа.

¹ Споменик се наводи у попису средњовјековног фонда из Старе православне цркве у Сарајеву, који је начинила Емина Хот Шљука (Хот Шљука 2008: 382). Помиње се у историјату Музеја Старе цркве (нпр. Билинац – Петровић 2017: 116).

2. О РУКОПИСУ

Силоаново четворојеванђеље (СЧ), споменик српског средњовјековног писаног насљеђа, потиче из друге половине 14. вијека, а представља једну од најстаријих сачуваних рукописних књига из Музеја Старе православне цркве у Сарајеву на Башчаршији. Инвентирање старих рукописних и штампаних књига, као и других старина, вршено је у два наврата, свакако прије 1991. године. Први пут с почетка 20. вијека, а други пут 1949. г. (в. Момировић 1981: 100). Приликом другог инвентирања нису задржани стари бројеве, тако да је *Силоаново четворојеванђеље* заведено под бројем 2 старе инвентуре и под бројем 218 нове.² Данас се рукопис чува на двије локације. Један дио рукописа налази се у Музеју Старе православне цркве у Сарајеву при Цркви Светих архангела Михаила и Гаврила, а други већи дио у Музеју Дабробосанске митрополије, смјештене у манастир Добрун.³

2.1. Опис, обим и именовање рукописа

Силоаново четворојеванђеље писано је на папиру са воденим знаком главе једнорога (Момировић 1981: 100, Мошин–Траљић 1957: Т. 684, бр. 5910–5912), а садржи укупно 312 листова. Број листова према П. Момировићу и Л. Мирковићу је 312, а према В. Мошину 311 уз напомену да недостаје лист с записом, за кога су претходна два аутора потврдила да је ипак сачуван. (Момировић 1981: 100, Мирковић 1936: 21, Мошин–Траљић 1959: 68).

Листови су исписивани двострано, а текст раније није приређиван нити рашчитаван, изузев што је Љубомир Стојановић рашчитао и објавио четири записа из овог четворојеванђеља (Стојановић 1902: 471–472, Стојановић 1903: 64, 438–439, 444). На поменутих записима нема података о тачном мјесту и времену настанка књиге, као што нема ни података о поручиоцима, писару/писарима и илуминатору. Записи доносе податке о првом власнику и другим власницима, као и о необичном путу ове књиге.

² Данас су на рукопису уочљива оба броја (2 и 218). П. Момировић је предлагао враћање на старе броје инвентуре да би се избјегле могуће забуне (Момировић 1981: 100). Мошин и Траљић, приликом пописа и описа рукописа из Старе цркве, наводе на првом мјесту свог списка *Силоаново четворојеванђеље* и уз назив у заграду број инвентуре 218 (Мошин–Траљић 1959: 65), а уз опис рукописа наводе и стари број инвентуре 2 (Мошин–Траљић 1959: 67).

³ Рукопис се данас чува на два мјеста трудом и залагањем надлежних намјесник, којима дугујем захвалност на приступу рукопису и његовим снимцима.

Рукопис није могао настати прије 1385. године јер је водени знак на папиру глава једнорога из временског периода 1385–1400. г. (в. Мошин и Траљић 1957: бр. 5910–5912).

Димензије листова према проучаваоцима су сљедеће: П. Момировић 35x24 cm (Момировић 1981: 100), В. Мошин 25x35,5 cm (Мошин–Траљић 1959: 67), Лазар Мирковић 25x23 cm (Мирковић 1936: 21). За Мирковићеве димензије, Петар Момировић сматра да су штампарска погрешка, а остала одступања: Услед оштећења књиге, појављују се код испитиваоца ситније разлике у величини листова.“ (Момировић 1981: 100).

Како је карактеристично за средњовјековне кодексе, листови су увезани у свежњеве (свешчице, лат. fasciculum) у форми кватерниона (лат. quaternion) – осам листова, тј. шеснаест страница. Пагинација је обиљежена „азвједи бојама у доњем десном углу почетног листа и у левом углу завршне стране сваког кватерниона“ (Момировић 1981: 100). Накнадном пагинацијом, графитном оловком, означен је број листа у доњем десном углу, са горње стране (а), а доња страна (б) није означена, а број страна је обиљежен на дну стране, изузев полеђина минијатура гдје прескочена пагинација (лист 22б, лист 157б). У табеларном приказу наведени су кватерниони, листови и стране.⁴ (Табела бр. 1)

Табела бр. 1 – Приказ кватерниона, листова и страна

Кватернион /свежањ (f.)	Број листа (горња страна – а, доња страна – б)	Број стране
I	1а–8б	1–16
II	9а–16б	17–32
III	17а–24б	33–47
IV	25а–32б	48–63
V	33а–40б	64–79
VI	41а–48б	80–95
VII	49а–56б	96–111
VIII	57а–64б	112–127
IX	65а–72б	128–143

⁴ Приликом ексцерпирања грађе обиљежаваће се број листа, као и број стране, затим реда.

X	73a–806	144–159
XI	81a–886	160–175
XII	89a–966	176–191
XIII	97a–1046	192–207
XIV	105a–1126	208–223
XV	113a–1206	224–239
XVI	121a–1286	240–255
XVII	129a–1366	256–271
XVIII	137a–1446	272–287
XIX	145a–1526	288–303
XX	153a–1606	304–318
XXI	161a–1686	319–334
XXII	169a–1766	335–350
XXIII	177a–1846	351–366
XXIV	185a–1926	367–382
XXV	193a–2006	383–398
XXVI	201a–2086	399–414
XXVII	209a–2166	415–430
XXVIII	217a–2246	431–446
XXIX	225a–2326	447–462
XXX	233a–2406	463–478
XXXI	241a–2486	479–494
XXXII	249a–2566	495–510
XXXIII	257a–2646	511–526
XXXIV	265a–2726	527–542
XXXV	273a–2806	543–558
XXXVI	281a–2886	559–574
XXXVII	289a–2966	575–590
XXXVIII	297a–3046	591–606

XXXIX	305a–311a (крај текста), 311b (записи)	607–620
-------	--	---------

Импостација, шематски изглед, странице јесте сљедећи: текст на пуној страни је концентрисан на површини од 24x15–16 cm, а исписан је у 21 ред на пуној страници (уп. Момировић 1981: 100). Величина слова у врсти, у основним линијама, су величине 5 mm, а размак између редова је око 8 mm (уп. Момировић 1981: 100).

Основна слова су исписан црним мастилом, поред тога напомене цинобером, поједини почеци цинобером, златном и плавом бојом.

Одређени дио рукописа, односно дијелови листова претрпјели су физичка оштећења, те су поједини сегменти изгубљени, најчешће вањски рубови листова. Рестаурација овог рукописног споменика вршена је двапут. Први пут, према објашњењу П. Момировића нестручно цигарет папиром, а други пут је урађена стручна конзерваторска интервенција 1962/1963. године, коју је извршила инжењер хемије др Вера Вуловић Радосављевић у тадашњој конзерваторској радионици Музеја револуције народа Југославије у Београду (в. Момировић 1981: 105).

Именовање рукописа потиче од Петра Момировића, који је дао приједлог за именовање још четири споменика из ризнице Музеја старе цркве (Момировић 1981: 100), а да би се лакше разликовала. Прихваћен је приједлог за *Силоаново четворојеванђеље и Јеванђеље грешног Леонтија*. *Силоаново четворојеванђеље* именовано је према митрополиту Силоану из најстарије записа у споменику. У попису старина Мошин и Траљић наводе: „*Četverovandelje, Siloanovo, крај XIV v.*“ (Мошин–Траљић 1959: 65).

Књига је лијепог повеза – тамноцрвена тканина (баршун или кадифа) и преко ње позлаћени сребрни оков с угравираним представама (иконицама) и украсима у виду каменчића (један зелени, два љубичаста и више плавих).⁵ На доњој страни повеза су украси и трака с натписом која опасава ивице. Украси на полеђини су „четири чипкасте розете са дугмадима за ослонац јеванђеља, а у средини арабеска у ромбу чији углови

⁵ П. Момировић овако описује повез и горњу страну повеза: „Корице су од дебелих дрвених дашчица, обложене тамноцрвеном кадифом. Преко повеза је на горњој корици позлаћени сребрни оков. Састоји се од више плочица са угравираним представама. У средини је правоугаона двоструко уоквирена иконица Распећа. Уписани оквир је украшен филиграном и плавим камичцима. У угловима су квадратне плочице уоквирене четворолинијским профилисаним оквирима са угравираним попрсјима јеванђелиста. Обема рукама придржавају књиге.“ (Момировић 1981: 101).

прелазе у тролисте“ (Момировић 1981: 101).⁶ „На хрпту књиге окови су повезани са три пређице при крајевима и средини, а сапони су од ланчића.“ (Момировић 1981: 101).

П. Момировић указује на то да је данашњи повез из 1693. године, према записима на полеђини окова (в. Момировић 1981: 101), док Мошин и Траљић не наводе из ког времена потиче (уп. Мошин–Траљић 1959: 67). На поменутом запису, трака по рубовима дође корице, наведено је да су ово јеванђеље „оковале и приложиле калфе, нови мајстори ћурчијског руфета о свом теферичу, 8. маја 1693. г.“ (Момировић 1955: 224, уп. Мирковић 1936: 22). Иако о приложницима окова имамо податке, мајстор који је израдио оков није именован, а Мошин и Траљић упућују на запажање Л. Мирковића у вези с тим да је оков „potpuno sličan okovu dvaju evanđelja iz Krušedola“ (Мошин–Траљић 1959: 67) чиме се сугерише да потичу од истог мајстора.

На горњој корици представе (иконе) су: 1. Распеће у средишњем дијелу; 2. јеванђелисти на угловима: Св. Матеј у лијевом горње углу (са сигнатуром: ⲥⲧⲩ Ⲡⲁⲧⲉⲛ), Св. Лука у лијевом доњем углу (са сигнатуром: ⲥⲧⲩ ⲕⲗⲕⲁ), Св. Марко у горњем десном углу (са сигнатуром: ⲥⲧⲩ Ⲡⲁⲣⲕⲟ), Св. Јован у доњем десном углу (са сигнатуром: ⲥⲧⲩ Ⲑⲟⲁⲛⲅ); 3. Васкрсење (са сигнатуром: ⲩⲱⲥⲕⲣⲥⲛⲓⲈ ⲕⲒⲖⲟ) на горњем средишњем дијелу, изнад Распећа и између јеванђелисте Матеја и Мара; 4. Свети Никола с књигом, кога окружују с једне стране Христос, а с друге Богородица (сигнатуре: ⲥⲧⲩ ⲛⲓⲕⲟⲗⲁ, ⲓⲥ ⲕⲥ, ⲠⲒ ⲟⲩⲩ); 5. апостоли Св. Петар, Св. Андреј, Св. Вартоломеј, Св. Тома уз лијеву страну, између јеванђелиста Матеја и Луке (са сигнатуром: ⲥⲧⲩ ⲡⲈⲦⲚⲞ, ⲥⲧⲩ ⲁⲛⲔⲚⲈⲐ, ⲥⲧⲩ ⲩⲁⲣⲗⲟⲗⲟⲙⲈ, ⲥⲧⲩ ⲕⲟⲙⲁ); 6. апостоли Св. Павле, Св. Јаков, Св. Симон, Св. Филип уз десну страну, између јеванђелиста Марка и Јована (са сигнатурама: ⲥⲧⲩ ⲡⲁⲩⲩⲗⲞ, ⲥⲧⲩ Ⲑⲁⲕⲟⲩⲩ, ⲥⲧⲩ ⲥⲐⲘⲞⲛⲅ, ⲥⲧⲩ ⲕⲒⲗⲓⲡⲞⲩ); 7. представе анђела изнад и испод Распећа.

Књига је веома лијепо илуминисана и украшена, а садржи до данас сачуване двије минијатуре јеванђелиста и једну заставицу, један већи иницијал на почетку Матејевог јеванђеља.

Сачуване минијатуре у рукопису су: 1. минијатура јеванђелисте Матеја (f. 22 – ознака листа Мошин–Траљић); 2. минијатура јеванђелисте Луке (f. 157v – ознака листа Мошин–Траљић). Минијатуре су на златној подлози, а уз приказ јеванђелиста су грчким алфабетом исписана имена (сигнатуре), док је ћирилица на свицима које јеванђелисти

⁶ П. Момировић уз опис украса на доњој корици додаје: „Сви ови мотиви су исламског порекла млађе стилизације“ (Момировић: 1981: 101).

⁷ Иако је читљиво име апостола Павла, П. Момировић сигнатуру није јасно прочитао, из неког разлога, па је уз упитник навео: „ⲥⲧⲩ ⲕⲟⲙⲁ(н) ?“ (Момировић 1981: 101).

држе. Минијатуре⁸ су, с аспекта историје умјетности, везане за моравску умјетничку школу.

2.2. Тематска структура књиге

Јеванђеља према својој намјени и садржају сврстана су у богослужбене текстове, а четворојеванђеље намијењено је за употребу у оквиру утврђених богослужења, па је и садржај прилагођен читању по данима у години. Међу првим преведеним књигама на старословенски језик били су јеванђелистари, првобитно изборно јеванђеље (краћи апракос), а потом пуни апракос (Трифуновић 1990: 119).

Назива се још и богослужбено јеванђеље, престоно јеванђеље, које се обично налази у олтару, на часном престолу преко антимиаса.

Силоаново четворојеванђеље садржи сљедеће цјелине:

1) Сказаније преко цијеле године: f. I, од 1а до 6б.

Наслов је оштећен, а према наводима Мошина и Траљића гласи: Skazanie prejemljušteje vsego ljeta (Мошин и Траљић 1959: 67).

2) Мјесецеслов (Саборник 12 мјесеци): од 7а до 15а.

Горњи лијеви дио листа је оштећен, а према Мошину и Траљићу наслов ове цјелине гласи: Sbornik 12 mjesecom. (Мошин и Траљић 1959: 67). Међу наведеним светитељима у Мјесецеслову, помињу се и Св. Сава (10а/19/, 21) и преподобни Симеон српски нови Мироточац (11а/21/, 15–16), на шта упућују и Мошин и Траљић (1959: 67).

3) Сказаније: од 14а до 15а.

Пуни наслов гласи: сказаниѣ како подобѣтъ обрѣтати всѣднѣвна ѣвѣлиа. Мошин и Траљић не наводе овај одјељак у опису структуре СЧ.

4) Васкрсни прокимени: од 15б до 16а.

Пуни наслов гласи: прокѣмени вѣскрѣни на вѣрнѣ въ нѣ прѣ ѣвѣлемь.

5) Таблица: 16б.

6) Теофилактово предговор Матејевог јеванђеља: од 17а до 19б.

7) Садржај Матејевог јеванђеља (главе): од 20а до 21а.

Горњи лијеви угао, гдје је био исписан наслов, је оштећен прије рестаурације рукописа.

8) Матејево јеванђеље: од 23а до 100б.

⁸ Међу првим научним радовима којима се указује на умјетничку вриједност минијатура *Силоановог четворојеванђеља* су радови: Л. Мирковића (Мирковић 1936), С. Радојчић (Радојчић 1950: 45–46), П. Момировић (Момировић 1981: 105–107), а међу радовима новијег датума издвајамо, нпр. рад З. Ракића (Ракић 2016: 197).

- 9) Предговор (предисловије) Марковог јеванђеља: од 101а до 102б.
- 10) Садржај (главе) Марковог јеванђеља: од 103а до 104а.
- 11) Марково јеванђеље: од д105а до 152б.
- 12) Предговор (предисловије) Лукиног јеванђеља: од 153а до 154б.
- 13) Садржај (главе) Лукиног јеванђеља: од 155а до 156б (лист 157а – минијатура).
- 14) Лукино јеванђеље: од 158а до 241а. Недостаје почетак јеванђеља.
- 15) Предговор (предисловије) Јовановог јеванђеља: од 241б до 244а.
- 16) Садржај (главе) Јовановог јеванђеља: од 244б до 245б.
- 17) Јованово јеванђеље: од 246а до 311б. Недостаје почетак јеванђеља.

Дијелови који недостају у четворојеванђељу јесу: 1) почетак Марковог јеванђеља, I глава до стиха 12; 2) почетак Лукиног јеванђеља, I глава до стиха 16; дио у глави XXII од стиха 28 до стиха 9 у XXIII глави; 3) почетак Јовановог јеванђеља, I глава до стиха 11. П. Момировић наводи да недостају и два минијатурна портрета јеванђелиста Марка и Јована и додаје: „Пада у очи да нема почетних листова Марковог, Лукиног и Јовановог текста. Нестали су због орнаментисаних заставица, декоративних златних натписа и китњастих украсних иницијала.“ (Момировић 1981: 100).

Подјела текста јеванђеља је на Амонијеве главе, на зачело и коњец. „На бочним спољним маргинама означена су зачала и Амонијеве главе. Изнад страница јеванђеља на средини горње маргине су одговарајуће сигнатуре јеванђелиста [...]“ (Момировић 1981: 100). Подјела на Амонијеве главе датира још из 2. вијека (в. Грицкат 1961–1962: 232; Стојановић 2002: 14), а потврђена је у најстаријим словенским рукописима (в. Грујић 1973: 269; Стојановић 2002: 13), а представља карактеристику ћирилских рукописа са простора средњовјековне Босне кад се уз Амонијеве главе обиљежавају и Јевсејеви канони, као што је нпр. у *Дивошевом јеванђељу*. У *Силоановом четворојеванђељу* изостају Јевсејеви канони, као што је случај нпр. са *Бјелополским четворојеванђељем*, чиме се разликују од скупине јеванђеља са подручја средњовјековне Босне (в. Стојановић 2002: 14). У оба јеванђеља присутна је подјела на тзв. опширне главе, које се наводе у садржају сваког јеванђеља, а у *Бјелополском* су означена и на на маргинама словима у бројној вриједности (в. Стојановић 2002: 15), док то није спроведено у *Силоановом четворојеванђељу*.

2.3. Записи

Сачувана су четири записа из различитих временских периода, а сва четири објавио је Љ. Стојановић, снимке три записа и фрагменте четвртог објавио је П. Момировић. Овом приликом навешћемо их према хронолошкој позицији у рукопису.

Први запис написан је на листу 1б, у доњем дијелу листа, на празнини испод 16. реда изворног текста. То је запис Срба из Ђура о куповини јеванђеља 1697. године. Снимак записа публикован је код Петра Момировића (1981: 113). За исти запис Мошин и Траљић наводе да није пронађен у рукопису, претпостављајући да је или украден или на листу преко га је залијепљен нови папир (в. Мошин и Траљић 1959: 68), а нашим увидом потврђено је његово присуство на листу 1б.

У запису се наводи да су хришћани из Ђура откупили ово јеванђеље од Нијемаца за 345 форинти и да су га приложили Храму Св. Николе у Ђуру, у вријеме јеромонаха Јова Крушедолца, 1697. године. Доносимо запис према Љ. Стојановићу и фотографију записа у Прилозима.

Запис 2041 (Стојановић 1902: 471–472):

Вѣдомо да ес въсакомъ прочитающомъ и слышещомъ сіе чръта ... Како ми жители христїани прѣбывающи оу ѣвръхъ оубрѣтосмо сіе вожстваное тетроекгелїе оу рѣкѣхъ немачкѣхъ, и настоянїиємъ нас ктвторъ грѣшнихъ рабъ шнтеръ Стефана и варшани Мнклеуша и цркованаго сана чидежи Стефана ѿкѣписмо га великиѣмъ трѣдомъ цѣною по ·Ѣ· ·л· ·ѣ· фортнта, кзпно ш ннме и едднѣ квтію оковатѣ срѣбромъ съ мошми, и приложнсмо въ црковъ нашѣ ѣврскѣю, въ храмъ светаго чѣдотворца Николаа, въ вѣчнн поменъ да вѣдет. Тогда священна съврѣшающѣ намъ їеромо. ѿцѣ Іоввѣ Крушедолцѣ въ л(ѣ)тѣ ѿ рожства Хрнстова ·л· ·х·ч· ·ѣ· месеца декем. ·к·ѣ·

Запис у рук. Сар. Ц. М. бр. 2. – Спом. XXX, 40.

Други запис исписан је у једном реду на дну листова од 2а до 13а, а то је запис из 1725. године. Помињу га Мошин и Траљић, као и П. Момировић. У запису се наводи да је јеванђеље припадало Цркви светих архистратига у Сарајеву, да су га Нијемци однијели, да је било продано хришћанима у Јанок, затим да откупили епитропи сарајевске цркве, настојањем брата хаџи Дамијана Арнаутовића, 1725. године, а у вријеме патријарха Арсенија Јовановића и митрополита дабробосанског Мелентија Умиљенковића. Фотографија записа је у Прилозима.

Запис 2440 (Стојановић 1903: 64–65): 1725.

Сне светое ѿвгелне бившее и прѣжде сне светые цркѣви светых архистратиговъ еже кестѣ ва месѣте Сараеве, и ва пленени сараевском занесено ѿ Недаць, бившее продато оу Іѣнокъ, христѣянои яночькии, и по прѣтеченїи ·кѣ· лѣтъ пронзволеннемъ божиимъ и помощїю светыхъ архистратигъ и настоианїемъ нашего брата хацн-Дамїана Ярнастовнѣа ми епитропи цркѣви сараевскне ѿквпнсмо аспради црковнниди ѿ христѣянь яночькихъ сне светое евгелне и еше едннхъ квѣтїю са мощьми светаго мученика Трифона и светаго мученика Иакова Перьсеннна, и светне мученице Макьрини, и дасмо за све златиць ·ѡ· 70, и постависмо пакн ван ашх црковь сараевсквою ва лѣто ѿ сздания жнзни ва мнре ·ѡ· 7223, ѿ написанннхъ же ва кннзе пльти слова жнвотъдавца ·ѡ· 1725. Се же висеть при блаженнешеми новонзвѣранныиомъ господннхъ архнеписквпхъ пекьскомъ, патрїархъ же срьбскомъ господннхъ Арсеннїю Іоанновнчъ, и при влсешвещенномъ господннхъ митрополнтъ дабробосанскомъ господннхъ господннхъ Мелетнїю Оуднленьковнчъ, мѣсеца октои. ·кѣ·

Запис у рук. Сар. Ц. М. бр. 2. – Спом. XXX, 40.

Трећи и четврти запис налазе се на листу 311б. на крају рукописа, један испод другог. Трећи запис, испод изворног текста, а изнад четвртог записа, потиче с краја 17. вијека, а то је запис темишварског митрополита Јосифа, који је јеванђеље откупио за 30 дуката, нашавши га на неподобним мјестима, окувао сребром и предао Цркви чудотворца Николе у Дабру на Лиму. Фотографија записа је у *Прилозима*.

Запис 4400 (Стојановић 1903: 438–439):

Врѣменемъ же многїи мннвшїи азъ смѣренїи и по млости божиен митрополнтъ темишварскынъ Іосифъ изъобрѣте сїе священое ѿвгелїе въ нѣконхъ крѣча... и неподобннхъ мѣстѣхъ, и исквпїихъ его за ·ѡ· двкат, и испранхъ, и оковахъ сребромъ тащателне вѣчнаго ради въспомннанїа и доушевнаго спасенїа и прѣдахъ все кра великаго чудотворца Николаа еж(е) ес(т) въ Дабрехъ, на рѣцѣ Ини, и аще кто поквчи завнстїю сотоннною и ѿннмнт ег(о) ѿ священнаго грам(а), да мѣ спарникъ вѣдетъ светынъ Никола.

Запис пре 1692. г. у рук. Сар. Ц. Музеја бр. 2. – Спом. XXX, 40.

Четврти запис, дописан испод трећег на дну листа 311б, заправо је најстарији сачувани запис из *Силоановог четворојеванђеља*, а то је запис Никифора, духовника манастира Сухи Илијак, који купује јеванђеље од митрополита Силоана. Датирање овог записа према Мошину и Траљићу је „вјероватно“ 15. вијек, а према П. Момировићу друга половина 15. вијека. Никифор је купио јеванђеље за 16 дуката, 130 оваца и 140 отпојаних

служби, да би поклонио јеванђеље Храму Светог великомученика Георгија у Сухом Илијаку.

Запис 4442 (Стојановић 1903: 444).

Сѣи свѣдѣтии тетроеугла азъ доуховникъ Никифоръ ѿ Сухаго Илиака искоупихъ ѿ Силоана митрополита и да за неѣа ѿ ѿвць , и ѿ доукать, и ѿ пѣхъ мѣ ѿ ... и поставихъ его въ свон монастырь Соухин Илиакъ в (храм) свѣтаго великомучѣнника Георгіа. И тко га кѣ ѿнести ѿ мон. да естъ проклетъ и анатхѣма, адннь.

Запис пре 1692 г. у рук. Сар. Ц. М. бр. 2. – Спом. XXX, 40.

Поред ових сачуван је запис угравиран по ивицама на окову задње стране о томе како су калфе ћурчијског рѣфета, Лазо Ивановић са дружином, обновише и оковаше јеванђеље 8. маја 1693. године.

Према читању Л. Мирковића (Мирковић 1936: 22) гласи овако:

† сѣе стое блавестіе кзпнше и поновнше и оковаше и приложнше въ црковѣ сараев(с)кзю въ храмѣ стѣхъ архістратнгъ . калфе новн мансторн рѣфета ћурчинскаго ѿ тефернѣхъ нхъ . калфа баша лазо ивановић съ дрзжиною его . нже внсть . въ лѣто . лѣтг . м(с)ца мана . н . днь.

2.4. Историјат кретања рукописа на основу записа

У самом рукопису, као што смо поменули, нема записа о тачном мјесту и времену настанка рукописима, нема података о преписивачу/преписивачима, наручиоцима, али има о власнику и мјестима на којима се књига кроз вијекове налазиле, затим о томе ко је све откупљивао и коме је бивала намијењена, затим чијом бригом је увезана и окована књига. П. Момировић објавио је фотографије с записима, чиме смо се, између осталог, руководили приликом потраге за књигом како бисмо били сигурни да представља исту цјелину, будући да је физички раздвојена на двије различите локације. На основу поменутих записа Л. Мирковић је реконструисао историјат и путању којом се књига кретала (в. Мирковић 1936: 22), а потом се тиме бавио и П. Момировић (Момировић 1981: 101–105), који је, поред тога, изнио неке претпоставке трагајући за чињеницама којима би их потврдио.

Л. Мирковић овако повезује и сумира податке из записа: „У овим записима се износи судбина овог еванђеља, која изгледа овако: духовник Никифор од Сухаго Илијака

искупио је ово еванђеље од Силоана митрополита и дао за њега 130 оваца и 16 дуката, и дао га у свој манастир Сухи Илијак, храму св. Ђурђа. Јосиф митрополит темишварски (око 1692) нашао је ово еванђеље на неподобном месту и искупио га за 30 дуката, исправио га, оковао га сребром добро и предао цркви св. Николе у Дабру на реци Лиму. 8 маја 1693. г. купише, поновише, оковаше и приложише ово еванђеље цркви сарајевској храму св. архистратига калфе нови мјстори руфета ћурчиског о њихову теферичу, калфа баша Лазо Ивановић са својом дружином. У јесен ове године 1693., када Немци, чете Еугена Савојског, пленише Сарајево, однесоше и ово еванђеље у Јанок (Ђур). Тамо га у Немаца нађоше православни хришћани из Ђура и откупише за 345 форината и једну кутију оковану сребром са моштима, и приложише у православну цркву ћурску св. Николе, а у то време служио је у њој јеромонах Јов Крушедолац 1697. После 28 година, бригом хаџи-Дамјана Арнаутовића епитропа сарајевске цркве, откупи се црквеним новцем ово еванђеље од јаночких хришћана, заједно са кутијом са моштију (Св. Трифуна, св. Јакова Персјанина и преп. Макрине) и постави се у сарајевску цркву 1725. године.“ (Мирковић 1936: 22).

У најстаријем сачуваном запису из рукописа поменути митрополит Силоан, према тумачењу П. Момировића, одговара историјској личности митрополита Силоана из 15. вијека који је остао запамћен по томе што је пренио мошти краља Милутина (краљ 1282–1321) из Трепче у Софију око 1460, или шездесетих година, а вијест о томе сачувана је у Родослову карловачком из прве половине 16. вијека (в. Момировић 1981: 102; Стојановић 1927: 23). Како су мошти краља Милутина у Трепчу стигле из његове задужбине манастира Бањска, даљи траг води да је *Силоаново четворојеванђеље* могло бити дио ризнице манастира Бањска прије турских освајања, односно прије пустошења манастира 1419. године. Поред претпоставке о мјесту настанка, П. Момировић наводи претпоставку и прецизнијег времена настанка рукописа према воденом знаку једнорога (1385–1400) и према друштвено-историјским приликама. Мишљења је да је рукопис могао настати само прије Косовске битке јер послјије „косовске погибије до 1402. и доцније, никоме није било до тога да на овом подручју тако сталожено и *стрпљиво* изводи савршено дело“ (Момировић 1981: 102). Прије поласка за Софију, митрополит Силоан је уновчио четворојеванђеље, а Никифор га је смјестио у свој манастир Сухи Илијак, о коме данас немамо података гдје се тачно налази, а П. Момировић износи неколике претпоставке: да је промијенио име и/или да је опустио, затим да је могао бити на раније освојеним подручјима од Турака, тј. јужно од Косова на подручју јужно од Шар-планине, у сточарском предјелу, прецизније на подручју Тетова. Надаље, наводи

„Можда је то манастир светог великомученика Георгија у поткриљу Суве Горе, другчије Волковски манастир код села Волковија у горњем Пологу.“ (Момировић 1981: 103). За тај манастир је познато да је запустио 1550. године. Како се *Силоново четворојеванђеље* нашло у Темишвару, није познато гдје га проналази митрополит темишварски Јосиф, откупљује и предаје цркви Светог Николе на Дабру на Лиму. Већ 1693. године јеванђеље се нашло у Старој цркви у Сарајеву. Према записима из дефтера Старе цркве у Сарајеву сазнаје се да су куповане књиге, црквени сасуди и мошти за Стару цркву. „У дефтеру Старе сарајевске цркве бр. 65 записано је да је Дмитар–Димитрије Чајничанин, ћурчија, године 1690. донео Старој цркви делове моштију, металне кивоте и друге црквене утвари, а у другом дефтеру бр. 60 да је истом Дмитру 1696. г. дато 2250 аспри за `за чести мошти`“ (Момировић 1981: 104). Иако се не помиње *Силоново четворојеванђеље* у дефтерима, очекивано је да је истим путем дошло до Старе цркве, а на запису са окова књиге већ се јасно наводе ћурчије које обнављају оков књиге. Тиме се није завршило путовање ове књиге јер је 1697. отуђена и однесена у Јанок (Ђур), потом откупљена и чувана у ћурској цркви, да би се последице 28 година вратила у Стару цркву у Сарајеву настојањем хаџи Дамјана Арнаутовића, „из дома Арнаутовића, старих ктитора и приложника Старе сарајевске цркве у XVII и XVIII веку“ (Момировић 1981: 105). Од 21. октобра 1725. године налази се у Старој цркви у Сарајеву.

Силоново јеванђеље, као што се види, прошло је кроз различита мјеста, руке и власнике, некада је по слободној вољи дато за договорену накнаду, а потом је из Сарајева насилно отуђивано, а затим откупљивањем и бригом сарајевских православних Срба враћано Старој цркви. Писано свакако у доба прије распада српске државе, доноси, својим свечаним изгледом, свједочанство моћи, богатства времена у коме настаје, али и свједочанство о умјетности, култури, писму и језику свог времена. У наредним поглављима, бавићемо се, као што је у задатом методолошком оквиру, палеографским и језичким особинама овог споменика с краја 14. вијека.

3. ПАЛЕОГРАФИЈА

Силоаново четворојеванђеље (СЧ) је писано, као што је назначено, уставом калиграфског типа, а одликује га уједначеност и складност од почетка до краја рукописа. Импресије које оставља на посматрача и проучаваоца најсликовитије је описао Петар Момировић сљедећим ријечима:

„По писму је савршене лепоте, строго правилно изведених знакова свечаног репрезентативног устава. Истрајна и доследна уједначеност од почетка до краја лишила је рукопис сваке немарности, те нема ничега споредног и подређеног. Све је подједнако значајно и најсвесније спроведено. Танана и елегантна златна или црвена заглавља јеванђеља, масивнија црна слова редовног текста, најчешће циноберне ознаке почетка заглавља, ређе плаве и златне, истичу и наглашавају колористичку разноликост и ритмичку каденцу. Устаљени размак и број редова увећава равномерност тока, мада је то случај и у свим старим добрим рукописима. Тачке у средини редова између реченичких делова обележавају наизменично рецитативно модулационо кретање. Још кад се дода преостала украсна заставица, иницијал и минијатурни портрети јеванђелиста високе уметничке израде, затим очувани подаци о изванредној и врло драматичној историјској судбини ове књиге, она добија у вредности и значају“ (Момировић 1981: 109).

Исписивање слова у цијелости, од почетка до краја рукописа, прати уједначеност како основних дијелова слова, тако и морфолошких повезаних елемената слова, па се може говорити о нормираности писма, с једне стране, али и о „једној руци“ којом је писано ово четворојеванђеље, с друге стране. Различити словни облици, тамо гдје их има, исти су од почетка до краја рукописа, тако да се може рећи, ако рукопис ипак није писала само једна рука, да су „све руке“ биле из једне исте писарске радионице са чврстим правилима писања. У прилог томе иду подаци о устројству писарских радионица током вијека из кога потиче и овај писани споменик. „У XIV столећу запажа се интензивнији рад скрипторија, па се то раздобље с правом може назвати златним веком српске писмености. Прву половину века обележавају књижевно стварање и писарска делатност наткриљени благонаклоношћу краља Стефана Уроша Милутина, потом његовог сина Стефана Дечанског, као и краља (касније цара) Стефана Душана.“ (Давидовић 2016: 56). Поред тога што је 14. вијек златно доба⁹ писарске дјелатности код Срба, то је вријеме

⁹ Културни и друштвени контекст у блиској су вези с развојем писмености, ширењем и напретком писане ријечи, што се манифестовало од почетака словенске писмености и уопште полазне мотивације за настанак

Слово <а> – Стуб је права дебља линија, нагнута благо улијево, док је петљица танка линија, која почиње нешто испод врха стуба и спаја се са њим нешто испод половине, додирујући доњу линију реда или се завршавајући нешто изнад ње, а по облику може бити обла или заоштрена линија, чак у истој ријечи (210a/417/, 16). Петљица може бити, рјеђе, угласта. Може имати подницу. Описане варијанте слова уставног су типа, симетричне и у дволинијском систему. Поред уставне форме, јавља се и један други тип слова <а>, по изведби потеза и морфолошким особинама слова ближи брзописном слову <а>. По устаљеном правилу, пише се на крају реда. То је једнопотезно слово <а> са извијеним стубом, а ако је на крају реда, стуб залази на десну маргину (као нпр. 2016/400/, 11 и ред 16). Брзописно слово <а>, премда позиционо условљено, представља иновативну особину писма СЧ, као рукописа с краја 14. вијека. Јавља се слово <а> са стубом у виду криве линије и са облом петљицом, а везује се за дијелове исписане црвеном бојом (4561 11) или крај реда (нпр. 306,9; 486/95, 17).

Слово <к> – Стуб је права дебља вертикална линија, а може бити благо нагнута удесно. Петљица почиње од половине стуба или нешто испод половине, а почиње као дебља линија, прави прегиб и спушта се до доње линије реда, а са стубом је паја танка права подница. Пречка је такође танка линија, а завршава се дебелим троугластим привјеском. Остаје хоризонтална права на горњој линији реда и кад је стуб благо нагнут удесно. Пречка нарушава симетрију слова јер својом дужином прелази границе петљице, а кроз цијели рукопис слово је устаљеног облика.

Слово <к> – Стуб је дебља права вертикална линија, а може бити веома благо нагнута удесно. Обје бочне стране везане су за стуб, на половини стуба, а спојница (горња линија) и подница представљају тање линије, начињене одвојеним потезима. Обје варијанте стуба могу се запазити на истој страни (нпр. нагнути удесно стуб 27a/52/, 12 и прави иста страна, ред 13). Овај тип слова <к> описује Вера Јерковић (Јерковић: 2004: 94), наводећи и други могући тип код кога се горња бочна страна надовезује на стуб, а доња не на стуб него на њу, али таква варијанта овог слова није обиљежје СЧ.

Поред овог типа, СЧ присутни су брзописни типови слова – бубрежасто и бубњевито <ѳ>. Везују се за иницијалну позицију, најчешће у означеним дијеловима текста црвеном бојом, али и изван ње, премда још увијек у иницијалној позицији у ријечи, као у примјеру са тзв. бубрежастим <в> ѳндѳкшѳ (40a/78, 11). Једнопотезно слово попут тзв. бубњевитог <ѳ> записано је нпр. на л. 36a/70, 19.

Слово <Г>, по свом облику, исто је као слово <Б> без његове петљице. Стуб је права вертикална дебља линија, а пречка је тања дужа хоризонтална линија која прати горњу линију реда и завршава се троугластим дебљим привјеском. Такође, дужом пречком нарушава симетрију уставног типа слова. Стуб може бити благо нагнут улијево.

Слово <Д> – Десни стуб је дебља права линија нагнута улијево, а лијеви стуб је танка линија нагнута удесно, па се са десним стубом спаја на врху горње линије реда. Подница је танка права линија, а на њу се надовезују дебљи троугласти краци с обје стране слова, залазећи у доњи међупростор.

Слово <Е> – Плићи лук код слова <Е> карактеристика је устава, а у СЧ изведено је дебљом линијом. Језичац је такође дебља линија на средини реда, а по дужини остаје у границама лука.

Слово широко отворено <Е> по својој форми представља дубоки лук, а као код плитког слова <Е> изведено је дебљом линијом. Језичац је такође дебља линија која прелази ивице лука, а може бити хоризонтална равна линија, затим са извијеним крајем навише или са повијеним крајем наниже. Чекић, архаични елемент слова, није потврђен у СЧ.

Слово <Ж> посвједочено је у три типа у СЧ. Први тип устаљен у 13. вијеку најзаступљенији је у СЧ кроз цио текст, а то је тропотезно слово, кога одликује дебљи стуб на чијем врху се укрштају краци, од којих је десни дебља линија, а лијеви тања. На десном краку је троугласти привјесак. Бочне стране, краци, досежу скоро до врха стуба. Други тип јавља се рјеђе, то је тропотезно слово <Ж> са усправним стубом, који прелази горњу линију реда, и крацима који се сијеку на средини, а бочне стране су симетричне (нпр. на 241б/480/, 19; 243а/483/, 19). Употреба првог типа није потиснута употребом другог типа јер се могу срести оба на истом листу 241б, чиме се не може узети као критеријум за издвајање другог писара. Поред ова два уставна типа слова <Ж>, посвједочен је брзописни тип слова у облику положене отворене осмице на чијем споју пролази вертикални прави стуб¹¹ (нпр. на листу 243а/483/, 18).

Слово <С> јавља се у функцији бројне вриједности¹², према вертикалној линији симетрично је, а својим завршетком прелази у доњи међупростор. В. *Палеографску ману*.

¹¹ Типолошки формиран тип у дворским и великашким канцеларијама Рашке када се конституисао брзопис као други тип српске ћирилице, око четврте деценије 13. вијека (Јерковић 2004: 95).

¹² Слово <С> „у ћирилици, исто као у коптском, има само бројну вредност ’б’, дакле одговара грчкој *стигми* од које потиче“ (Станишић 2014: 162).

Слово <z> јавља се уставно тропотезно слово <з>, са квачицом која виси с почетне линије (пречке), а реп иде улијево. Поред тога, посвједочен је други тип слова <Z> и то брзописно четворолинијско слово у двије варијанте, прва брзописна једнопотезна четворолинијска варијанта <Z> ближа је уставном типу по облику по облику стуба и прегибу између стуба и репа, а друга варијанта је у виду таласасте линије. Иновација је у томе што се брзописни тип слова не везује за позицију пред крај реда. Прва варијанта је посвједочена у садржају јеванђеља (нпр. на листу 103б/205/, 1), а друга нпр. на листу 243а/483/, 2.

Слово <I> чини стуб, права вертикална дебља линија.

Слово <İ> јесте варијанта слова I и по форми и изведби међу њима нема разлике, сем двије тачке изнад стуба, а умјесто тачки могу бити и двије цртице.

Слово <N> – Два паралелна вертикална дебља стуба спаја танка спојница, која почиње с половине лијевог стуба, а завршава се нешто испод почетка десног стуба. Може се јавити и архаичнији облик са хоризонталном спојницом. Спојница на својој средини може имати украсну вертикалну цртицу.

Слово <K> – Стуб, вертикална дебља права линија, увијек је одвојен од крака. С обзиром на изглед крака, могу се јавити двије варијанте: 1. варијанта – краци су у облику улијево нагнутог слова Г, 2. варијанта – краци су по форми у облику слова <г>, али с једним прегибом у другом дијелу крака. Код обје варијанте крак на врху има троугласти привјесак.

Слово <L> – Двопотезно слово, са два стуба, од којих је десни дебља, а лијеви знатно тања линија, која почиње или од врха десног стуба или нешто испод.

Слово <M> – Устаљеног је облика у рукопису, а одликују га дебеле вањске стране и тање унутрашње које редовно залазе у доњи међупростор.

Слово <N> – Попут слова <и> има два паралелна вертикална дебља стуба, а спаја их танка линија – спојница. Спојница почиње нешто испод лијевог стуба и завршава се на половини десног стуба.

Слово <P> – Два вертикална дебља стуба, као код слова <и> и <н> спаја танка пречка на висини горње линије реда. Поред овог основног облика, може се јавити варијанта са укошеним стубовима једног према другоме.

Слово <P> може бити једнопотезно и двопотезно. Главица може бити обла, може бити и заострена на дну или на врху. Стуб редовно залази у доњи међупростор, а права је линија.

Слово <с> представља плићи лука, као код слова <е>. Поред ове варијанте, присутно је у рукопису слово <с> у облику дубоког лука, а везује се најчешће за почетке нових тематских цјелина или упућивачки текст.

Слово <т> – Код слова <т> стуб је права дебља вертикална линија. Пречка је танка хоризонтална линија у равни са горњом линијом реда, а редовно се завршава троугластим дебљим привјесцима. Десни привјесак може бити нешто краћи од лијевог, али веће асиметрије међу њима нема. Поред ове варијанте слова, јавља се издужено у горњи међупросто слово <т>, чија пречка може бити равна или таласаста танка линија. Ова варијанта слова <т> позиционо је условљена, па се пише пред крај реда.¹³

Слово <о> у СЧ је једнопотезно слово, издужено, обло или нешто заострено, смјештено у дволинијском простору. Поред овог слова, у врсти основног текста, јавља се и широко <о>, које је обло и кружно, а може бити и пунктирано једном тачком (код лексеме *око*: *око*) или двјема тачкама (код лексеме *очи*) и рјеђе двјема вертикалним тачкама. Пунктирано *о* поред лексеме *око* посвједочено је у садржају јеванђеља, што је условљено самом природом текста.

Диграм <оѿ> сачињава слово <о>, које је у диграму исто као и изван њега кад је самостално слово, а друга компонента је слово ижица, <ѿ> по облику исто као што је кад је самостално.

Слово <ѿ> – Сачињено од двије компоненте <о> и ижице <ѿ>. Прва компонента слово <о> истог је облика као и изван лигатурног <у>, а смјештено је у дволинијски простор, док се друга компонента директно натписује изнад, без размака, а заузима горњи међупростор. Варијанта лигатурног <ѿ> са одвојеном птичицом, горњим дијелом, није обиљежје писма СЧ. Поред овог типа лигатурног <у>, у СЧ јавља се једнопотезно брзописно лигатурно <у>, али је позиционо условљено, па се јавља на крају реда (нпр. 826/163/, 16).

Слово ижица <ѿ> – Лијеви крак је редовно дебља линија, а десни тања са троугластим привјеском. Јавља се у варијанти код које се десни крак завршава на споју са лијевим на доњој линији реда, али и у варијанти са спуштеним десним краком у доњи међупростор. Посвједочена је варијанта са двије тачке изнад када има гласовну вриједност /и/, као у примјерима: *сѿмѿона* (7а/13, 6), и *мазашѿ мѿрѿомѿ* (180а/357, 19), *моѿси* (17а/33, 10), *моѿсевоѿ* (162б/322, 21).

¹³ Ред се редовно завршава вокалом, па се слово <т> не може наћи на самом крају реда, него иза њега слиједи неки од вокала. Више о правопису краја реда биће у поглављу *Графија и ортографија*.

Слово <ф> – Стуб почиње из горњег међупростора, а залази у доњи, при чему се линија стањује од врха ка дну, па је у облику клина. На врху стуба написана је надвучена хоризонтална црта. Стуб пролази кроз развучени хоризонтални круг, који заузима дволинијски простор. Може се јавити на средини стуба украсна хоризонтална цртица. Поред овога, посвједочено је слово <ф> са стубом у облику кишобрана, чија „дршка“ може бити окренута и на десну и на лијеву страну. Слово <ф>, дакле, може имати два типа или двије варијанте, пошто је по морфолошким особинама слова на прелазу између типа и варијанте, попут слова <ф>.

Слово <х> – Краци се укрштају на средини реда, а прелазе у доњи међупростор. Десни крак је дебела, а лијеви танка линија, на којој је уочљива почетна црта. Десни крак може бити повијен на крају, а лијеви може имати подвучену линију (нпр. л. 196/38, 9).

Слово <ω> двопотезно изведено слово, које има редовно високу средњу линију. Други тип омеге јавља се као брзописно једнопотезно слово без средишње линије, а везује се за позиције почетног, увећаног, слова.

Слово <ѿ> – На слово *омегу* натписано је слово <т> без средишњег стуба, односно танка пречка са три дебља троугласта привјеска. Јавља се брзописно једнопотезно <т> са кратким стубом (111а/220/, 12).

Слово <ц> – Два усправна дебља стуба повезује танка подница, док је репић танка линија у доњем међупростору, која се може равно спуштати, а може бити и укошена. Најчешће се не надовезује на десни стуб.

Слово <ч> – Стуб је права усправна дебела линија, а чашица, у виду ракли, заузима горњу трећину дволинијског простора, чиме је мања у односу на стуб. Симетрија пехара може бити нарушена с десне стране. Тропотезно је слово. Ријетко се јавља иновативни облик слова <ч> чији стуб и десни крак представљају једну линију, а лијеви се надовезује на стуб. Посвједочено је у *Предговору Јеванђеља по Јовану*, на л. 242а/481, 7; 242а/481, 10.

Слово <ш> чине три стуба, исписана у виду дебљих правих вертикалних линија у дволинијском простору, са танком подницом која их повезује, не прелазећи границе стубова.

Слово <щ> – Исто је као и слово <ш>, по свом горњем дијелу, смјештеном у дволинијском простору. Средишњи стуб прелази у ножицу, спуштајући се у доњи међупростор, али у виду праве вертикалне танке линије. Ножица може варирати:

завршетак ножице може бити завијен улијево, а може и бити коса, улијево изведена, линија.

Слово <ъ> – Јавља се у приједлозима, па је позиционо условљено, нпр. у приједлогу Ђъ (267/532/,18). Извија се из дволинијског система. Стуб је исти као код слова из исте основа (*танко јер*, в, ѓ), а може бити укошен удесно, док је петљица издужена улијево.

Слово <ь> – Према свом облику исто је као слово <к>, само што нема пречку.

Диграм <ы> сачињавају исти словни облици употријебљени и као самостална слова. Пречкица није посвједочена у СЧ. Посвједочен је иновативни облик слова са укошеним стубовима оба слова један према другом (нпр. 8б/16).

Слово <ѣ> – Основни дијелови слова <ѣ> су исти као код слова *танко јер*, односно <к>. Петљица је исте изведбе као код два поменута слова, а стуб се разликује тиме што прелази у горњи међупростор. Пречка је на горњој линији реда и има привјеске с обје стране чиме се чува вертикална симетрија слова. Стуб може бити благо укошен. Поред овог типа слова, у СЧ јавља се издужено слово *јат*, са танким стубом и таласастом пречком, из брзописа, али је позиционо условљено крајем реда.

Лигатура <ю> – Спојница је знатно тања линија у односу на линије компоненти које спаја, а које су исте као и у самосталној словној употреби. Спојница је на средини реда, што представља архаичну словну особину.

Лигатура <ѧ> – Као и код лигатуре спојница је знатно тања хоризонтална линија, а слово <ѧ> спаја са словом <а> на мјесту почетка петљице слова <а>, што представља горњи дио дволинијског простора.

Лигатура <Ѩ> – Спојница, танка линија, у равни је са језичком слова <ѧ>, чиме долази на половину дволинијског простора.

Слово <ѫ> – Почетни дио слова је у облику чашице и почиње с горње линије реда, а слово се завршава у доњем међупростору. Видјети *Палеографску мапу*.

Слово <Ѱ> – Нарушава дволинијски систем, почињући у горњем међупростору и спуштајући се у доњи, у облику клина (дебела линија од врха се тањи према дну). Стуб пролази на споју кракова, који заузимају дволинијски простор. Над стубом је натписана линија, благо укошена.

Слово <ѱ> – Тита је сасвим издужена у горњи међупростор, заострен, а пречка је танка хоризонтална линија на врху горње линије реда, чиме пресијеца слово на половини.

У СЧ потврђено је грчка копа <с>, слово које нема свог назива у „словенској писмености“, а служи за обиљежавање бројне вриједности 90 (в. Ђорђевић 1987: 59). Присуство копе учвршћује парадигматски „грчку структуру“¹⁴ ћирилице. Горњи дио слова је по геометријском облику исти са словом <с>, а доњи дио слова, који задире у доњи међупростор, примарно је вертикална линија, док је у СЧ искошена улијево.

Лигатуре основних слова су: <Тн>, <Тн>, <Тк>, <лѣ>, <лѣ>.

Потврђене су у примјерима: блговѣдник' (19а/37, 2), попоудѣн (19а/37, 4), Твою (32а/62, 11), на ѿр (11а/21, 10), на лѿр' (11а/21, 21).

3.2. Велика слова

Велика слова у рукопису примарно су слова наслова већих тематских цјелина, тзв. натписна слова. По правилу реализована су у дволинијском систему, изузев слова <Д>, који залази у доњи међупростор ножицама и слова <Ѡ> код кога натписани дио прелази горњу линију реда. Исписана су калиграфским уставом, а украшавају их украсни словни елементи (тачке, цртице, украсне линије). Поред овог верзалног типа, скупини тзв. великих слова припадају слова на почетку тематских цјелина писана кинобаром, а и црним мастилом. По облику могу бити као и основна слова у тексту, али и као верзална у насловима, док по величини могу заузимати више редова.

Инвентар великих (насловних) слова чине: А, Б, В, Г, Д, Ђ, Ж, И, Ї, Н, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, УѴ, Ѕ, Х, Ѡ, ѡ, Ц, Ц, Ў, Ђ, Ћ, Ќ, Ћ, Ю, Ф, У.

Слово <А> јавља се у два типа. Први тип је уставно верзално слово у неколике варијанте. Стуб је вертикална права дебља линија, а може бити благо нагнут улијево. Лијева бочна страна не почиње увијек на истој висини стуба, па може почети нешто испод врха, нешто изнад средине реда или на средини реда. Редовно се спушта до доње линије реда, а са стубом је спаја spojница која се јавља у двије форме – спушта се од стуба ка бочној страни или обрнуто од бочне стране ка стубу. Овај тип слова <А> може имати почетну црту. Други тип има на средини правог вертикалног стуба малу кружну петљицу, по облику попут слова <о>, а овај тип слова посвједочен је нпр. на л. 6б. Истог облика је и слово <А>, изведено једним потезом, чији стуб прави малу кружну петљицу

¹⁴ Копа је присутна, како у ћирилици, и у готском писму, као дериватима грчког алфабета (в. Станишић 2014: 157).

на средини, а затим се спушта до дна реда, какво је нпр. на л. 23а, л. 103а. Тип курентног слова какво је основном тексту није обиљежје насловних слова у СЧ.

Слово <К> по граfiјском облику је као основно слово, а угласта петљица почиње од половине стуба, те се завршава танком подницом. Геометријска форма петљице, по облику, најчешће и величини, садржана је у једном од типова верзалног <К>.

Слово <К> има више варијација. Горња петљица је мања и округла и из једног потеза прелази у вертикални прави стуб, а доња петљица почиње од око половине реда, прави прегиб и спушта се до дна реда, а са стубом је спојена танком подницом. Други тип слова <К> разликује од првог изведбом горње петљице, која не прелази из једног потеза у стуб, него почиње од стуба као и доња. Стуб је права вертикална линија, а петљице су редовне неједнаке по величини, при чему је горња увијек знатно мања, а доња почиње обично од половине стуба. У једном примјеру, горња петљица је отворена, а стуб има украсну хоризонталну цртицу.

Слово <Г> исто је као основно, пречка је танка и кратка линија са дбљим привјеском, а стуб има подвучену завршну линију (подницу).

Слово <Д> по облику је исто као основно слово у тексту, а посвједочено је на л. 101а, чији лијеви угао је оштећен због чега се не види врх слова, затим на л. 241б гдје је десни стуб дебљи и нема почетну нити надвучену црту.

Слово <Ѣ> је плитки лук са оштрим прегибом на дну реда. Језичац може бити у више варијаната: 1. са завршетком извијеним нагоре, 2. са завршетком окренутим надоље (нпр. л. 1а), 3. раван хоризонталан језичац на чијем крају је троугласта квачица. Прве двије варијанте слова присутне су у истом наслову, нпр. на листу 1а, тако да се не може узети као показатељ различитих писарских руку. Крајеви лука могу имати подвучену црту. Верзално слово <Ѣ> може заузимасти доњу половину дволинијског система иза слова <Р> кад се нађе испод његове главице. Језичац може имати украсну спојницу од стуба с доње стране (в. *Палеографску ману*). Сасвим плитко <Ѣ> са језичком истим као што су крајеви лукова посвједочено је на л. 16а, највјероватније због уштеде простора при крају реда да би наслов остао у једном реду, па га не би било оправдано издвајати као посебан тип слова <Ѣ>.

Слово <Ж> је тропотезно са крацима који се сијеку нешто испод горње линије реда. Код другог типа слова краци се не сијеку, него су полукружне одвојене линије, а

може имати и украсну црту нешто изнад половине реда. Оба типа слова <Ж> посвједочена су на листу 23а.

Слово <І> прав дебљи вертикални стуб написан је у дволинијском простору. По висини може заузимати око двије трећине дволинијског простора када долази иза слова <Т> (л. 6а).

Слово <Ї> прави стуб заузима дволинијски простор, а дијакритички знаци су изнад горње линије реда. Послије слова <Т> завршава се испод краја реда због квачице слова <Т> (л. 6а). Може бити смјештено у горњу половину реда, изнад стуба слова <Љ> на л. 16а.

Слово <И> два дебља вертикална стуба повезује танка хоризонтална спојница која може имати украсну тачку. Положај спојнице није увијек исти, па може бити у горњој половини, нешто испод горње линије или мало изнад средине реда.¹⁵

Слово <К> чини прав вертикални стуб, а десна страна слова је одвојена од стуба и у облику укошеног слова <Г> са прегибом и квачицом. Варијанта првог типа може имати умјесто крака са прегибом, крак у виду обле кривудава линије, а посвједочен је на л. 17а са украсом на краку. Други тип слова <К> карактеришу краци који су спојени са стубом, при чему оба типа могу бити у истом наслову, као на л. 15б. Над стубом и горњим краком може бити натписана црта. Други тип може имати на натписаној црти троугласту дебљу квачицу, а на л. 103а има краћи стуб под главицом слова <Р>, а краци су изведени у једном потезу.

Слово <Љ> има десни стуб у виду праве дебље линије, чији нагиб улијево може варирати, такође почетна линија с лијеве стране слова може прећи у десни стуб. Лијеви стуб варира по тачки додира с десним – може бити нешто испод врха десног стуба или близу средине реда, а такође варира по томе да ли има благи угиб наниже, навише или је права линија. Стубови могу имати подвучене линије.

Слово <М> се разликује од основног слова по граfiјском облику, а може бити украшено. Чине га два дебља стуба, а унутрашњи стуб је тања права линија која почиње на саставу угибних дијелова. Јавља се у варијанти са унутрашњим стубом који почиње нешто испод горње линије реда, а има двије спојнице нешто изнад половине реда.

¹⁵ Обилежје је верзалних слова и у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 27, 37), а по положају спојнице, који варира, али је увијек у горњој половини реда присутан је нпр. *Софијској служби светом Сави* (Грковић 1986: 17).

Слово <Н> два дебља стуба повезује тања спојница која од лијевог стуба почиње нешто испод горње линије реда и спаја се с десним стубом изнад половине реда. Написано испод главице слова <Р> мање је у односу на величину верзалних слова, као на л. 16а.

Слово <Ѧ> је уско, издужено са оштрим угловима, а може заузима половину реда када се нађе испод квачице слова <Г>, као на листу 1а.

Слово <П> по облику је исто као мало слово у тексту.

Слово <Р> је изведено у једном потезу тако што се главица слова, увијек обла¹⁶, надовезује се на стуб. Слово по висини може заузимати око двије трећине дволинијског простора када долази иза слова <Г> (л. 6а).

Слово <Ѣ> је издужени и плитки¹⁷ лук са оштрим прегибом на доњој линији реда. Геометријска основа слова <Ѣ> садржана је у слову <Ѣ> што је потврђено проучавањем других српскословенских споменика.¹⁸

Слово <Г> је са стубом знатно дужим у односу на танку пречку са дебљим квачицама. Може имати украсну цртицу на стубу, као у заглављу Матејевог јеванђеља (л. 23а).

Слово <Ѧ> у насловима је потврђено само једном на л. 6б, а по изведби показује писарски манир јер је у слову <Ѧ>, које је по облику обло једнопотезно, уписана *ижица*, по облику иста као самостално слово у насловима, а уз ижицу написан је и апостроф. Посвједочено у ријечи ОУТГРНИА (6б). Други примјер диграма <Ѧ> посвједочен је на л. 155а, при чему је слово <Ѧ> уско и са оштрим прегибима какво је и у самосталној употреби, а *ижица* је са правим вертикалним стубом.

Слово <Ѧ> по форми је исто као у основном тексту. Над словом <Ѧ> написана је *ижица* са дебљим лијевим стубом, а десним тањим, који може бити извијен изнад линије горње линије на крају реда (л. 4а). Слово <Ѧ> по величини може бити нешто мање од половине дволинијског реда или смјештено у једну четвртину реда. Доњи дио слова може бити срцоликог облика, са заоштреним врхом и раздвојеним горњим дијелом, као на л. 7а, 16а.

¹⁶ Угласта главица овог слова, каква се среће у другим ћирилским рукописима попут *Чајничког јеванђеља* (Јерковић 1975 : 35) није обиљежје СЧ.

¹⁷ Плитко <Ѣ> карактеристично је за другог и четвртог писара *Чајничког јеванђеља* (Јерковић 1975: 24).

¹⁸ Геометријска повезаност великих слова <Ѣ> и <Ѣ> потврђена је у *Софијској служби светом Сави* (Грковић 1986: 17).

Слово <X> чине краци који се сијеку нешто испод горње линије реда.

Слово <Θ> посвједочено је двапут у наслову *Предоговора Јованом јеванђељу* у примјеру ΙΘΥΝΝΗ на л. 241б и у *Садржају (главе) Јовановог јевађеља* на л. 244б у истом антропониму. Унутрашњи дио слова у првом примјеру допире скоро до висине реда, а у другом се завршава нешто ниже и има украсну тачку на средини унутрашњег дијела слова.

Слово <Ϟ> заузима дволинијски међупростор, архаичног је типа са унутрашњим дијелом до висине реда, а натписано <т> је једнопотезно изнад линије реда. Може имати украсне тачке. Друга варијанта је иновативнија са унутрашњим дијелом који се завршава нешто испод средине реда са надвученом линијом и украсном тачком, а изнад слова је натписано <т> без стуба, у виду танке пречке са три дебље квачице, као на листу 101а. Може бити без украсних тачака, са унутрашњим дијелом до половине реда и натписаним једнопотезним <т>.

Слово <Щ> по изведби је исто као и основно слово, изузев што стуб остаје исте дебљине од врха до дна, а смјештено је у дволинијски простор тако да се спојница стубова налази на половини реда.

Слово <Ц> чини дебљи стуб, са којим је лијева бочна страна спојена изнад половине реда, а по облику подсећа на данашње велико слово <Ч>. Посвједочено је на л. 7а.

Слово <У> има веома малу симетричну чашицу на врху стуба.

Слово <Ы> јавља се у форми диграма, док лигатура није посвједочена, а слова су иста као у самосталној употреби.

Слово <Ь> има знатно мању петљицу, која заузима једну четвртину реда, а по облику је угласта као и код основног слова. На л. 6б иза слова <Р> не допире до врха реда због главице слова <Р> која се надвија над њим.

Слово <Ћ> има мању петљицу која заузима једну четвртину дволинијског простора као код верзалног слова *јер*, а танка пречка је на средини реда са троугластим квачицама као и код основног слова. Има надвучене и подвучене црте.

Слово <Њ> посвједочено је на л. 6б у лигатури. Словни елементи су као самостална слова у насловима.

нека су исписана тањим линијама, попут *tite* <ѣ>, док су нека брзописног типа, попут <и>, <в>, <а>.

Надредно слово <а> доноси нову црту у рукопис својим брзописним типом са дугим стубом и ситном петљицом на средини. Положај стуба варира по нагибу улијево, а такође и по дужини. По облику је исто као други тип у СЧ натписног верзалног слова <ѧ>, али се од њега разликује, сем по дебљини линија, по положају стуба. Употреба није позиционо условљена, што показују многобројни примјери како на крају реда, нпр. сѣнноѡнѣ (7а/13/,10), тако и у самом тексту, као нпр. на л. 8б/16/, 19 у примјеру град.

Слово <в> је по облику као основно уставно слово у врсти (реду). Може се јавити варијанта са продуженом подницом удесно и пречком улијево.

Слово <к> као надредно јавља се у три типа. Уставни тип забиљежен је у упућивачком тексту, писаном црвеном бојом, испод главног текста на л. 45б/89. Горња петљица је мања од доње, која почиње на крају горње. Особину СЧ ипак представља други тип натписаног слова <к>, а то је квадратно <к>, са дебљим вертикалним и тањим хоризонталним линијама. Нпр. : гѡа (11б/22/, 13), ѡо (14б/28/,13).¹⁹ Прелазни облик слова <к> са угибом на десној бочној страни, умјесто уставних петљица, такође је дио писма СЧ.

Слово <г> је исто као основно уставно слово. Уобичајено је као натписано у нпр. скраћеници сѣлѣ. Дужина пречке може варирати.

Слово <д> као натписано слово у СЧ јавља се у брзописном типу, а има највише словних варијаната. Подница је дужа танка права линија, а понекад може бити и таласаста. Десни стуб је редовно дужи, а варира по дужини и завршетку. Десни стуб је краћи и може бити вертикална линија између поднице и десног стуба или нагнута. Квачице (ножице) нису редовно писане, а такође показују варијације, па су могле бити написане обје или само једна. В. *Палеографску ману*.

Слово <ѣ> јавља се као широко отворено <ѣ> чији језичац може бити дужи од крајева лукова, те представља најчешћи тип надредног слова, али јавља се и слово <ѣ> у виду плитког лука чији језичац не прелази дужину лукова, а дебљих је линија у односу на широко отворено <ѣ>.

Слово <ж> чини стуб на чијој половини се сијеку краци. Пр. словѣа (9а/17/, 19).

Слово <ѣ> као и у основном тексту има бројну функцију.

Слово <н> има исти облик као у врсти, с тим да очекивано изостаје украсна тачка.

¹⁹ Због фонта обиљежено је уставним <в>.

Слово <к> као основно слово чини стуб од кога су краци редовно одвојени. Краци могу бити у облику слова <г>, али без прегипа као код основног слова <к>. Краци могу бити и у облику лука, односно слова <с>. Такође, јавља се варијанта са стубом у облику плитког лука.

Слово <л> је исто као основно слово са дебљим десним улијево укошеним стубом и тањим лијевим који почиње нешто испод врха десног стуба (примјер: $\overline{\Gamma}$).

Слово <л> као наредно слово досљедно је брзописног типа. Написано је из једног потеза, са унутрашњим лучним дијелом у висини бочних страна слова. Може бити у виду таласасте линије, изведено тако што су дуже обје вањске бочне стране слова или само десна. Није необичан ни манир да се десна страна слова <л> издужи и спусти у врсту прешавши тако у слово *јер*, чиме настаје лигатура. Јавља се у упућивачком тексту, написаном црвеном бојом испод основног текста. Нпр. у ријечима $\overline{\text{лннкѡ}}$ (л. 70б/139), сѡѡ (л. 141а/280). Јавља се и други тип слова <л> над врстом, које је такође једнопотезно, са оштрим прегипима.

Слово <н> је као основно код кога спојница почиње нешто испод лијевог стуба, а завршава се нешто на десном нешто изнад доње линије реда. Јавља се и спојница која почиње с врха лијевог стуба.

Слово <о> је обло и округло, а може бити благо заоштрено на врху.

Слово <п> је као основно уставно слово у тексту. Пречка може прелазити додирне тачке стубова.

Слово <р> има више варијаната у зависности од положаја стуба, који може бити вертикалан или завијен удесно, а редовно се спушта испод линије. Главица може бити заоштрена на врху или обла.

Слово <с> има облик плитког полукруга или лука, а по положају може варирати, од устаљеног положаја до окренутости навише.

Слово <т>, поред тога што је саставни словни елемент слова <ѡ>²⁰, јавља се и као самостално натписано слово, кога чини дужа пречка са три троугласта привјеска.

Слово <с> јавља се у два типа, први тип је уставни, са посебно написаним словним компонентама, а други тип је брзописно лигатурно једнопотезно <с> с неједнаким крацима, чији десни крак може бити мање или више издужен навише. Оба типа присутна

²⁰ Као натписано саставни је словни елемент слова <ѡ>, што је већ описано, па се на томе нећемо задржавати.

су у инвентару основних слова СЧ. Дужење десног крака најчешће се везује за крај реда, нпр. њ̣ ѣ̣ (12а/23/,1).

Слово <χ> изнад реда најчешће чине укрштени краци, који могу да почну од линије реда. Крак који полази из лијевог угла дебљи је у односу на супротни. Други брзописни тип слова <χ> је попут положене недовршене осмице.

Слово <ω> јавља се у упућивачком тексту, написаном испод главног текста црвеном бојом. Једнопотезно је слово са угибом у унутрашњем дијелу. Забиљежено је на л. 175а/347 у примјеру юѣ/ω/ω̄/, при чему је над надредним словом *omega* такође натписано слово <μ> под титлом.

Слово <щ> посвједочено је у главном тексту, али и у упућивачком на доњој маргини листа. На маргини листа забиљежено је са вертикалним правим средишњим стубом (нпр. л. 29а/56), док га у основном тексту одликује искривљен средишњи стуб због спуштања у дволинијски систем, поред слова над којим је натписано.

Надредно слово <ч> сведено је на чашицу у облику ракли, јер је стуб елидиран.

Слово <ц> прати изглед основног слова у врсти, с тим да стуб прелази у ножицу или се надовезује на подницу, а може имати завршетак у облику луле окренуте удесно. Примјер ѣ̣ (6б/12/, 11).

Слово <ш> посвједочено је испод основног текста јеванђеља на л. 148а/294. Не разликује се од основног слова.

Слово <ѣ> потврђено је као надредно слово, двопотезно, стуб и петља чине један потез, а пречка други. Пречка је таласаста и може бити издужена нагоре, с десне стране слова.

Слово <є> јавља се са плитким <ε> и спојницом на средини реда.

Тита <ѣ> као надредно слово посвједочена је у више варијаната, које могу бити исписане на истој страни рукописа. Тијело слова <ѣ> је издужена елипса, која може бити заострена на врховима. Варијанте слова зависе од пречке и привјесака. Пречка, танка дуга хоризонтална линија, пресијеца елипсу на средини, може бити: 1. без привјесака, 2. са оба привјеска, 3. само са десним привјеском, 4. само са лијевим привјеском. Пречка може почети с лијеве бочне стране слова и прелазити у десну страну без привјеска. На крају, пречка може бити крива линија и укошена.

Слово <ю> јавља се само једанпут као надредно слово и то у накнадно дописаним ријечима, које представљају, на неки начин, „ревизију“ текста, допуну „изостављеног“. Дописане су ријечи млю̣ тн љ̣ изнад реда јеванђељског текста: г̣л̣к̣ оу̣нт̣ел̣ю̣ /м̣л̣ю̣ тн љ̣/ призри на с̣н̣ь̣ м̣он̣ (1886/374, 19). Прва компонента лигатуре <ю> је дебљи вертикални стуб, а

други је заострен на врховима, док је спојница на средини реда, те по свом изгледу не може поузданије открити вријеме дописаних ријечи. Међутим, дописани дио мора бити знатно млађи на основу два слова: <м> и <н>. Код слова <м> десна угибна страна везује се за лијеву прије њеног краја, а такво слово устаљено је у 17. вијеку. Поред тога, из истог вијека, устаљује се облик слова <н> са косом спојницом, као што у овом случају почиње са дна лијевог стуба и завршава се нешто испод врха десног. Слово <т> написано је са стубом дужим од пречке, а тог типа није било коришћено као надредно слово у СЧ. Ако се има у виду да је СЧ имало необичну судбину током 17. вијека, као и то да је у том периоду на њему начињено неколико записа, можемо закључити да је и овај дописани дио, ревизијског карактера, из истог вијека. Тиме долазимо до закључка да је СЧ читано и тада, те да је имало своју практичну намјену. Како је лигатура <ю> саставни дио накнадно дописаног текста, можемо је само условно ставити у словни инвентар надредних слова.

Пајерак представља дио словног инвентара надредних слова, а веома је фреквентан на крају реда.

Надредна слова су се могла удвојити, као у поменутом примјеру юѳде/ω/ѿ/ (175а/347), а поред тога, тако је посвједочено надредно <ж> над којим је натписано <д> са дугом подницом без ножица, а јавља се двапут у конструкцији: вѣ тѣ/ж/ д дѣ (10а/19, 20; 116/22, 13).

Међу надредним словима не јављају се: з, і, і, ѳ, ф, ѿ, ѡ, ѣ, ѥ, Ѧ, ѧ, Ѩ, ѩ, Ѫ, ѫ, Ѭ, ѭ, Ѯ, ѯ.

3.4. Синтеза палеографских истраживања главног текста

Од архаичних особина нису посвједочене сљедеће: нема потврде слова <а> са издигнутом петљицом високо изнад доње линије реда²¹, слово <ѣ> нема чекић на језичку, слово ѣ није у дволинијском систему, слово <м> нема вертикалне стубове са прегибом који не прелази доњу линију реда. Иако нема наведених архаичних словних карактеристика, СЧ ипак одликују и архаичне особине, па је тако слово <д> досљедно архаичног типа – петопотезно са дебљим десним стубом и ножицама (квачицама) увијек

²¹ „Овакав нацрт знака с усправним стубићем и петљицом (троугластом или кружном), која не досеже до линије доњег реда, среће се у „провинцијалном“ типу византијског писма из IX–X в. и на јужнословенском терену одликује тзв. ’народне типове писма’, какви се нпр. налазе у Листићима Ундољског, Добромировом јеванђељу и Охридском апостолу, а (...) такође карактеришу ’босанску ћирилицу“ (Станишић 2019: 291).

вертикалним и исте дужине, те изостаје иновативна црта кошења једне према другој квачици. Другог типа слова <д>, код кога стубове сијече подница, нема у рукопису. Архаично слово <ѕ> дио је словног инвентара СЧ, премда само у бројној вриједности, док се варијанта обрнуто окренутог слова <ѕ> не јавља у рукопису, као нпр. што се јавља у *Сарајевској крмчији*. Реп слова <з> увијек је увијен улијево, у облику устаљеном у 12. вијеку, док вертикални реп из 13. вијека није обиљежје СЧ. Архаичне словне облике задржавају слова н, н, і.

Омега <ω> у СЧ је архаичног типа, формираног прије редакцијских писмености до 11. вијека, са свим дијеловима написаним „у висини низа“ (Јерковић 2004: 93). Иако је *омега* доминантно архаичног уставног типа, у рукопису се користи и иновативни брзописни једнопотезни тип слова *омега* без унутрашњег дијела, присутан у рукописима српске редакције од половине 14. вијека. Најчешће се јавља на крају тематске цјелине, па се може говорити о позиционој условљености при употреби брзописног типа. Према архаичном начину писања спојница код лигатура (ѡ, ѣ, љ, њ) налази се на средини реда, а у СЧ јавља се на средини реда код лигатура ѣ и љ, док код лигатуре ѡ почиње изнад средине реда на почетку петљице, а слово *јери* је диграф без спојнице. Прегибни углови код слова <в>, <ж> и <к> налазе се на половини стуба код архаичне изведбе, а у СЧ само су код слова <в> на средини стуба, с тим да по облику петљице су иновативно угласте, а не обле, неједнаке величине.

Типолошки нови облици присутни су у СЧ, па тако брзописно слово <ж>, поред уставног тип, јавља се и у виду недовршене осмице пресјечене вертикалним стубом, какво је формирано у 13. вијеку. Од нових особина специфичних за 14. вијек јављају се у оној мјери којом потврђујемо исправност датирања рукописа. Тако се јавља украсна тачкана на пречкама, присутна у српским ћирилским рукописима до 15. вијека, према П. Ђорђевићу. Слово *ижица* присутно у архаичном типу са десним стубом који залази у доњи међупростор укошен улијево и с млађим типом из 14. вијека са једнаким стубовима (v), уз варијанту млађег типа са двије хоризонталне тачке изнад (v̇). Такође, иновацију представља већ поменута једнопотезна *омега* без унутрашњег дијела, брзописног типа. Иновације у писму представљају и укошени један према другом стубови словā *јери* и <п> Међу иновацијама из 14. вијека, а које су обиљежје писма СЧ су: бубрежасто и бубњевито <в>, широко отворено <с>, високо *дебело јер*, издужено иницијално <к> на почетку тематских цјелина, брзописно издужено <џ> и високо <Г>.

Нека слова се јављају у једном типу, а нека у више. „Морфолошки облици у оквиру типа могу варирати у облику и по положају, али без нарушавања основног нацрта слова. Тако

настају *варијанте типа* којих има много.“ (Јерковић 2004: 90). У СЧ с једним словним типом употребљавају нпр.: в, г, д, ѕ, н, л, п, с, љ, ц, ш, њ, њ, ю, љ, љ, љ. У више типова реализују се нпр.: а, в, ж, љ, м, љ, т, в, љ, док су <љ> и <љ> на прелазу између типа и варијанте. Ипак, слободније словне изведбе у СЧ су још увијек позиционо и/или стилски условљене наслијеђеним моделом: „Једно време се знало (...) где се може написати модерније и слободније *а* са продуженим стубићем или квадратно *в*, а где (и то у истој писарској школи, руком истог писара) то не може да се напише“ (Грицкат 1977: 144).

У словном инвентару, основних, великих и натписаних слова, није своје мјесто нашло специфично слово *ђерв*,²² са којим почиње историја српске ћирилице, чиме се овај рукопис везује за рашку правописну школу. Слово *ђерв*, ипак, нашло се у овом значајном ћирилском споменику, у записима, опслужујући фонетску вриједност /ћ/ и /ђ/.

Брзописна слова, истраживањем посвједочена као дио словног инвентара СЧ и обиљежје писма којим је рукопис исписан показују већ изразит утицај брзописа на устав и мијешање словних типова, а управо та особина писма СЧ свједочи о развојном путу српске ћирилице ка новом ресавском правописном раздобљу и потоњем успостављању полуустава.

²² У вези с поријеклом имена слова *ђерв* В. Станишић наводи: „Његово традиционално име у азбучном списку, које гласи *ђерв*, такође није ни грчко ни словенско. Нема га уопште у досада познатим глагољским азбукварима који садрже имена словенских слова. Његово најстарије познато име било је „ge“ (с краја XIV в)“ (2020 : 118), те додаје да га *ђервом* није први назвао Шафарик, него „четрдесет година пре Шафарика ово име у готово истом облику и с врло сличним коментаром артикулационог двојства спомиње Павле Соларић у своме *Буквару*“ (Станишић 2020: 118).

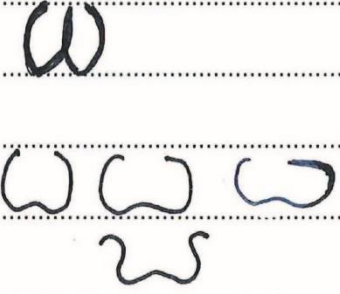

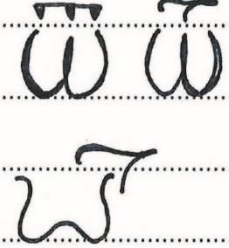
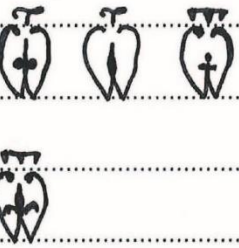
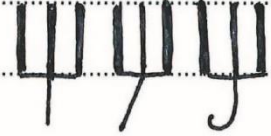

Табела бр. 2

Палеографска мапа (I – основна слова у реду, II – велика слова, натписна, III – наредна, натписана слова)

Слово	I	II	III
а			
б			
в			
г			
д			
е			
ж			

S	S		S S
Z	Z Z Z		
I i	I ii	I i	
H	H H	H H	H
K	K K	K K K K	K K K
L	L L	L L L	L
M	M M	M M M	M M M M M M
N	N	N	N N

o			
п			
p			
c			
т			
oy			
z/8			
ф			

x			
ω			
ω̄			
ψ			
ψ			
γ			
ш			

б	б		
Ы	Ы Ы	Ы	
ь	ь	ь	
ѣ	ѣ ѣ ѣ	ѣ	ѣ
ю	ю	ю	ю
Ѡ	Ѡ	Ѡ	
Ѳ	Ѳ	Ѳ Ѳ	Ѳ
Ѵ	Ѵ Ѵ Ѵ		

ψ			
φ			
ν			
ς			

3.5. Особине слова у записима

Запис 1 (17. вијек, л. 16)

Први запис по хронолошком реду листова на којима су забиљежени писан је полууставом, црним мастилом, у једанаест редова.

Инвентар писма првог записа чине графеме: а, б, в, г, д, е (ε), ж, з, и, ї, н, к, л, м, н, о (ο), п, ρ, с, т (π, 7), οϕ, ϝ, φ, χ, ω, ѿ, щ, ц, ч, ш, њ, њ, ѣ, ю, ѿ, ν.

Инвентар надредних слова чине: г, д, ж, м, ρ, с, т, х, као и графема ѣ која долази у полулигатурним спојевима.

Лигатуре су слједеће: тр, тв, лтѣ, а полулигатура ρѣ.

Сви примјери за тр су слједећи: тетροειϕλιε, τρѣдѣ, за тв су: чѣдотворца, ρѣжства, а за лигатуру од три слова лтѣ посвједочен је примјер ѿ ѣ лтѣ. Чест, у старим рукописима, лигатурни спој ρѣ у овом запису реализован је без заједничког стуба, па се јавља у форми слова ρ над којим је натписан завршни дио стуба са пречком слова ѣ, а примјери за ρѣ из записа су слједећи: прѣбнѣающн, грѣшннѣ, срѣбрѣѣ.

Запис 3 (17. вијек, л. 311б)

Иако из истог вијека као и први запис, трећи запис је писан канцеларијским брзописом, црвеним мастилом, а везује се за темишварског епископа Јосифа.

Инвентар писма трећег записа чине графеме: а, б, в, г, д, е, ж, з, і, ї, н, к, л, м, н, о, п, р, с, т, љ, ф, х, ѿ, ѿ̄, щ, ц, ч, ш, њ, њ, њ, ю, ѿ, ѿ.

Инвентар натписаних слова чине: г, д, ж, к, м, с, т, љ, х, ш.

Лигатура у овом запису нема, а као у првом, из истог вијека, јавља се полулигатура рѣ, написана истим принципом као у првом запису, а посвједочена у два примјера: нзъѿѿрѣтѣ̄, н прѣдѣ̄.

Запис 5 (17. вијек, угравирано на оков књиге)

Угравирана слова на металној траци која опасава ивице корице на полеђини књиге одговарају уставном типу ћирилице. Овдје не улазимо у морфолошке особине слова због врсте материјала, као и технике израде, али издвајамо графемски инвентар, као и изглед слова у контексту времена у коме је изведен текст.

Инвентар писма чине графеме: а, б, в, г, д, е, ж, з, і, ї, н, к, л, м, н, о, п, р, с, т, љ, ф, х, ѿ, ц, ч, ш, њ, њ, њ, ю, ѣ.

Лигатурни спојеви су присутни, а наводимо све примјере и спојеве. У примјеру архістратиѣ̄ изведене су три лигатуре – ст, ти, гѣ. Поред тога, изведене су још двије, а то су: аш у примјеру баша и ан у примјеру мана. Мајсторски занат гравирања овдје одликују и титле, па чак и једно надредно слово – с у примјеру мѣѣ̄.

Графеме су угравирани по узору на верзална уставна слова, а међу карактеристичним архаичним уставним типовима можемо издвојити слова <Ч> и <У>. Међу словним инвентаром овог записа вриједно посебног помена је графема ѣерв.

Запис 2 (18. вијек, л. 2а–13а)

Иако најмлађи запис, одликује га у погледу писма, тежња ка калиграфском уставном типу као узору, али по својим типолошким особинама коришћен је калиграфски полуустав. Полуустав из овог записа није истоветан полууставу из првог записа на листу 1б.

Словни инвентар другог записа чине графеме: а, б, в, г, д, е, ж, з, і, н, к, л, м, н, о, п, р, с, т (т), оѿ, љ, ф, х, ѿ, ѿ̄, щ, ц, ч, ш, њ, њ, њ, ю, ѣ, ѣ, ѿ, ѿ, ѿ, ѿ.

Графема ψ има само бројну вриједност, а ψ се јавља само у примјеру $\lambda\psi\eta$.
Инвентар натписаних слова чине: г, м, с, т, х. Лигатуре су: $\eta\eta$ као у примјерима $\psi\eta$ написаних
(л. 7б), $\eta\sigma$ у примјеру $\eta\sigma\tau\eta$ (л. 10б/20), $\tau\eta$ у пр. $\mu\eta\tau\eta\sigma\eta$ (олнтв) (л. 12а/23), $\mu\psi$ у пр. $\mu\psi\alpha$.

Запис 4 (15. вијек, л. 311б)

Четврти запис исписан је уставом, црвеним мастилом, у шест редова.

Инвентар писма четвртог записа чине графеме: а, в, г, д, е, є, ѕ, з, и, њ, н, к, л, м,
н, о, п, р, с, т, оу, љ, ф, х, ѿ, ѿ, ц, ч, њ, ы, њ, ѣ, ѣ, ѣ, v (\ddot{v}). Као натписана слова јављају
се слjedeћа: г, т, р, х. Јавља се само једна лигатура, а то је $\tau\eta$ у примјеру: $\tau\eta\sigma\eta\psi\eta$.

Различити по времену и мјесту настанка, записи су различити и по писму. Највише
записа из 17. вијека показује и највише разлика, умјесто очекиване ближе усклађености
међу њима. Најмлађи запис из 18. вијека настао највјероватније у Сарајеву или свакако
по налогу Срба из Сарајева, који су вратили јеванђеље Старој цркви, па о томе оставили
свједочанство за будуће нараштаје, записан је свечаним калиграфским писмом, по узору
на свечано уставно писмо. Особине писма најстаријег записа из 15. вијека најближе су
писму самог рукописа. Међу словним инвентаром записа, што је драгоцјено за историју
ћирилице, јављају се два слова – ђерв и слово $\langle\psi\rangle$. Ђерв, „управо тај знак, као што је
добро познато, представља уникатну штокавску одлику (...) ћирилице“ (Станишић 2019:
300). У запису 1 (л. 1б) из 17. вијека ђерв означава гласовну вриједност /ђ/, а у запису 2
(л. 2а–13а) гласовну вриједност /ћ/.

4. ГРАФИЈА И ОРТОГРАФИЈА

Потекавши из старословенске заједничке језичке базе, редакције су се развијале својим особеним токовима, не губећи међусобне везе и утицаје и у каснијим периодима. Српскословенски језички период донио је превласт ћирилице над глагољицом, бар према сачуваним споменицима, а употреба ћирилице одговарала је фонетским измјенама у језику, на исти начин као што су старословенске азбуке одговарала фонетском лику старословенског језика. Но, ипак, с језичким промјенама, у првом реду фонетским, и употреба писма у циљу биљежења датих гласова морала се модификовати и прилагодити, а та прилагођавања, на неки начин, трајала су кроз цијелу српскословенску епоху, па одраз тога видимо у различитим правописним школама и правописним реформама. „Иако у самом црквенословенском језику код Срба после XII века није било крупнијих промена, било је еволуције у начину његовог писања. На самом почетку XIII века реформисан је правопис. У ствари, он је сређен и кодификован тако да што ближе одговара српској редакцији црквенословенског језика. До тог времена посрбљавање изговора тог језика рефлектовало се у писању на стихијски начин, а сада је то писање учињено рационалнијим. Имамо све разлоге да верујемо да се овај посао није могао обавити без знања и одобрења Саве Немањића, и чак је природно претпоставити да је иницијатива потекла од њега.“ (Ивић 1986: 114).

Све три правописне школе српскословенске епохе, зетско-хумска, рашка и ресавска, носећи своја посебна и препознатљива обиљежја, нису била изолована и досљедно примјењивана.

Рашка ортографија, нормирана у првом реду у погледу употребе прејотације, „национализовала је старословенски језик“, према оцјени Д. Богдановића (1991: 54), док промјене с краја 14. вијека представљају окретање ка зближавању „јужнословенских ортографија на основама новог књижевног и језичког општења, најпре у оквиру светогорског културног круга.“ (Богдановић 1991: 54). Најмлађа ресавска правописна школа није настала наглим заокретом, као што у осталом ниједна реформа, ма колико да је револуционална, није својом појавом одмах и постала важећа и примјењива, него свакој промјени претходи припремни и прелазни период. Управо су рукописи друге половине 14. вијека вриједан показатељ претходећих ортографских пракси ресавском периоду. Стога, пратимо оне важне показатеље специфичности правописних школа, али

и друге ортографске особине СЧ, поредећи га с другим писаним споменицима српскословенског периода.²³

4.1. Писање гласовне вриједности /ja/ и /'a/

Гласовна вриједност /ja/ у српскословенским споменицима обиљежавала се на више начина, помоћу различитих графемских рјешења и комбинација, а избор графема условљава позиција у ријечи, припадност одређеној правописној школи и лични печат писара, као и утицај предлошка. На почетку група /ja/ могла се обиљежавати графемама <ѣ>, <я > или <ia>.

Секвенца /ja/ на почетку ријечи обиљежава се досљедно лигатуром <ia> у домаћим ријечима, према норми рашког правописа, при чему нема утицаја ни зетско-хумске правописне школе (<ѣ> у гласовној вриједности /ja/), нити ресавског модела.

Примјери: ѡвѣтъ (176/34, 18), ѡвѣ ѡко (101a/200, 7, Пред. Мк.), ѡвѣ (241б/480, 7, Пред. Јо.), ѡдѣа (46б/91, 17), ѡдын (46б/91, 16), ѡжѣ (121б/241, 18), исто (271a/539, 7), ѡко (176/34, 11), ѡвлѣнѣа (161б /320, 8), ѡвлѣѣт ѣѣ (243б/484, 19), ѡснѣнше (242a/481, 11), ѡстн (57a/112, 3), ѡдын (288б/574, 11).

Обиљежавање гласовне вриједности /ja/ у поствокалској позицији реализовано је на више начина, при чему се манифестују два тока: опстајање рашке правописне норме и свеprisутнија тенденција ресавске ортографије.

Група /a/ + /ja/ обиљежава се удвојеним вокалима <aa> и рјеђе лигатуром <ia>, при чему нема диференцијације категорија с гласовном вриједношћу /aja/ и оних гдје је некадашња гласовна вриједност /aja/ могла бити сведена, асимилацијом и сажимањем, на квантитативно дуго /ā/. На исти начин у СЧ обиљежен је Г. јд. именице кран: краа (185a /367, 7), Н. јд. ж. р. замјенице каа (175б/348, 20), поред каа (176б/349, 2), као и нпр. придјев одређеног вида Н. јд. ж. р. благаа (18a/35, 2). Писање без лигатуре редовно је код

²³ Компарирање се врши прије свега са споменицима из 14. вијека, али и другим, проученим, старијим и млађим из истог српскословенског периода, независно од тога којој правописној школи припадали због међусобних утицаја правописних школа, а такође су укључени и штампани споменици истог периода јер су по писму и језику настали на рукописној баштини. То су сљедећи писани споменици: Теодосијево житије Св. Саве у препису монаха Марка из 14. вијека (в. Драгин 2007), *Бјелополско четворојеванђеље* из 13/14. в. (в. Стојановић 2002), *Чајничко јеванђеље* с краја 14. и почетка 15. вијека (в. Јерковић 1975), *Вуканово јеванђеље* (в. нпр. Врана 1967), *Мирослављево јеванђеље* (в. нпр. Куљбакин 1925), *Софијска служба Св. Сави* из 13. вијека (в. Грковић 1986), *Хиландарски медицински кодекс* (в. Јовић 2011), *Псалтир* из штампарије Црнојевића (в. Грковић Мејдор 1993), књиге Горажданске штампарије (в. Самарцић 2019).

сложене придјевске промјене код женског рода као ортографско обиљежје и других српсл. споменика.²⁴

Примјери: благаа (18а/35, 2), всакаа дша (243 б /484, 12–13), два нѣкаа (178б/354, 13–14), обрadowаннаа (158б/314, 21, Лк.), прѣданїа члѣськаа (122а/242, 13–14).

Код партиципа гласовна вриједност /ја/ пише се на оба начина, помоћу удвојеног <aa> и лигатуре <ia>, као у примјерима: покааан се быше (191б/380, 12), марїа же блгоуоу ѿ н збрат (194а/385, 4–5)

Група /ѣ/ + /ја/ није честа појава, а забиљежени начин означавања чини комбинација <ѣa>, као у пр.: Пред. Јо. въ дѣлнїихъ (241б/480, 16).

Група /и/ + /ја/ честа је језичка појава, па се може пратити устаљивање модела обиљежавања у рукопису. У домаћим ријечима обиљежава се комбинацијама <иа>, према рашком правопису, и <їа>, према ресавском.²⁵ Доминира ресавска варијанта са десетерачким *и* <і>, што је „уједно и најмаркантнија особина ресавског правописа“ (Јерковић 1974: 104; уп. Грицкат 1978: 117).

Примјери: възнесенїа (18а/35, 20–21), бгословїа (243а/483, 9), благовѣсїа (17б/34, 17), наказанїа (241б/480, 13–14, Пред. Јо.), писанїа (17а/33, 13, Пред. Мт.), безъ писанїа (101а/200, 13, Пред. Мк.), и показанїа (102б/203, 4), ѿ прѣтствїа (102а/202, 12), прѣданїа (17б/34, 19), прѣданїа (122а/242, 13–14), прѣштенїа (17б/34, 19), обѣтованїа (17б/34, 20), оученїа (122а/242, 11), хотѣннїа (17а/33, 7); вѣннїа (17а/33, 7), сна (17б/34, 18), исто (245б/488, 14, Јо.), сїа (18а/35, 10).

Група /о/ + /ја/ обиљежава се додавањем лигатуре <ia>, као у примјерима: твоїа (92а/182), твоїа (159а/315, 17, Лк.), Јо. твоїа (244а/485, 1), дша моїа (145б/289, 10–11), боїаше се (56а/110, 16), вѣ прѣпоисанъ (287б/572, 15). Поред овог уобичајеног начина обиљежавања, посвједочен је ипак и ортографски модел <оа>: твоа (182б/362, 21, Лк.), и братїа моа (183а/363, 2, Лк.), дша моа (285б/568, 9, Јо.), жена моа (158а/313, 12, Лк.).

Писање секвенце /ја/ у ријечима страног поријекла реализује се према ресавском правопису, помоћу осмерачког и десетерачког *и*. Јавља се код адаптираних ономастичких категорија, у првом реду библијских имена и од њих изведених присвојних придјева.

²⁴ Грковић Мејдор 1993: 22, Јерковић 1974: 104, Драгин 2007: 14.

²⁵ У Теодосијевом житију Св. Саве доминира рашки модел над ресавским (в. Драгин 2007: 15).

Адаптација иницијалне групе,²⁶ према књишком читању /ија-/ , а према народном /ја-/ реализована је графемама <иа>, док се лигатура не пише, па се може закључити да се примат даје устаљеном фонетском лику књижевног стила.

Примјери ове категорије јесу: *иакѡвъ* (17а/33, 10, Пред. Мт.), исто (42б/83, 12, Лк.), *иакѡва* (185б/368, 9–10, Лк.), *иакѡвль* (139а/276, 12), *иарь* (184 б /366, 17), *иана_нов'* (166б/330, 19–20), *иаредѡв'* (167а/331, 15).

Гласовне вриједности /ја/ у поствокалској позицији код посуђеница обиљежава се графемама <ѣа>, <иа> и <ѣа>. Издајамо сљедеће примјере: група /а/ + /ја/: *каѣфа* (89б/177, 12); група /е/ + /ја/: *андреа брѣтъ* (42б/83, 12), *ѣѣа* (86а/170, 20); група /и/ + /ја/: *въ вѣѣфнѣн* (89б/177, 17), *нрѡдѣды* (56а/110, 14), *нѣа* (63а/124, 21), *исѣа* (285б/570, 10), *нѣа* (46б/91, 5), *ѣѣакнѡв'* (167а/331, 4–5).

Позиција иза палаталних сугласника, варијанта /'а/, обиљежава се лигатуром, према рашком нормираном правопису. Примјери за секвенце /ља/ и /ња/: *љѡбѣа* (243а/483, 4), и *крѣпѣашѣ се* (161б/320, 6), *нѣ срамѣѣ се* (216б/430, 14), *въ поустыниѣхъ* (161б/320, 7), *вѣдѣнѣѣт се* (243б/484, 5), *гнѣа* (159б/316,1), *испѣнѣѣ* (164а/325, 8), *клѣнѣѣ* (41а/80, 13). Устаљивање лигатуре у групама /ља/ и /ња/ обиљежје је и других српскословенских споменика.²⁷ Ријетка су одступања, као у примјеру ѿ *крѣѣ двѣ_да правѣднаго* (82а/162, 12–13).

Специфична лексема *дѣѡвль* у СЧ пише се помоћу десетерачког *и*, као у примјеру: *прѣдѣтъ дѣѡвль* (182а/361, 9). Према народном говору читање би било с јотовањем, док према књижевном изговору /д/ остаје тврдо, што је у складу са ортографским рјешењем, за разлику од *Бјелопольског четворојеѡванѣѣља* гдје се јавља и облик *дѣѡвль* (в. Стојановић 2002: 32).

4.2. Писање гласовне вриједности /је/ и /'е/

Гласовна вриједност /је/ обиљежавала се у српскословенским споменицима сљедећим графемским изборима: лигатуром <ѣ> и широко отвореним *е* <ѣ> и <ѣ>. Све наведене варијанте обиљежје су СЧ, што се одражава кроз све тематске цјелине рукописа. Према рашком правопису, лигатура <ѣ> највише је од свих лигатура устаљена,

²⁶ Исти начин обиљежавања среће се у другим споменицима, као у *Псалтиру из штампарије Црнојевића* (Грковић Мејдор 1993: 24), у *Теодосијевом житију Св. Саве* умјесто осмерачког користи се десетерачко *и* (Драгин 2007: 16).

²⁷ Стојановић 2002: 31, Драгин 2007: 31, Јерковић 1974: 106.

тј. нормирана, а одмах послѣје ње нормираној употреби тежи и лигатура <ѣ>²⁸. Међутим, СЧ не одражава усвајање те тежње, па је лигатури <ѣ> конкурентно широко отворено е <е>, посебно у иницијалној позицији.

Секвенца /је/ на почетку ријечи обиљежава се графемама: <ѣ>, <е> и <е>.

Примјери за лигатуру: ѣго (56а/110, 14–16), ѣе (56а/110, 15), ѣмоу (41а/80, 10), ѣю (41б/81, 20), ѣ ѣдннѣхъ оустѣ (19а/37,9), ѣ̄ (245б/488, 11), ѣстѣ (46а/90, 3).

Примјери за е/е: езыка (18б/36, 1), на езыцѣ (241б/480, 6, Пред. Јо.), еда (18а/35, 8), егда (17б/34, 8), енка (18б/36, 11–12), исто (19б/38, 4 и 5), егоже (245б/488, 10), его (164а/325, 21), есьмь (158а/313,14); емоу (18б/36, 7), исто (158а/313, 14, Лк.), исто (245б/488, 12, Јо.), ересн (17а/33, 17), еже (17б/34, 15).

Обиљежавање гласовне вриједности /је/ у позицији иза самогласник²⁹а такође се обиљежава тројако: <е>, <е> и <ѣ>, с тим да се, за разлику од иницијалне позиције, примарно користе <е> и <е> у односу на рјеђе <ѣ>, што значи да ресавски правопис потискује рашки у овој категорији.

Група /а/ + /је/ обиљежава се графемама <е>, <е> и <ѣ>, као у примјерима: мнѣжѣ (101а/200, 11, Пред. Лк.), дае (133б/265, 7), чаеь (178б/354, 16), чае (163а/323, 11); вѣѣнает се (243 б /484, 5), ѣрѣшѣѣ (135а/268, 1), приклдаеьмо (102а/202, 11), нарицаеьѣн (159а/315, 19), проповѣдае (42а/82, 13), пѣбаеьт (64а/126, 3), сказаеьмо (24б/47, 5).

Група /е/ + /је/ биљежи се графемом <е> и рјеђе лигатуром <ѣ>: твоее (159б/316,13), сее (243 а /483, 20), своее отирааше (180а/357, 17–18 люе_цее (32б/63, 8–9).

Група /ѣ/ + /је/ пише се графемама <е> и <е>, али и лигатуром <ѣ>. Примјери: дѣетѣ (212б/422, 20), прѣѣе (242а/481, 16); почнванте . доѣѣетѣ . (146а/290, 8), нѣѣе (137б/273, 7), пролѣет се (41а/80, 6).

²⁸ У поређењу са другим споменицима нешто старијим, из истог периода или нешто млађим, ситуација показује неуједначености у примјени српскословенских правописних школа. Тако се, лигатуре <ѣ> и <ѣ> досљедно употребљавају у иницијалној позицији у *Хиландарском пуном апракосу из XIII века* и у *Софијској служби светом Сави* (Грковић Мејдор 1997б: 70, Грковић 1986: 20), у *Теодосијевом житију Св. Саве* досљедна је лигатура <ѣ>, а <ѣ>, премда доминантна, није једини начин обиљежавања иницијалне гласовне вриједности /је/ (Драгин 2008: 13, 17). У *Житију св. Симеона од св. Саве* редовно се пише лигатура <ѣ>, док се за гласовну вриједност /је/ у иницијалној позицији користе могућности, као и у СЧ, <е>, <е> и <ѣ> (Јерковић 1974: 104), редовно је писање лигатуре <ѣ>, а није досљедно писање лигатуре <ѣ> у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 30), а такво је и у *Псалтиру из штампарије Црнојевића* (Грковић Мејдор 1993: 22, 24), као и у *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 16, 18).

²⁹ Српски средњовјековни споменици писани ћирилицом не показују уједначеност ни код ове категорије, док се код неких нормира употреба лигатуре (в. Стојановић 2002: 33), код других се, као и код СЧ, користе више различитих ортографских модела (в. Драгин 2007: 18–20, Јерковић 1974: 104–105, Грковић Мејдор 1993: 25).

Група /и/ + /је/ обиљежава се лигатуром <ѣ> и графемама <ѣ> и <ѣ>. Примјери: бѣжнѣю (18а/35, 11), заповѣди бѣжнѣ (20б/40, 4–5), члѣколюбнѣмъ (18а/35, 11), лѣнѣ (116а/230, 18), пнѣ (46б/91, 16); вѣлнѣмъ (159б/316, 12), прѣмліеть (288б/574, 18).

Група /ї/ + /је/ графемски се реализује на сљедеће начине: <їѣ>, <їѣ> и <їѣ>. Примјери: бытїѣ (18б/36, 15), змиѣ (17б/34, 11), писанїѣмъ (101а/200, 14); начрѣтанїѣ (101б/201, 4), повелѣнїѣ (161б /320, 9), рожденїѣ (101б/201, 10); змиѣ (152а/302, 12).

Група /ы/ + /је/ обиљежава се додавањем графеме <ѣ>. Примјери: тѣма вѣрыше (151б/301, 20), добрыѣ (55а/108, 16), ныѣ (150а/298, 1).

Група /о/ + /је/ обиљежава се графемама <ѣ>, <ѣ>, <ѣ>. Примјери: мое (158б/314, 13), моею вѣ (159б/316, 16), моеи (159б/316, 17), твои (133б/265, 12), своего (101а/200, 6, Мт.), коѣ_моу (101б/201, 19–20), четворобразное (101б/201, 16); твоѣ (285б/568, 13), твоего (159б/316, 16), своемъ (17б/34, 17), стои (285б/568, 16); прѣвѣчноѣ бытїѣ (18б/36, 15), своимъ (53а/104, 20, Мт.), и ѡвоѣ (41а/80, 8).

Група /у/ + /је/ обиљежава се графемом <ѣ>, рјеђе лигатуром <ѣ>. Примјери: ниѣноуѣтъ (101а/200, 6), свѣтѣлствоуѣтъ (241б/480, 17), вѣроуѣн (286б/570, 18), вѣроуѣта (41б/81, 18).

У односу на нешто старије *Бјелопольско четворојеванђеље*, за које се може рећи да се досљедно употребљава лигатура <ѣ> (в. Стојановић 2002: 32), СЧ нема ту досљедност, па су друге могућности равноправна ортографска рјешења за обиљежавање секвенце /је/, при чему се поново примјењују ресавска ортографска начела, а потискују рашка.

Писање секвенце /је/ у ријечима страног поријекла реализује се графемама <ѣ>, <ѣ> и комбинацијом графема <ѣ>, док се лигатура <ѣ> не користи.

На почетку ријечи гласовна вриједност /је/ реализована је двојачко, графемом <ѣ> или комбинацијом графема <ѣ>. Примјери: еѣлисте (18а/35, 13), напнса еѣлиѣ еѣренскымъ (18а/35, 18), о еѣлиствѣхъ (101б/201, 14), елѣонскоуѣ (145а/288, 12), еллінскаго (241б/480, 14), еллінѣхъ (244б/486, 15), ерѣмъ (133а/264, 11), вѣ ерѣхонъ (219а/435, 17).

У дијелу јеванђеља о Јосифовом родослову исказивање поријекла, тачније припадности, исказано је присвојним придјевима од антропонима, а међу њима посебну скупину чине имена, односно присвојни придјеви, написани почетним <ѣ>, чија је усвојена гласовна вриједност у српском језику заправо вокал /е/, а то су сљедећи примјери: еѣ_ровъ (167а/331, 12–13), елѣзровъ (167а/331, 2), елнѣмовъ (166б/330, 17), елнѣдѣмовъ (167а/331, 1), есрѣмовъ (167а/331, 9). Изузев једног примјера са <ѣ>: еѣѣмовъ (167а/331, 6).

Примјери иницијалне позицији код посуђеница: нюѹда (55б/109, 19), юѹда (42б/83, 17, Мтг.), юѹден (18б/36, 21, Пред. Мт.), юѹден (178б/354, 9, Лк.), юѹда (92б/183, 10), юѹднн' (167а/331, 10), юѹдене (121б/241, 14), (166б/330, 19), юѹденскаго (241б/480, 13).

Обиљежавање гласовне вриједности /jy/ у поствокалској позицији, као и иза палаталних сугласника, реализује се досљедно лигатуром <ю>, што карактерише и друге писане споменике исте епохе.³¹ Издвајамо слједеће примјере:

Група /а/ + /jy/: н неразѹмѣваѹщѹ (52б/103, 20), прѣдаѹщнмѣ (242 б /482, 10), крѣ цаю (245б/488, 8–9);

Група /е/+ /jy/: вѣннѹ (18а/35, 11), кѣ галїлею (105 а /208, 6), своєю (160а/317, 7), єю (161а/319, 10);

Група /ѣ/ + /jy/: не оѹдолѣѹтъ ен (62а/122, 14), разоѹмѣю се (158а/313, 11);

Група /и/ + /jy/: цѣломоѹдрню (17б/34, 7), блѣгодѣтню (18а/35, 11), тѣтню (18б/36, 18), скрылію рнзы его (121б/241, 5), вѣію (122а/242, 13), лєкню (172б/342, 10);

Група /ы/ + /jy/: оѹмыѹтъ (121б/241, 14);

Група /о/ + /jy/: водою (245б/488, 9), твою (122а/242, 20), тою (176а/349, 19);

Група /у/ + /jy/: вѣспомѣноѹтъ (17а/33, 14), о вѣсноѹщї се (20а/39, 21), вѣпноѹщаго (245б/488, 1, Јо.), елєѹнскоѹю (145а/288, 12).

Примјери за обиљежавање секвенци /љу/ и /њу/: прѣлюбн (17б/34, 16), глїот во (18б/36, 6), коѹплю (101а/200, 15), любнтє (175б/348, 5), вѣ поѹстыню (105а/208, 1).

Лигатура <ю> писала се у српскословенским споменицима иза појединих сугласника, који су се током времена депалатизовали, па је писање лигатуре само ортографски манир, чија примјена није досљедна. У СЧ јавља се у групама чю- и рю-, као у примјерима: чюѣща се (163б/324, 7), чюхъ (185а/367, 15), прнт'чю (173а/343, 13–14), сѣтворю (105 а /208, 16).

4.4. Писање секвенце /jo/

У српскословенским писаним споменицима секвенца /jo/ јављала се у ријечима страног, несловенског, поријекла, док се у домаћим ријечима није могла реализовати због закона прегласа (в. Драгин 2007: 26). Најчешће долази у библијским именима, а

³¹ Стојановић 2002: 35, Драгин 2007: 27–28, Јерковић 1983: 25, Јерковић 1975: 58–60, Јерковић 1974: 106, Јовић 2011: 72, Јовић 2017: 25, Самарцић 2019: 146–147.

адаптација се реализовала у формама <їω>, <іω> и <нω>, о чему свједоче други ћирилски споменици³², како високог тако и административног³³ стила.

У иницијалној позицији у СЧ, гласовна вриједност /jo/ реализована је графемама <іω>, <їω> и <іо>, <іо> у антропонимима и присвојним придјевима од њих изведеним.

Примјери антропонима іωаннѣ: іωаннѣ же вгословеснѣи (186/36, 5), Пред. Јо. іωаннѣ (243 а/483, 21), Пред. Мк. іωанова (102а/202, 12), о іωаннѣ (103а/204, 15).

Примјери антропонима іωснфѣ: іωснфѣ сѣоу (24а/46, 17), іωснфѣ (243а/483, 16, Пред. Јо.), іωснфѣ (243б/484, 3, Пред. Јо.), іωсїфѣ (236б/470, 13), іωснфовѣ (166б/330, 14, 16 и 19).

Примјери антропонима іωснѣ: іωснѣ (55б/109, 18).

Примјери за топоним іордан: вѣше ѡв онѣ поль іордана (245б/488, 15–16), поред: ѿ іордана (167а/331, 19).

Присвојни придјеви изведени од библијских антропонима јављају се у сљедећем ортографском облику: іωрнѣов' (167а/331, 2), іωралѣов' (167а/331, 9).

У медијалној позицији нема осмерачког/десетерачког и: іуѣѣѡмѣ (289б/576, 14), іакѡвѣ зѣѣѣ_ѣѡвѣ (42б/83, 12–13), іакѡвѣ алфѣѡвѣ (42б/83, 15–16).

4.5. Обиљежавање фонеме /и/ и група /иј/, /ији/

Фонема /и/ обиљежава се тројако, помоћу графема <н>, <і>, <ї>, а код посуђеница и *ижицом* <҃, ѣ>. У вези с обиљежавањем фонеме /и/ прати се статус, позициона условљеност *осмерачког и* <н> и *десетерачког и* (ї), затим обиљежавање гласовних вриједности /иј/, /ији/ и дугог /и/, за чију је реализацију рашки правопис користио комбинацију <нн>, а комбинације <нн> и <їн> постају обиљежје ресавског правописа.

Графема <ї> везује се за позицију испред фонеме /ј/, док остале позиције у ријечи, између два сугласника или крај ријечи постају обиљежје постресавских споменика (в. Грковић Мејџор 1993: 33).

Графеме <ї> и <і> посвједочене су у СЧ у позицији између два сугласника, али у ријечима страног поријекла,³⁴ тачније код властитих именица: вѣ вїѣаварѣ (245б/488, 14–15), вѣ галїлею (164а/325, 5), асїрова (163б/324, 16), сїмонѣ (170б/338, 18), као и у: архїдіакѡна

³² Јерковић 1983: 24, Јерковић 1975: 65, Драгин 2007: 26, Грковић Мејџор 1993: 33–34, Јовић 2017: 25, Јовић 2011: 73, Самарџић 2019: 147.

³³ Уп. (Поломац 2016: 66), Дечанске повеље имају само форму <нω> (уп. Ивић и Јерковић 2008б: 685).

³⁴ Јерковић 1983: 93–94.

(9б/18, 14). Такође, и графема *ижица* има гласовну вриједност /и/, што се додатно квалификује дјеломачама: мѣрѣомѣ (244б/486,12).

Име *Исус*, редовно се пише почетном графемом <и>, што је карактеристично и за друге српскословенске споменике³⁵ писане ћирилицом: ѿ (24а/46, 20).

Проучавањем средњовјековних писаних споменика показано је да два „слова ѿн или нн могу имати различиту гласовну вредност“ – /иј/, /ији/ и дуго /и/ (Јерковић 1983: 21).

Код глагола *принти* редовно се пишу два /и/, у графемској комбинацији <ѿн>, као у примјерима: прѿнти (242а/481, 17), и прѿнде (163а/323, 16).

Писање два /и/, за квантитет, карактерише и Н. јд. м. р. придјева одређеног вида, компарацију мушког рода, као и трпни партицип претерита: вѣткѣнѿн (17а/33, 3), исправљѣнѿн (18а/35, 10), нарѣчѿнтѿн (242а/481, 3), чѿстѿн (243а/483, 12–13), волѿн (103б/205, 10), посланѿн вѣхѿу (245б/488, 4.). Наведена ортографска карактеристика преноси се и на замјенице, гдје нема фонетског оправдања за такво писање, као у примјерима: нѣцѿн (101б/201, 12), затим код показних замјеница у графемској рализацији <ѿн>: сѿн (243 б /484, 2). Писање два /и/ јавља се и у косим падежима сложене придјевско-замјеничке примјене: понѿтѿнскомоу пѿлатѿу (94б/187, 20–21).

Удвојено писање /и/ присутно је и код именица, а карактеристично је за именице средњег рода из скупине на *-ије*³⁶ (-*јѣ- деклинација), као у примјерима: о [...] вѣтѿн (18б/36, 15), о запѣценѿн (20а/39, 19), о испрошенѿн (104а/206, 11), о посланѿн (20а/39, 10), о прѿшьствѿн (21а/41, 11), о оуготованѿн (21а/41, 14), о ѿмѣтанѿн (21а/41, 19), о прѣданѿн (21а/41, 18), о раскаанѿн (21а/41, 21).

У Д/Л. јд. промјене именица продуктивне меке деклинације, издвајамо примјере: кѣ мѿрѿн (163б/324, 8), салѿѿн (243 б /484, 4), вѣ алѣзандрѿн (101б/201, 2), вѣ вѿфлѣемѣ (25а/48, 2). Затим, у Г. мн.: дѿн (7а/13, 4).

Графемом <и> обиљежава се фонема /ј/, као у примјерима: мѿн (273б/544, 4), мѿн оу_ченѿн (289б/576, 20–21).

³⁵ У *Бјелополском четворојеванђељу* пише се досљедно (Стојановић 2002: 93).

³⁶ У овој категорији, присутно и у другим споменицима, писање се „два слова оправдава изговором“ (Јерковић 1983: 21).

4.6. Писање фонема /љ/ и /њ/

У претходним сегментима, т. 4.1–4.3, указано је на обиљежавање секвенци /ља/, /ња/, /ље/, /ње/, /љу/ и /њу/, при чему се палаталност обиљежавала лигатурама иза палаталних сугласника, па се овдје задржавамо на позицијама када не слиједи вокал. Тада се фонема /љ/ обиљежава спојем <љ>, а /њ/ помоћу <њ>, као у примјерима: послѣдоватељ (18а/35, 16–17), послѣдовате_љ (101а/200, 5–6, Пред. Мк.), и въ іакѡвъ (139а/276, 12), пристоупљ (69а/136, 20), на њ (43а/84, 20).

Фонеме /љ/ и /њ/ у позицији испред /и/, као вокала предњег реда, нису се у СЧ обиљежавале посебним знаком, нпр. надредним знаком за мекоћу. Примјери: на земли (162а/321, 18), въ израїли (42а/82, 9), къ нидь (54а/106, 12), въ поустыни (105 а /208, 1).

4.7. Обиљежавање гласовне вриједности /ћ/ и /ђ/

СЧ као споменик високог стила, на мјесту српских фонема /ћ/ и /ђ/ чува наслијеђене старословенске варијанте старог јотовања /шт/ и /жд/, графемски изражено <щ, жд>. Међу бројним примјерима са <щ> и <жд> наводимо: хоштѣтѣ (176/34, 13), владѡщѡу (1616 /320, 12), такожде (176/34, 13–14).

Поред тога, а у прилагођеним ријечима страног поријекла, у првом реду грецизмима, могу се јавити графеме <к> и <г> са гласовном вриједношћу на (старо)српском терену /ћ/ и /ђ/. Како се палаталност обиљежавала лигатурама <ѡ> и <ѣ>, појава лигатуре <ѣ> иза <к> и <г> указивала би на гласовну вриједност /ће/ и /ђе/, али није поуздано да се заиста тако изговарало.

Примјери са <кѣ>: ѿ кѣсарѡ августа (1616 /320, 10), о кѣсарѡн (206/40, 10, Садр. Мт.), о въпрошенн кѣсарѡн (1036/205, 7, Сад. Мк.), о кѣсарѡнѣ (206/40, 10), и вина и сѣкѣра (158а/313, 2), кѣлевѣн (426/83, 16). Писање <кѣ> у овом домену присутно је и у неких другим српскословенским споменицима,³⁷ али без општеважећег правила за све споменике.³⁸

Примјери са <гѣ>: о легѣонѣ (103а/204, 12), легѣона агѣљ (93а/184, 10–11), При езерѣ гѣннисарѣтѣ (1706/338, 8), нгѣмонѣ (946/187, 21), въ гѣенѣ (446/87, 7).

³⁷ Стојановић 2002: 60, Јерковић 1983: 67, Јовић 2011: 77–80.

³⁸ У истог групи примјера може бити <кѣ>, кѣсарѣѣ (Грковић Мејѡр 1997б: 71), као и вокал /и/ на више начина написан (в. Самарѣић 2019: 161; Грковић Мејѡр 1993: 38). У млађим споменицима јавиће се ђерв, који је могао бити у двојској гласовној вриједности (в. Јовић 2017: 27, Младеновић 1965: 135).

Специфичан је и примјер, гдје је такође могуће читање на два начина: архидіаконa (96/18, 14).

4.8. Писање графеме *јери* <ы> и њена гласовна вриједност

Чување графеме *јери* на етимолошком мјесту у коријену ријечи и у обличким морфемама представља особину свих српскословенских споменика, уз могућа колебања.³⁹ За СЧ може се констатовати да добро чува етимолошко биљежење графеме *јери* и у коријењу и у наставцима, с тим да се у наставцима сложене придјевске деklinације изразитије јављају форме са *јери*, али /и/. Учесталија колебања, као посљедица процеса асимилације, узрокују писање графеме *јери* на мјесту етимолошког вокала /и/, што је нашло одраза и у СЧ.

Коријен ријечи: *бываетъ* (243б/484, 15), *бытин* (242а/481, 10), *высоко* (242а/481, 15), *езыцѣ* (241б/480, 6), *мытарн* (103а/204, 7), *мышцею* (160а/317, 7), *о оумываніи* (244б/486, 16), *слыши* (243 а /483, 15), *смысль* (17а/33, 5), *хытрость* (241б/480, 11).

Писање графеме графеме *јери* задржава се у обличким морфемама сложене замјеничко-придјевске промјене: *шестын* (158б/314, 15), *не_ словесныє рыбарскыє* (241б/480, 19–20), *обрѣтын* (45а/88, 15), *ѿ многыѣ* (241б/480, 7), *тако оутань еси сѧ ѿ прѣцудрыхъ* (47а/92, 19), *о тѣлесныѣ* (242а/481, 9), *нныѣ* (242 б /482, 12), *прввых* (42б/83, 11), *о изгнанны ѣ* (244б/486, 2), *взнаемыхъ* (164а/325, 20), *невидимыи многыи* (243 а /483, 11).

Графема *јери* пише се у наставцима именичке промјене, као у примјерима: *дверы* (57а/112, 9), *идѣаше ѿ прввыє жены* (243а/483, 17–18), *ризы* (173а/343, 15), *А. мн. нogy наше* (161б /320, 4), *врагы* (175б/348, 5).

У писаним споменицима српскословенске епохе, па и високог стила, потврђено је писање графеме <и> на етимолошком мјесту графеме *јери* у коријену ријечи и у обличким морфемама. Као и код других⁴⁰ српскословенских ћирилских споменика и у СЧ присутна је фонема /и/ на мјесту етимолошког вокала /ы/.

У СЧ потврде вокала /и/ на мјесту етимолошког вокала /ы/ присутне су у наставачким морфемама, при чему је најприсутније у сложеној замјеничко-придјевској промјени, уз напоредно писање <ѣ> и <ы>.

³⁹ Уп. *Мирослављево јеванђеље* (Куљбакин 1925: 96), *Софијска служба* (1986: 22), *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 38), *Чајничко јеванђеље* (Јерковић 1975: 69), *Псалтир из штампарије Црнојевића* (Грковић Мејџор 1993: 37), *Теодосијево Житије Светог Саве* (Драгин 2007: 41), *Српска Александрида* (Јерковић 1983: 25–30), *Хиландарски медицински кодекс* (Јовић 2011: 50–54).

⁴⁰ Стојановић 2002: 38–40, Драгин 2007: 41, Грковић 1986: 22.

Примјери: *хроми̑н* (456/89, 20), *прокажен̑и̑н* (456/89, 21), *въ дѣан̑и̑хъ* (2416/480, 16, Пред. Јо.).

Посебно ортографско питање јесте статус графеме *јери* иза задњонепчаних и уснених сугласника, односно да ли се задржавају или једначе иза њих. У СЧ иза задњонепчаних, премда се очекује једначење са вокалом /и/, у писању се задржава *јери*, као у примјерима: *галіленскыѣ* и *юуденскыѣ*, и *іѣрлмскыѣ* (1716/340, 20–21), *галіленскыѣ* (94а/186, 19), *юуда* *искариѡтскыи* (426/83, 17–18). Графема *јери* стабилна је и иза уснених: *вы* (2456/488, 10), устаљена је у облицима глагола *выти*: *бѣ* (416/81, 9), *сны* *былы* *бывшеѣ* (47а/92, 12).

Појава графеме /ы/ на мјесту етимолошке фонеме /и/⁴¹ позната је појава у писаним српкословенским споменицима, а потврђена је и у СЧ. Најчешће се јавља у облицима глагола *ити*, али и спорадично у другим ријечима, како у коријену, тако и у наставцима.

Коријен ријечи: *въздыоста* (217а/431, 18), *нзыдѣте* (43а/84, 17–18), *нзыдѣ* (1616 /320, 9), *нзыди* (171а/339, 10), *любыть* (2416/480, 20), и *сыкры* *сребро* (87а/172, 15).

Морфемски наставци (обличке морфеме): *съ ѡцѣы* *нашии* (161а/319, 8–9), *ѡ* *всакоѣ* *въсы* (1716/340, 20).

4.9. Писање графеме *јер* и гласовна вриједност полугласника

Изједначавање полугласника предњег и задњег реда извршено је знатно раније у односу на вријеме настанка *Силоановог четворојеванђеља*, а тај фонетски процес на ортографском плану, у рашком правопису, условио је нормирање тзв. једнојеровног система, тј. писање само графеме *танко јер*.⁴² Циљ истраживање подразумијева утврђивање досљедности једнојеровног система, као и статус полугласничког знака у обје позиције према Хавликовом правилу. Истраживањем рукописа показала се доминантност у употреби графеме *танко јер*, али и присуство слова *дебело јер*. Означавање полугласника реализовало се тројако у писаним споменицима средњег вијека: писањем графеме *јер*, писањем пајерка, помоћу титле (в. Ивић и Јерковић 2008а:

⁴¹ Уп. Стојановић 2002: 39, Драгин 2007: 41. Код гл. *ити* пише се у *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 28).

⁴² „У првим ћирилским споменицима, који су поникли у старој Зети и Рашкој, а после њих и у свим потоњим ћирилским споменицима, оба полугласника бележе се истим знаком њ, а не њ, тако да је њ, које се у старим ћирилским споменицима српским, употребљавало место једног и другог полугласника, постало карактеристични знак српске редакције старословенских споменика“ (Белић 1999: 77). А. Младеновић појаву графеме *танко јер* у српској редакцији старословенског језика тумачи као могући преславски утицај, позивајући се на тумачење бугарског научника И. Галабова о настанку „бугарских једојеровних ћирилских споменика“ (Младеновић 1997: 98).

435). У СЧ, поред употребе обје графеме *јер*, употребљава се пајерак на мјесту етимолошког полугласника. „Употреба пајерка карактеристика је црквене писмености, док се у повељама јавља у манастирским даровницама“ (Грковић 1986: 23). Употреба титле на мјесту полугласника односи се „само на оне случајеве у којима је употребљена титла, а од слова у низу изостављен је само полугласник“ (Ивић и Јерковић 2008а: 435).

Премда се у штокавским говорима полугласник замјењује фонемом /a/, према Белићу од краја 13. и почетка 14. вијека (в. Белић 1999: 77), у СЧ нису потврђени примјери с вокалом /a/ на мјесту полугласника у јакој позицији.

При проучавању рукописа испитано је какав је статус полугласника у обје могуће позиције – слабој и јакој. „Још у рукописима старословенског канона присутно је колебање у писању полугласа у слабом положају, што се огледа и у свим споменицима српскословенске епохе“ (Грковић 1986: 23). Српскословенски текстови, независно од стила коме припадају, испољавају, у мањој или већој мјери, тенденцију ка два ортографска правца. Као посљедица губљења слабог полугласника, у ортографији глагољских и ћирилских текстова кроз „много векова ривализирале су се две праксе, једна конзервативна (писање ишчезлих полугласа) и друга новаторска (њихово неписање)“ (Ивић и Јерковић 2008а: 434).

4.9.1. Финална позиција

Ортографска особина СЧ, када је у питању крај ријечи, представља писање графеме *танко јер* и пајерка, уз ријетке случајеве неписања графеме. Како су уобичајени и бројни примјери графеме *танко јер* на крају ријечи, примјере није потребно наводити. Пајерак се најчешће користи на крају реда на мјесту полугласника, а такође може бити натписано изнад натписаног сугласника. Примјери с пајерком на крају реда су веома фреквентни у свим јеванђељима из СЧ. Примјере за пајерак на мјесту полугласника у слабој позицији на крају ријечи видјети у т. 4.17. При натписивању крајњег сугласника над ријеч, пише се пајерак на мјесту етимолошког полугласника или изостаје графема *јер*. Пр.: о *раслаблѣнѣ* (103а/204, б).

Статус полугласника у финалној позицији испред *жѣ*, *сѣ*, *во*, *ли* и замјеничких енклитика.

Полугласник у финалној позицији испред енклитика сматра се неправим финалним положајем (в. Грковић 1986: 23) зато што се „крај речи у њој није осећао због тако

добијене акценатске целине“ (Јерковић 1983: 31). Било да се писала или изостављала графема *јер*, „показује се да средњовековни писари нису осећали правописне границе тамо где их познаје данашњи правопис. Они речце нису одвајали од речи, него су их схватили као део тих речи.“ (Ивић и Јерковић 2008а: 435). Статус полугласника, у таквој акценатској цјелини, варирао је у различитим српским средњовјековним писаним споменицима, тако се пише уз рјеђа одступања у *Софијској служби* (Грковић 1986: 24) и повељама из 12. и 13. вијека (Ивић и Јерковић 2008а: 436), али и у рукопису из скупине српских ћирилских рукописа са подручја средњовјековне Босне као у *Чајничком јеванђељу* (в. Јерковић 1975: 84–85). Међутим, СЧ не иде за том праксом, па се испред наведених категорија, најчешће не пише полугласнички знак или се замјењује пајерком, премда су присутни и примјери са писањем графеме *јер*. Чешће губљење полугласника одликује *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 50–52), рукопис временски ближи СЧ.

а) Финална позиција у ријечи испред замјеничких енклитика: н ѿпѡстѣт вы (176а/349,15), пославшѣиѡ ны (245а/487,20), просѣдоут се (41а/80, 5), н сластѣ ѡн (182а/361, 18), не достонтѣ ти (56а/110, 15), ѡдрѣжетѣ те (185а/367, 12).

б) Финална позиција у ријечи испред повратничке морфеме се: выдѣнаѣт се (243 б /484, 5), да не възмнѣт се (186/36, 16), нзбавльшиѡ се (161а/319, 13), клѣт се (161а/319, 10), ѡнет се (1016/201, 13), сподовнѣѡм се (18а/35, 12), събѣѡут се (158а/313, 20), трѡуднѣѡ се (18а/35, 8), оупра_жнѣаѡщѣиѡ се (242а/481, 8–9), ѣвльшиѡ се (242 б /482, 8), ѣвляѣт се (243 б /484, 19).

в) Финална позиција у ријечи испред партикуле же: начнѣѡ же (196/38, 8), ѡ нѣѡ же (2456/488, 21), на дѣн же (246а/489, 11), ѡв же (19а/37, 14), ѡн же (1336/265, 8), прѣдастѣ же (44а/86, 1), съмотрѣѡ же (243 б /484, 16), оучѣнѣѡ же н (101а/200, 5). Примјер с писањем графеме *јер*: ѡаннѣ же (186/36, 5).

г) Финална позиција у ријечи испред везника во: вѣ ноуждѣѣн_ших во (19а/37, 16–17), воудѣт во (158а/313, 1), гѣѡт во (186/36, 6), кѣ еуреѡм во писашѣ (186/36, 19), потнѣѣѣт во (186/36, 21), нѣѡѡ во (2136/424, 14). Примјер с писањем графеме *јер*: вижѣ во (19а/37, 12).

д) Финална позиција у ријечи испред упитне партикуле ли: до сеѡѡѣ крат ли (67а/132, 12), дѣѡт ли (1096/217, 5), ловѣ_ннѣѡ ли (2326/462, 6–7), дарѣ ли (806/159, 21).

ђ) Одсуство графеме на мјесту слабог полугласника на крају ријечи, остали случајеви: блажен нео (243 а /483, 12), вѣѡѡ вѡ (1806/358, 1), ѡблѣѡѡ вѡ (214а/425, 9).

На основу наведеног и изложених примјера, закључујемо да је присутно колебање уз тенденцију губљења полугласника у позицији испред же, се, во, ли и замјеничких

енклитика, да би се тенденција проширила на позицију испред рјечце нбо као и код потенцијала, односно партиципа перфекта, испред помоћног глагола вн у постпонованој позицији.

4.9.2. Медијална позиција

Медијална позиција реализује се у коријену ријечи, потом на споју префикса и суфикса с коријеном, на споју основе ријечи и суфикса и обличких наставака, затим код прилога, а полугласник може бити у слабој или јакој позицији. „Највише тешкоћа у спровођењу норме представљају сугласничке групе у медијалном положају из којих је слаби полугласник ишчезао“ (Ивић и Јерковић 2008б: 667). Истраживање је обухватило анализу потребних категорија за медијалну позицију полугласника, затим компарирање с другим проученим српскословенским споменицима како би се сагледала позиција СЧ у контексту оријентације између двије ортографске струје – конзервативне и новаторске.

а) Коријен ријечи

Код ријечи вьсь, односно коријена на вьс-, уобичајено је да се пише без полугласника, односно слова *јер*, у СЧ. Примјери: вси (245а/487, 2), все (243 а /483, 12), всемоу (19а/37, 21), вь всемь (19а/37, 12), ѿ всемь (242 б /482, 13–14), всако (242а/481, 19).

Облици именице дьнь пишу се скраћено, па нису релевантни за утврђивање статуса графеме *јер*, код изведенице с коријеном на дьн- пише се полугласнички знак, као у примјеру: кь полоудьннѣн (101б/201, 3).

Писање именице дьши редовно је с <ь>: дьши (41а/80, 14), дьши (243 б /484, 4). о дѣщери архієписнопагоуѣ (20а/39, 4), о дѣщери (103а/204, 13).

У коријену љст-, гдје је полугласник у јаком положају, пише се графема *јер*: љсть (123а/244, 13).

Графема <ь> пише се код ријечи с коријеном на љж-: нскахоу дѣжѣ (93б/185, 9).

Полугласник код именице мьзда редовно се пише: мьзда (176а/349, 8), мьздоу (45а/88, 21), мьзды своѣе (45б/89, 6–7).

У коријену ријечи њци (императив глагола њци) графема *јер* се не пише, али се јавља пајерак: њци (180б/358, 6), исто (233б/464, 19), њцѣ_те ми (223а/443, 17–18); њци (223а/443, 13).

Код именице сьтннкъ полугласник се пише: о сьтницѣ (20а/39, 11).

Код ријечи *съвѣтъ* у СЧ пише се графема *јер*, од коријена гдје имамо двојак развојни процес, црквени облик *савјет* и народни утицај *сјетовати*. Примјер: съвѣтъ сътворнше (946/187, 17).

Група ријечи истог коријена *тъма* (тъмница, тъмно, тъма) најчешће се пише са полугласником. Код облика *тъма* и *тма*, писање са графемом *јер* или без ње „налази оправдање у народном језику у коме може постојати и *тама* и *тма*, али реч *тамница* мора имати а“ (Јерковић 1975: 73). У СЧ се срећу примјери: пѣлаѣ тѣмнѣ днѣ (2056/408, 7), въ тѣ(...) (1616/320, 2), въ тѣмѣ (88а/174, 13), въ тѣмѣ (2696/536, 19–20), ѡбласть тѣмнаа (233а/463, 3), въ тѣмницѣ (56а/110, 12), въ тѣмници (886/175, 12), тѣмнице (227а/451, 20).

У коријену ријечи, код активног партиципа претерита, шьд- посвједочени примјери показују сљедеће: вьшѣ_ши (119а/236, 7–8), нѣ пришьдѣ (41а/80, 15), о пришьшѣнхѣ елѣнѣхѣ (2446/486, 15), шѣшь (120а/238, 10).

Коријен ријечи гдје полугласник није имао гласовну вриједност, према В. Јерковић (1975: 73–74), а чије присуство је посвједочено у СЧ, чине сљедеће групе: *вьр-*, *-гън-*, *зъв-*, *зъл-*, *зър-*, *-кън-*, *-дн-*, *-пн-* (*распънъше*, *пропънъше*, *пропънетѣ*, *пропнѣтъ*), *пъс-*, *пътица*, *пъшеница*, *съп-* код глагола *съпати*, *сърѣбро*, *тън-*, *тът-* (гл. чнстн).

Код сугласничке групе *вьр-* (*вьрати*) није означен полугласник: о избранѣнѣ (103а/204, 9), избраннѣхѣ (776/153, 13).

Сугласничка група *-гн-* (*гънѣздо*, *гънати*) пише се без означавања етимолошког полугласника, као у примјерима: гнѣздо своѣ (2056/408, 15), всѣ изгна (2486/494, 13), изгнаше (2236/444, 19).

У коријену *-зъв-* (*зъвати*) нема полугласника: призвъвъ (1786/354, 13).

Сугласничка група *зъл-* пише се без полугласника, као у примјерима: дрѣво зла (1766/350, 17), зла (1036/205, 17).

У сугласничкој групи *зър-* (*зърѣти*) нема озбиљавања полугласника: възърѣвъ (57а/112, 19), исто (224а/445, 12–13), оу_зрѣ іакѡва зѣвѣдѣѡва (105 а /208, 19–20).

Уобичајено је одсуство обиљежавања полугласника у сугласничкој групи *-кн-*: книгамѣ (17а/33, 4), книга родства (196/38, 9), безкнижнѣ (2416/480, 15, Пред. Јо.), книжнѣѣ (1036/205, 18–19), кнез (41а/80, 11, Мт.), исто (184 б /366, 17), исто (218а/433, 6).

Код сугласничке групе *-дн-* најчешће нема обиљежавања полугласника, али се јавља и *пајерак*: аще въ днѣнхѣ днѣт се разднѡватѣн (19а/37, 19–20), днѣт се (1016/201, 13), днѡжѣѣ (101а/200, 11, Пред. Мк.), и днѡгы (158а/313, 4), не днѣтѣ (446/87, 21), о непомнѣнѣнѣ зла (1036/205, 17).

Сугласничка група -пн- пише се без обиљежавања полугласника: распни, распни его (234б/466, 11), распше его (235б/468, 5).

Коријен на пьс- код именице пьсь означен је словом *пси*, из чега се закључује да ни полугласник у слабој позицији није биљежен: не дадиде стго ѷомь (35б/69, 13), нь и ѷи приходеще облізовахоу гнон его (213а/423, 9–11).

Изоостаје обиљежавање корјенског полугласника код именице пѣтица: мнозѣхъ пѣтиць (44б/87, 12), пѣтицн (44б/87, 8), пѣтице (181б/360, 12).

Код именице пшеница у сугласничкој групи пьш- такође нема обиљежавања полугласника: пшеницоу (231а/459, 13).

Нема обиљежавања полугласника у сугласничкој групи чън- код глагола начети: начнець (244 а /485, 3), начеть (101б/201, 11), као ни код именице источъникъ: на н_сточниць (252б/502, 14–15).

Сугласничка група чът- од глагола чисти пише се без обиљежавања полугласника: власы главы вси нзѣтени соутъ (44б/87, 10–11).

Необиљежавање полугласника одражава се и у групи съп- код глагола съпати: обрѣте ѱ спеще ѿ печалн (232а/461, 16–17), что спїнте (232а/461, 18).

Код именице сьребро и изведеница од ње напоредна је употреба – без обиљежавања полугласника и с писањем графеме *јер*: нн сребра (186а/369, 8–9), сьребрьники (95а/188,10) прнѣа (182а/361, 6).

У коријену -нч- нема обиљежавања полугласника: скончают се (219а/435, 6), кончина (227а/451, 8), кончиноу (231б/460, 14)

Именица талантъ (таланъта) показује колебање, реализацијом три варијанте: писање графеме *јер*, одсуство обиљежавања и писање *пајерка*. Примјери:ѣ талантъ (87а/172, 19), петъ талантъ (87а/172, 19), ѣ талан ' ть (87а/172, 7), два таланта (87б/173, 7), едниъ талантъ (87б/173, 14).

Како се именица отъць пише редовно скраћено тешко је пратити статус полугласника, односно графеме *јер*.

Код именице вѣдова (вѣдова, вѣдовнца) изостаје обиљежавање слабог полугласника: вдова (178а/353,19), вдо_ва (216б/430, 14–15).

Број дѣва уобичајено се пише без графеме *јер*: два (18а/35, 14, 15), исто (101а/200, 16, Пред. Мк.).

Код замјеница кѣто и чѣто графема *јер* није писана у СЧ, а иста ортографска особина обиљежје је дугих тетра српскословенског периода, а различитих правописних школа, па се не пише ни у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 84), као ни у *Бјелопољском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 58). Примјери из сваког од јеванђеља СЧ, односно тематских цјелина, јесу: Мт. чѣто (19а/37, 19), кѣто (20б/40, 17); Лк. чѣто (160б/318, 19); Мк. кѣто (129а/256, 5), чѣто (125а/248, 10); Јо. нѣчѣтоже (242а/481, 14), нѣчѣто (243 б /484, 17).

Код личне замјенице првог лица у косим падежима изостаје писање графеме *јер* у СЧ, као и у *Чајничком* и *Бјелопољском* (в. Јерковић 1975: 84, Стојановић 2002: 58). Примјери: прѣ мною (245б/488,11–12), мнѣ (158б/314, 12), мною (180б/358, 13), о мнѣ (179а/355, 10).

Код несловенских антропонима у медијалној позицији пајерком може бити неутралисана сугласничка група неподесна за изговор: оѣа нашѣ самѣѣона (12а/23, 21).

На основу изложених примјера закључује се да се СЧ приклања новаторској ортографској пракси необиљежавања полугласника у специфичним сугласничким групама у коријену ријечи с етимолошки слабиим полугласником.

б) Обиљежавање полугласника у префиксима

Префикс *въ-* задржава у писању графему *јер*. Примјери: въжелѣти (17б/34, 15–16), въдѣнѣт се (243 б /484, 5), въплѣнѣ (242б/482, 2), въспомѣноуѣють того хотѣнѣна (17а/33, 14), въспомѣноуше (18б/36, 15), о въпросѣи (103б/205, 21), въпросѣть (245а/487, 12).

Префикс *ѣтъ-* пише се помоћу графеме <ѣ>, па графема *јер* редовно изостаје: петроу ѣкрѣвѣно (101а/200, 17), ѣтоудѣ (105 а /208, 19), ѣвѣ_ѣавѣ (158а/313, 13–14).

Префикс *ѣбѣ-* показује највише колебања при обиљежавању полугласника, па се јављају примјери с писањем графеме *јер*, затим њеним одсуством, као и примјери са *пајерком*: ѣбѣавѣ_нѣнше (242а/481, 11–12), ѣбѣавѣѣть (153а/304, 16), ѣбношѣ (170б/338, 19), ѣв'дрѣжет' (17б/34, 18).

Префикс *съ-* пише се уобичајено с графемом *јер*: съвѣршенѣ ѣставнше (242б/482, 18–19), съвѣтовавше се (19б/38, 3), съблѣжню се (91б/181, 8), съблѣдет се (41а/80, 8), съблѣдаше (162б/322, 10), събѣрн(...) (17б/34, 4), съдрѣжню (101б/201, 18), съкрашенѣ (18б/36, 12), сълагаю_ѣн (162б/322, 10–11), съмотрѣм же (243 б /484, 16), съписавѣ (24а/483, 1), съраспростѣть (18б/36, 12), съсѣдоше (19б/38, 3), сътворн (160а/317, 6–7), съходѣшѣ (246а/489, 7).

Примјер без графеме *јер* код префикса *съ-*: сходѣшѣ (246а/489, 12).

Код скупине префикса на /-z-/ изостаје обилежавање полугласника, уз колебање код префикса нзъ-.

Префикс безъ-: безкнижнь (241б/480, 15), без_зочѣство (123а/244, 14–15), безчьстьнь (56а/110, 1).

Префикс разъ-: разлнкоуютъ (19а/37, 17, 19), ѿ разлчнхъ недоугъ (20а/39, 14–15), разгноутн є (244а/485, 5); распротрѣти (242 б /482, 20).

Префикс нзъ-: нзбрахъ (288б/574, 10), нзгнанъ бѣ (41б/81, 9), нздалеє (233а/463, 6), о нзбранїи (103а/204, 9), нзыяснитн (242б /482, 20).

Префикс въз-: Възврати_ше се (162 б/322, 11–12), възврътит се (43б/85, 1), да не въздннт се (18б/36, 16), въземлен (245б/488,20, Јо.), възнесенїа (18а/35, 20–21), възврътит се (43б/85, 1), възрѣкы (17б/34, 15), възочпн гласѡ (159б/316, 11).

Код скупине префикса на /-д-/ не обилежава се полугласник ако је сугласник /д/ натписан, а у случају писања у врсти пише се графема *јер*. Примјери за префикс прѣдъ-: прѣстоєи прѣ бмь (158а/313, 14–15); за префикс подь-: подножнє (226а/449, 4).

На споју префикса и коријена ријечи графема *јер* у СЧ задржава се код префикса въ- и съ-, код овъ- испољава се колебање у употреби, а изостаје код префикса на /-z-/ и /-д-/.

в) Писање графеме *јер* у приједлозима

Приједлог въ одликује нормирано⁴³ писање графеме *јер* кроз све тематске цјелине рукописа. Примјери: въ вѣфаварѣ (245б/488,14–15), въ кїиъ (19а/37, 12), Въ ѡць (158б/314, 15), въ начє_лѣ (102а/202, 7–8), въ немоци (241б/480, 2), въ ридѣ (101а/200, 11), въ своємь (18б/36, 12), въ срци (17б/34, 16), въ себѣ (180а/357, 21).

Слободнији одабир тројаких могућности код приједлога въ присутан је једино у изразу „У вријеме оно“, у коме се најчешће не пише графема *јер* или се пише *најерак*: в' вѣѣ ѡ (298б/594, 8).

Приједлог къ у СЧ пише се на сва три могућа начина, уз најчешће писање графеме *јер*:⁴⁴ къ єже (17б/34, 15), къ нже (18а/35, 19), къ єрєѡи (18б/36,19), къ вадь (43б/85, 1), къ

⁴³ Стабилно је писање графеме *јер* код приједлога въ у другим споменицима високог стила, без одступања у *Теодосијевом житију Светог Саве у препису монаха Марка из 14. в.* (в. Драгин 2007: 55–56), у *Софијској служби Светом Сави* (в. Грковић 1986: 24), у *Чајничком јеванђељу* (в. Јерковић 1975: 74), затим уз ријетка одступања у *Бјелопольском четворојеванђељу* (в. Стојановић 2002: 44–45).

⁴⁴ Писање по традицији с графемом *јер* присутно је уз ријетка одступања у *Софијској служби Светом Сави* (в. Грковић 1986: 24), на истом трагу је *Теодосијево житије Св. Саве у препису монаха Марка* (Драгин

ниць (54а/106, 12), къ полуѣдъннѣи (101б/201, 3), къ инлю (161б /320, 8), къ ннен (158б/314, 20), къ марѣн (163б/324, 8); к тѣбѣ (214а/425, 14), к ннѣмоу (136б/271, 15), к томоу домоу (211б/420, 3–4), к ннѣмоу (183 б /364, 12), к ннць (158б/314, 3).

Приједлог съ нема устаљену норму, па се пише и без графеме *јер*:⁴⁵ съ петромль (101а/200, 10), съ ннць (101а/200, 11); с нѣтѣ (246а/489, 8), с тобою (91б/181, 13, Мт.), исто (158б/314, 21, Лк.).

Приједлози с основом на /-з-/: безъ, нзъ, ннзъ и блнзъ испољавају колебање у обиљежавању полугласника, па се приклањају ортографској пракси примијењеној код приједлога къ и съ. Примјери: а) приједлог безъ: безъ писанїа (101а/200, 13), безъ оѣа вашего (44б/87, 10), безъ страха (161а/319, 12); б) приједлог нзъ: нзъ црѣкѣ (244б/486,2), нзъ далече (213а/423, 16), нзъ роуки (161а/319, 12); в) приједлог ннзъ: ннзъ роуки (161а/319, 7); г) приједлог блнзъ: блнзъ корабла (261а/519, 19).

Приједлог ѿ (отъ) редовно се пише графемом *от* <ѿ> уз коју не долази *јер*: ѿ ѣа (101а/200, 17), ѿ домоу (158б/314, 19), ѿ мене (171а/339, 10), ѿ него (45б/289, 14), ѿ прѣтствїа (102а/202, 12), ѿ оученикъ своїхъ (178б/354, 13–14), ѿ чѣдъ своихъ (46б/91, 19–20).

Колебање при обиљежавању полугласника присутно је и код приједлога на /-д-/, као што су прѣдъ, надъ и подъ. Примјери: нже прѣ мною бѣ (245б/488, 11–12), прѣд ннць (161а/319, 14–15), прѣдъ члѣкѣ (212б/422, 9–10), надъ оучителемъ (44а/86, 13), надъ господемъ (44а/86, 14), подъ кровъ (37б/73, 17).

Приједлог обь: быше обь онъ поль ѿрдана (245б/488, 15–16), обь онъ (183 б /364, 3), об'дръжетъ (17б/34, 18).

г) Писање графеме *јер* у суфиксима

Писање графеме *јер* у суфиксима код именица

Истраживањем је обухватило писање/неписање графеме *јер* на почетку сљедећих суфикса: -ѣство, -ѣнникъ, -ѣнница, -ѣць, -ѣце, -ѣца, а показало се колебање при обиљежавању полугласника, што указује да норма у овој категорији у вријеме настанка рукописа није чврста.

2007: 56). У *Бјелопольском четворојеванђељу* неуједначено се пише (в. Стојановић 2002: 45), а такође с доста колебања у *Чајничком јеванђељу* (в. Јерковић 1975: 74).

⁴⁵ Најчешће писање, али и изостављање графеме *јер* карактерише и друге споменике: *Софијску службу Св. Сави* (Грковић 1986: 24), *Чајничко јеванђеље* (Јерковић 1975: 74), *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 45), *Теодосијево житије Св. Саве у препису монаха Марка* (Драгин 2007: 57–58).

Примјери именица изведених суфиксом *ьство*: *моуѣство* (176/34, 6), *свѣ_дѣтелство* (245а/487, 9–10, Јо.), *въ свѣ_дѣтелство нмѣ* (436/85, 16–17, Мт.).

Примјери за именице на *-ьникъ*: *дѣвѣствѣникъ* (243 а /483, 8–9), *сѣненникѡмѣ* (215а/427, 8), *сѣродникъ* (243 а /483, 15), *сѡбрѣчникъ* (243 а /483, 16–17), *прѣставникъ* (2116/420, 5)

Примјери за именице на *-ьница*: *грѣшница* (180а/357, 11–12), *слоковница* (1036/205, 16).

Примјери за именице на *-ьць*: *агньць* (2456/488, 20, Јо.), *инотелцѣ* (102а/202, 1, Пред. Мк.), *коньць* (213а/423, 20), *до конца* (44а/86, 6), *лѡвца* (105 а /208, 17), *тельць* (1026/203, 1), *телцоу* (102а/202, 19), *соуцьць* (1766/350, 15), *члѡколюбць* (17а/33, 13, Пред. Мт.).

Примјери именица изведених суфиксом *-ьце*: *къ слнцѣ* (102а/202, 17).

Код именице *сѣдьце* тешко је поуздано закључити о статусу графеме *јер*, због тога што се пише скраћено.

Примјери именица изведених суфиксом *-ьца*: *о стѣ ѡвць прѣтѣ* (206/40, 13), *ѡвце* (916/181, 4), *ѡдца* (466/91, 17).

Остале именице, као што су: *коньчина*, *сконьчання*, *брашно*, *татѣва* и *ѡпрѣснькъ*, такође показују колебање у односу према обиљежавању етимолошког полугласника.

Именица *ѡрѣль* написана је без графеме *јер*, као у примјеру: *тоу с(...)берѡут се ѡрѣли* (2166/430, 7–8). Код именице *коньчина* графема *јер* се пише, као у примјеру: *коньчнѣ* (176/34, 2) док се код глагола од истог коријена не пише, као у примјеру: *скончатн* (44а/86, 11). Пише се код именице *ѡпрѣснькъ*: *днѣ ѡпрѣснь[къ]*, док код именице *брашно* нема полугласничког знака: *вса брашна* (123а/244, 7), *брашно* (2546/506, 7 и 11), *да бра_шна коупеть* (2526/502, 19–20), као ни код именице *татѣва*: *татѣвы* (123а/244, 12).

Писање графеме *јер* у суфиксима код придјева и прилога

Истраживањем су обухваћени суфикси за творбу придјева *-ьскын*, *-ьскѣ*, *-ьнѣ*, *-ьна*, *-ьно*, а резултати показују, као и код именица, напоредни однос обиљежавања и необиљежавања полугласника.

Суфикс *-ьскын* у СЧ најчешће пише се без полугласника. Примјери без графеме *јер*: *самосатскын* (242а/481, 20), *сѣлскыѣ* (102а/202, 1), *елеѡнскоуѣ* (145а/288, 12), *ѡце жрѣвьнѣ ѡсѣлскын* (214а/425, 8). Примјери с графемом *јер*: *блѣтскаго сана* (102а/202, 6), *црѣско льѣвѣ* (102а/202, 4), *прѣтѣскаѣ блѣгѣ* (102а/202, 13), *людьскынѣ* (102а/202, 21). Потврђен је и пајерак: *и петра ѡфѡн'скѣ* (12а/23, 15)

Суфикс *-ьскѣ*: *моуѣскѣ поль* (243 а /483, 19), *и трѣ женскѣ* (243а/483, 19).

Суфикс -ьнь, -ьна, -ьно долази код извођења придјева, али и прилога (-ьно), па их наводимо у истој категорији. Најчешће се не пише полугласник на почетку овог суфикса, као у примјерима: безкнижнь (241б/480, 15, Пред. Јо.), бѣсловеснѣи (186/36, 5), ѿ различных недоугъ (20а/39, 14–15), пѣбно (101б/201, 21, Пред. Мк.), чѣколично (102а/202, 9), праведнь (163а/323, 11, Лк.); больнь (89а/176, 12, Мт.).

Графема *јер* код осталих придјева писана је двојако у српскословенским споменицима,⁴⁶ а у СЧ присвојни придјев *авраамъль* написан је без графеме *јер*, као и њему сродан *иакѡвъль* присвојни придјев: *авраамъ* (213а/423, 12), *иакѡвъ* (139а/276, 12).

д) Писање графеме *јер* у наставачким морфемама у компаративу придјева

У српскословенским споменицима неуједначен је однос према обиљежавању полугласника испред наставка за компарацију -ьши, -ьша, -ьше, па се у неким пише,⁴⁷ у неким је неуједначена норма,⁴⁸ а у СЧ је изражена тенденција неписања.

Примјери: кто ѣ болшѣ (20б/40, 17), пространнѣиши (101б/201, 8), иаснѣише и ѡбъявѣ_нѣише (242а/481, 11–12), чюднѣише (243 б /484, 16–17).

ђ) Писање графеме *јер* у наставачким морфемама код партиципа претерита актива (-вьш-)

Доминантна особина СЧ је неписање графеме *јер* у наставку -вьш- код партиципа претерита актива, па међу бројним примјерима издвајамо: *бывшемъ* (244б/486,1), *вѣровавшимъ* (18а/35, 19–20), *за_маторѣвшим* (158а/313, 12–13), *написавшимъ* (19а/37, 8), *о помазавшемъ гѣ* (244б/486,11), *пославшаго* (45а/88, 20), *свѣтовавшѣ се* (19б/38, 3), *случившемъ* (243б/484, 17). Посвједочен је напоредни однос с писањем графеме *јер*: *трудождьше* (170б/338, 19).

Партиципа претерита актива глагола на сугласник такође има напоредне форме, као у примјерима: *падшим* (185а /367, 18), *и пристоупльшим* (41а/80, 19).

е) Писање графеме *јер* у прилозима: *всегда, где, егда, здѣ, ондѣ, тгда (тъгда), кольми, нзнѣтрьюдѣ, дондѣже*

Двојност у одабиру, присутна у горенаведеним медијалним позицијама, преноси се и на прилоге, тако да може изостати писање графеме *јер*, што се најчешће и дешава, али се напореда и чува полугласнички знак.

⁴⁶ В. Јерковић 1975: 83.

⁴⁷ Чајничко *јеванђеље* (Јерковић 1975: 84).

⁴⁸ *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 58).

Прилози код којих нема обиљежавања полугласника су: *всегда*, *где* (кѣде), *егда*, *здѣ*, *кольми*, *ондѣ* (онѣдѣ).

Примјери за *всегда*: како *пѣ_баєть* *всегда* *молити се* (216б/430, 9–10), *всегда* (90а/178, 8 и 9), *всегда* (271а/539, 18).

Примјери за прилог *где*: *нигде же* (245а/487,7), *где* (183а/363, 17), *исто* (216б/430, 6), *исто* (269б/536, 9).

Примјери за *егда*: *егда* (17б/34, 8), *исто* (163а/323, 17), *исто* (164а/325, 12).

Примјери за *здѣ*: *ни же рекоуть се зде* (215б/428, 6), *се нѡжа зде два* (231б/460, 15–16).

Примјер за *кольми*: *коли* (44а/86, 18).

Примјер за *ондѣ*: *онде* (215б/428, 6 и 12).

Прилог код кога се не обиљежава полугласник графемом *јер*, али се јавља *пајерак* јесте *дондѣже*: *дондеже* (91б/181, 18), *исто* (226а/449, 3), *дондеже* (3а/60, 6).

Прилог *тъгда* у СЧ јавља се у облику са /o/ на мјесту јаког полугласника и без писања полугласника у слабој позицији: *тогда* (41б/81, 19), *тогда* (176б/350, 14), *тогда* (242а/481, 16).

Попут *тъгда*, јављају се примјери *когда*: *когда* (242а/481, 13), *исто* (215б/428, 2), *исто* (89а/176, 15).

Код прилога *тъкмо*, који се јавља у варијанти *тъкомо*, у СЧ биљежи се јаки полугласник, а изостаје слаби, као у примјерима: *тъкмо* (185б/368, 9), *тъкмо* (41а/80, 19–21).

У прилогу *изъвѣнѣдѣ* односно *изъвѣнѣдѣдѣ* и *изъвѣнѣдѣ* пише се полугласник: *то сквѣнѣнѣ ѿлка*. *изъвѣнѣдѣдѣ* *во ѿца ѿлъска*. (123а/244, 8–9), *вса сна злаа* *изъвѣнѣдѣ* *исходѣтъ* (123а/244, 15–16).

Обиљежава се полугласник у коријену прилога *създа* (*създы*), као у примјеру: *ни пристоупльши създы* (41а/80, 19).

4.9.3. Статус графеме *дебело јер*

Графема *дебело јер* дио је словног инвентара СЧ, а јавља се у тзв. књишким категоријама, у приједлозима, тамо где је могла имати гласовну вриједност. Њено присуство потврђено је у српским ћирилским споменицима од 14. вијека, да би тек са ресавским правописом постала фреквентна употреба ове графеме и одржала се све до Вуковог реформаторског дјеловања у 19. вијеку. У до сада проученим српскословенским

споменицима могуће су обје тенденције – одсуство графеме *дебело јер* или њено присуство.⁴⁹

Примјери: *вѣ_вѣдн* (207б/412, 12–13), *вѣ_ннтн* (207б/412, 16–17), *вѣложитѣ вы* (189а/375, 17), *вѣ врѣ* (57а/112, 17), *Вѣ единоу же ѿ соубѣотъ* (237а/471, 12), *Вѣ прѣдѣлы* (123а/244, 19), *вѣ_станѣтъ* (204б/406, 19–20), *ѿбраше се* (233б/464, 16); *Кѣ себѣ* (127б/253, 19).

Писање удвојене графеме *јер* није карактеристично за СЧ, за разлику од Теодосијевог житија Светог Саве у препису монаха Марка, споменика написаног у истом вијеку, у коме се удвајање графеме *јер* јавља у категорији генитива множине именица сва три рода, као и код мушког рода замјеница *тъ* и *съ* (Драгин 2007: 34).

4.10. Писање вокалног /р/ и /л/

Вокалност сонаната /р/ и /л/ обиљежавала се у српскословенским споменицима, па и у СЧ, помоћу графеме *танко јер* <рь, ль>, при чему графема *танко јер* није имала стару функцију палаталности код вокалних /р/ и /л/, коју у српскословенском језику губе (в. Јерковић 1980: 19). Поред обиљежавања графемом <ь>, могуће је изостављање полугласника – немаркирано вокално /р/ и /л/, затим обиљежавање помоћу титле. Од наведених случајева у СЧ посвједочено је писање с графемом *јер* иза /р/, односно /л/, као у примјерима: *прѣвѣ* (18а/35, 18), *по смърѣтн* (18б/36, 6), *о крѣвоточнѣвѣн* (20а/39, 6, Пред. Мт.), *о крѣвоточнѣвѣн* (103а/204, 14, Пред. Мк.), *дрѣжавѣ* (160а/317, 7), *тъ понаплѣнн* (18б/36, 11), *ѣко исплѣнн се врѣме* (105а/208, 8), *исплѣнн се* (159б/316, 10, Лк.), *о плѣтнѣмѣ тѣчню* (18б/36, 18), *плѣтъ* (242 б /482, 4). Обиљежавање вокалног /р/ и /л/ у СЧ у складу је са ортографијом других српскословенских текстова.⁵⁰

⁴⁹ Није посвједочена графема *дебело јер* у Теодосијевом житију Светог Саве у препису монаха Марка из 14. вијека (в. Драгин 2007: 33), *Софијској служби Светом Сави* (в. Грковић 1986: 23), *Бјелополској четворојеванђељу* (в. Стојановић 2002: 41–59), у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (в. Грковић Мејдор 1993: 37), у *Књизи царства* из 1418. године, која је писана за деспота Стефана Лазаревића (Недељковић 1965: 472), у једном Јеванђељу из 16. вијека (Јеванђеља 1988: РР IV 42, XIV в.), а такође ни у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 72). Само *танко јер* је обиљежје и *Мокропољског четворојеванђеља* (Пешикан и Јовановић 1974–1975: 24). Дакле, из наведене компарације види се да је једнојеровни систем био ортографски принцип и у млађим ресавским рукописима, а не само старијим српскословенске епохе. С друге стране, и млађи рукописи, од 14. вијека, свједоче о поновном присуству оба *јера*, па се тако графема *дебело јер* јавља у споменицима, као што су: Апостол (Апостоли 1991: РР III 43), два рукописа из 14. вијека из Народне библиотеке Србије (Опис 1986: Рс 11, Рс 26).

⁵⁰ Стојановић 2002: 59, Грковић 1986: 30, Јерковић 1974: 111, Јерковић 1983: 60, Јерковић 1975: 86, Самарџић 2019: 161–162.

4.11. Писање вокала иза прасловенских меких сугласника /p/ и /c/

Како су прасловенски меки сугласници /p/ и /c/ депалатизовани, није било разлога за обиљежавање некадашње палаталности, односно исказивања старих меких и/или умекшаних сугласника, али писање по традицији могло се сачувати у писаним споменицима српскословенске епохе. Писање лигатура иза старих меких /p/ и /c/ представља архаичну ортографску особину,⁵¹ присутну у СЧ, али са недоследном примјеном, чак у истом облику једне ријечи, а уз то изостају и посебне ознаке за мекоћу.

Примјери: мѣтарн (103а/204, 7), мѣтаръ (42б/83, 15), вѣ мѣрѣ (105а /208, 14), о мѣрѣцѣ хожденїн (20б/40, 2), о мѣзарн (244б/486,11), рыбарѣ (105 а /208,15), пастыра (42а/82, 19).

Двојачко писање у истом облику ријечи: сѣтворю (105 а /208, 16), да сѣтворюу (133б/265, 9).

4.12. Обиљежавање фонеме /o/

Фонема /o/ у СЧ обиљежава се графемама: <о>, <o>, пунктираним о <о, ѿ> и <ω>. Српскословенска норма нормализовала је дистинкцију између писања <о> и <ω> према позицији у ријечи, па се *омега* писала у иницијалној и поствокалској позицији, затим у приједлогу *отъ*, а графема <о> иза консонаната (в. Грковић 1986: 33). Уобичајено је било писање *омега* у иницијалној позицији секвенце *но*⁵² о чему је било говора у оквиру т.

4.4. Истраживање СЧ показало је одсуство позиционе дистинкције при употреби <о>/<o> и <ω>.

Примјери за <ω> у иницијалној и поствокалској позицији: ѿвѣчѣ (205б/408, 7), ѿвѣвѣмѣтъ (153а/304, 16), ѿн жѣ (203б/404, 11), н ѿного (206б/410, 4), ѿставн (203б/404, 12)

Примјери одступања од норме за <ω> у позицији иза консонанта: мѣѿсѣомѣ (245а/487,4), глѣѿѣ (159б/316, 11), дхѣомѣ (161б /320, 7), родѣомѣ (153а/304, 3), мѣного (255а/507, 14), соуѿѣотны_н (204а/405, 18)

Приједлог ѿ у СЧ редовно се пише са *омегом*: ѿ града (255а/507, 6), ѿ ѣа (159а/315, 5).

⁵¹ Употреба лигатуре <ю> уз некадашњи меки сугласник /p/, потврђена је, али уз колебање у *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 66), чува се у *Житију св. Симеона ид св. Саве* (Јерковић 1974: 107). Напоредна употреба с лигатурама или према фонетском лику јавља се у *Теодосијевом житију Светог Саве* (Драгин 2007: 32–33), као и у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 60–1). Неки споменици, с друге стране, попут *Софијске службе Светом Сави, Псалтир из штампарије Црнојевића*, показују да је правопис у овој категорији нормализован, према фонетском, депалатализованом облику (в. Грковић 1986: 21, Грковић Мејџор 1993: 36–37).

⁵² В. Јеровић 1980: 20.

Примјери за <о> и <о>: олтаремъ (31а/60, 2), отрока (160а/317, 12), въ_ндосте (255а/507, 5–6), ро_днѣ (160а/317, 18–19), о_отроче (162 б/322, 7), о_сѣд' бо слово ѿ истинное (255а/507, 1), к томъ (255а/507, 16), похотню (31а/60, 17); сего (49б/97, 12), его (49б/97, 17), что (31а/60, 1), скоро (31а/60, 6); твоѣ (31а/60, 19), мое (230а/457, 21), своѣ (210а/417, 2).

Поред уобичајеног писања <о> од *омиркона*, везник бо може бити написан и с *омегом*: се бо ако (159б/316, 15). Напоредни облици показују одсуство нормe, а могу се јавити у истом облику једне ријечи на једној истој страни рукописа: въ домъ (41б/81, 5). въ домъ (41б/81, 16). Такође, код именице *оца* почетно /о/ се пише на оба начина, премда је знатно фреквентније писање с *омегом*: оца (154а/306, 15) и оца (8а/15, 21).

Широко *о* може бити, као што је приказано у поглављу *Палеографија*, пунктирано једном тачком или двјема, а по писарском маниру увијек се јавља код ријечи *око/очи*: окомъ (66а/130, 5), ѿчи свон (213а/423, 15).

4.13. Обиљежавање фонеме /у/

Фонема /у/ обиљежава се двојачко – диграмом <оу> и вертикалном лигатуром <ѣ>. Двојачко обиљежавање фонеме /у/ у проученим српскословенским споменицима не показује норму (в. Јерковић 1980: 20, Јерковић 1983: 59, Јерковић 1975: 60–62, Јерковић 1974: 112), те не постоји позициона условљеност одабира једне од наведених могућности, премда обје варијанте могу бити заступљене у рукописима писаним било којим типом ћирилице. У старијим рукописима,⁵³ писаним уставом, доминантно се употребљава диграм <оу>, јер употреба „слова оу као општег знака за у одлика је уставног писма“ (Грковић 1986: 33), док се вертикална лигатура <ѣ> јавља „у српском брзопису од најранијих времена“ (Јерковић 1983: 59). Поред ове двије могућности, у рукописима се јавља и графема <у> за обиљежавање фонеме /у/, као у *Мирослављевом јеванђељу* (Кулбакин 1925: 17, 20) и *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 93), у којима се јавља у ријечима грчког поријекла. У СЧ посвједочени су примјери *литургија* и *јутрење*, али су написане скраћено и са лигатурама (ау/лу), па само њиховим међусобним компарирањем можемо констатовати да графема <у> има гласовну вриједност /у/: на (ј)утрењу – на ѿр (11а/21, 10), на литургији – на лѿр (11а/21, 21). Поред тога, у СЧ јавља код глагола *радовати се*, гдје је *ижица* у лигатури (ау): възрѿют се (158а/313, 1), рѿн се (158б/314, 21).

⁵³ У *Софијској служби Св. Сави* (Грковић 1986: 33).

У СЧ напоредо се користе графеме <оу>/<ѡ> за обиљежавање вокала /у/, као у примјерима: дѡ_ше нѣмын (129а/256, 3–4), стражѡ ноцнѡю (162а/321, 5), ѡмѡ (105б/209, 16), слышѡхѡ (121б/241, 1), ѡмоу (24а/46, 15), прѡкасахѡ (121б/241, 7), ндѡхѡу (129а/256, 17), оујасахѡу (121а/240, 9), ѡ недѡугѡ (171б/340, 13–14), сноу (185а/367, 15); не разѡмѡхѡу (129б/257, 3).

4.14. Биљежење једначења сугласника по звучности

Будући да је етимолошки правопис био правопис српскословенске епохе, очекивано је да у рукопису из 14. вијека, какав је СЧ, првенствено буде примијењено етимолошко писање и у погледу биљежења једначења сугласника по звучности. Процеси асимилације сугласника започети су у старословенској епохи, а настављени током редакцијских писмености, па су се могли манифестовати на ортографском плану нарушавајући досљедност етимолошког правописа.

На споју префикса и коријена ријечи, односно приједлога и ријечи, постоје ријетке потврде биљежење једначења сугласника по звучности.

Примјери: а) за префикс и приједлог нз: о нссѡхшен смоковницн (103б/205,16), и дѡ ста испљнит се еше нс чрѡ_ва (158а/313, 3); б) префикс раз: распрѡстрѡти (242 б/482, 20).

У коријену ријечи послѣје изостављања полугласника у слабој позицији, ипак, не долази до једначења сугласника по звучности у примјеру: срѡбролюбѡн соуце (212б/422, 6).

4.15. Губљење сугласника /т/ и /д/

Именица ѡтъць најчешће се пише скраћено, а при скраћивању може изостати писање сугласника /т/ или се може задржати. Будући да је ријеч о скраћеници под титлом, примјери без писања сугласника не могу бити релевантни за потврђивање извршене гласовне промјене.

Код именица срѡдьце не долази до упрошћавања сугласничке групе, као у нпр.: срѡѡемѡ (243 а /483, 8)

Ријечи с основом на праздн- чувају сугласник /д/: трѡжн_ци празѡны (70б/139, 21), непразѡною (161б /320, 20), вѡ празѡнѡкъ (164а/325, 11), по ѡбычаю празѡника (164а/325, 14).

У примјеру раздрѡшиши (62а/122, 18) не долази до упрошћавања сугласничке групе.

У примјеру о прѡтѡх (20а/39, 18), прѡтѡ (182а/361, 6) чува се /т/.

Уобичајено је писање сугласничких група и тек је један потврђен примјер у *Предговору јеванђеља по Матеју* с губљењем сугласника /ж/ у групи /жд/: книга родства (196/38, 9). Поред тога усамљеног примјера, уобичајени су примјери са чувањем сугласника: роженін (242б/482, 1), роженін (242 б /482, 7–8), о рожденнѣмъ (244б/486,10).

4.16. Статус графема <ѕ>, <ѵ>, <ѣ>, <ѡ> и <ѣ>

Графема <ѕ> са функцијом бројне вриједности карактерише текстове рашке правописне школе, док означавање гласовне вриједности добија у ресавској правописној школи. Писање етимолошког <ѕ>, у гласовној вриједности /з/, нема у СЧ, а графема је дио словног инвентара са функцијом обиљежавања бројне вриједности, о чему је било ријечи у поглављу *Палеографија*. Одсуство гласовне вриједности графеме <ѕ> одликује и рукопис такође из 14. вијека *Теодосијево житију Св. Саве* (Драгин 2007: 36–37), док обиљежавање гласовне вриједности није непознато неким другим споменицима.⁵⁴

Графеме <ѵ>, <ѣ>, <ѡ> и <ѣ>, поред бројне вриједности, у СЧ имају и уобичајене гласовне вриједности.

Гласовна вриједност графеме <ѵ>, као и у другим писаним српскословенским споменицима⁵⁵, јесте /в/, /и/ и /ј/, као у примјерима: еѡфиміѣ (126/24, 15), еѡліа (136/26, 12), еѡліста (146/28, 5), къ еѡром бо (186/36, 19); сѡмѡнь (1636/324, 8), алавастрѣ мѡра (896/177, 19–20). примјеру антропонима *Мојсије*, графема <ѵ> има гласовну вриједност /ј/: мѡѡсн (17а/33, 10), мѡѡсѡмъ (245а/487,4). Може имати изузетно и гласовну вриједност /у/, о чему је било говора у т. 4.13.

Гласовне вриједности графема <ѣ>, <ѡ> и <ѣ> јесу /кс/, /пс/ и /т/, а јављају се у несловенским ријечима, у ономастичким категоријама, уз једно одступање код <ѡ>, графеме која се могла јавити и у ријечима домаћим, тј. словенским ријечима (в. Јерковић 1980: 28).

Примјери за <ѡ>: кнѡзн ѡлѡмѡцѡн (226а/449, али и при писању именице пѡсь: ѡмъ (356/69, 13), ѡн (213а/423, 9).

⁵⁴ У гласовној вриједности /з/, јавља се у *Псалтиру из штампарије Црнојевића* (Грковић Мејдор 1993: 40–42), затим у *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 68–69), у рукопису ресавске правописне школе *Житију Св. Симеона од Св. Саве* (Јерковић 1974:113).

⁵⁵ Драгин 2007: 37–38, Грковић Мејдор 1993: 42–43, Јовић 2011: 58.

Примјери за <φ>: вѣ ѿѿаварѣ (245б/488, 14–15), вѣѣзда (256б/510, 3), вѣѣсїда (242а/481, 1), голгоѿа (97а/192, 9), есѣнрь (243 а /483, 20), матѿтаѿавѣ (167а/331, 5–6), ѿ матѿѣа (17а/33, 2), марѿоу (243а/483, 20), наѿанов (167а/331, 6), сѣѿовѣ (167а/331, 17), ѿаранов (167а/331, 11).

Примјери за <ѣ>: вѣ аѣѣандрїн (101б/201, 2).

4.17. Правопис краја реда и натписане графеме на крају реда

У рукописима, који припадају рашкој правописној школи, крај реда треба да се завршава вокалом (в. Ивић и Јерковић 2008а: 503, Стојановић 2002: 65), док је чешће могло долазити до „механичког сјечења слога на крају реда“ у рукописима босанске скупине (Стојановић 2002: 65). Према томе, при анализи СЧ, праћено је да ли се крај реда завршава вокалом или постоје одступања од рашке нормe, тј. да ли се крај реда завршава сугласником, затим сугласником иза кога је изостављен полугласник, сугласником са пајерком, као и натписаним графемама – сугласником или самогласником на крају реда. СЧ карактерише завршавање реда⁵⁶ на самогласник у складу с рашком правописном нормом, било да се ријеч завршава на самогласник или полугласник, било да се ријеч преноси у наредни ред. Будући да су примјери у складу с ортографском нормом веома бројни, наводимо из сваке тематске цјелине, односно јеванђеља неке: вѣро_вашиндѣ (18а/35, 19–20), глїю_щѣ (24б/47, 13–14), дамскї_на (9а/17, 16–17), нма_тѣ (143б/285, 20–21), ѿ_аѿама (23б/45, 7–8), ко_го(96а/100, 10–11), на_ѣ_зыкѣ (83а/164, 7–8), недоу_гы (106а/210, 19–20), не оу_бонтѣ се (44б/87, 5–6), ѿкѣ_ща (96а/100, 9–10) по_стннка (2а/13, 10–11), раздѣ_ли (209б/416, 12–13), свѣдѣ_телство (259а/515, 7–8), свѣтлани_кѣ (259а/515, 7–8), слѣ_жашѣ (106а/210, 13–14), тв_ндѣ (115б/229, 8–9).

Приликом истраживања СЧ, праћења су и одступања, а резултати се заснивају на затеченом изгледу рукописа, те се не могу узети у обзир примјери који су могли бити на изгубљеним рубовима листова. Бројна вриједност исказана словима под титлом, није узимана у разматрање краја реда.

Одступања од рашке нормe краја реда у случају механичког сјечење ријечи, при чему се ред завршава на сугласник, у цијелом рукопису нема много. У уводном дијелу рукописа, до јеванђеља по Матеју примјери су: : ѿ мат_[...] (1а/1, 11), ѿ сѣд_мнцѣ (1а/1, 12–13), у Мт. има највише одступања, укупно , а то су примјери: вѣр (99а/196, 21), бол_шїн

⁵⁶ Крај реда обиљежаваћемо знаком _ у овом раду, а недостатак ријечи, или текста, због оштећених листова (...). У случају да је изнад натписане графеме, натписана још једна или двије, раздвајана су натписана слова знаком /.

(34б/67, 15–16), зоравел (23б/45, 16), іс (38а/74, 17), на нѣсѣх · (30а/58, 15), прѣндѣт (30а/58, 19), по ісѣ ндош_(...) (24а/56, ред изнад главног текста). У Мк. нема потврда, док је у Лк. и Јо. само по један примјер: Лк. прѣндѣт (205б/408, 19), Јо. латїн_(...)кы (304а/605, 17–18).

На крају реда се често пише пајерак, на мјесту некадашњег полугласника, у случају да се ријеч завршава на сугласник или преноси дио ријечи у нови ред.

У првом дијелу рукописа, до Матејевог јеванђеља забиљежено је укупно 11 примјера са крајем реда на сугласник са пајерком на мјесту графеме *јер*, а то су сљедећи примјери: вѣм'_ншихъ (19а/37, 19–20), въздам' (7б/14, 21), благовѣстник' (19а/37, 2), ѿнк' (10а/19, 18), наш (6а/11, 9), обдрѣжет' (17б/34, 18), редом' (14б/28, 15), талант' (21а/41, 10, колона 1), тем' (17а/33, 16), седем'_десет ихъ (18а/35, 15), хранищнм' (18а/35, 1).

У Мт. забиљежено је укупно 42 примјера, а то су: амнн' (66а/130, 20), исто (82а/162, 15), боудѣт' (70а/138, 17), видѣхом' (88б/175, 17), врѣменем' (61а/120, 11), гненсарѣт'_ (...) (58а/114, 6–7), ест' (69а/136, 17), жнвѣм' (94а/186, 1), нзбранных' (71б/141, 15), нз' гнанн (29б/57, 13–14), днѣх' (99а/196, 9), ндѣт' (37б/73, 21), овы нлїев' (95а/188, 21), нм' (57б/113, 10), нм' (63а/124, 20), нменем' (36б/71, 19), мнѡг' (72б/143, 16), не наѣт' (71а/140, 9), къ ннм' (76а/150, 8), крѣстнтел' (26а/50, 21), на/д' (98б/195, 20), нѣсѣх' (66а/130, 11), нѣсм' (59б/117, 14), исто (62б/123, 15), въ н'_же (43а/84, 14–15), ѡвѣщав' (64а/126, 4), пло/д' (52а/102, 7), плодом' (75б/149, 21), пѣбаѣт' (64а/126, 3), послѣт' (54б/107, 11), прнстоупл'_ше (52а/102, 11–12), прнѣмлїѣт' (45а/88, 18), прѣндѣт' (64б/127, 14), рѣх' (66б/131, 11), салам' (23а/44, 10), свонм' (60б/119, 13), словом' (77б/153, 17), трѣжннком' (73б/145, 21), трѣжннком' (88а/174, 4), тѣм' (39а/76, 18), оученнком' (62а/122, 21), час' (65а/128, 18).

Примјери с пајерком на крају реда у Мк. јесте сљедећих 20: кам' (136б/271, 20), вѣнѣѣт' (108б/215, 18), глашенм' (111б/221, 15), глашенм' (129а/256, 19), др'_колнн (14б/290, 17–18), нмат' (107б/213, 16), нм' (139а/276, 2), ннѣм' (137б/237, 17), на н' (109б/217, 14), ѡпоуш'_ше (114а/226, 5–6), прнмлїѣт' (129б/257, 20), прѣндѣт' (142б/283, 21), свонм' (136а/270, 16), скр'_въ (142а/282, 11–12), словх начѣ/"" (102а/202, 10), стѣклѣннцам' (121б/241, 19), съ нм' (147а/242, 15), исто (149а/296, 2), хоце/"" (126б/251, 16), члѣтѣскым' (111а/220, 13).

У Лк. пајерак на крају реда јавља се 62 пута у сљедећим примјерима: арацѡк' (167а/331, 8), аддїев' (166б/330, 21), блг' (218а/433, 12), вѣм' (165б/328, 20), (175а/347, 20), (176а/349, 16), (212а/421, 7), вѣроујот' (182а/361, 14), град' (181б/360, 7), глїѣт' (229б/456, 20), грѣдоут' (235а/467, 13), дльжьн' (211б/420, 20), енѡсов' (167а/331, 16), нзбывајот' (210а/417, 6), нм' (170а/337, 7), исто (222а/441, 20), исто (233а/463, 8), нмат' (228б/454, 13), нмоушїнм' (228а/453, 4), н/х' (170а/337, 15), іерѣсом' (173б/344, 20), іерїхѡн' (219а/435, 17), іерлїм'

(219а/435, 5), лѡт' (216а/429, 8), о малын/х' (214а/425, 11), марнам' (162б/382, 9), мелхїев' (166б/330, 13), мл'_че (158а/313, 17–18), моуж' (236б/470, 12), мрѣтвын/х' (239б/476, 13), нач'є'' (186б/370, 16), негасоуцінм' (166а/329, 16), нем' (229б/456, 18), исто (238а/473, 21), ннм' (181а/359, 10), (188а/373, 17), ницінм' (218а/433, 21), не ѡцоутет' (189а/375, 21), неправеднѣм' (156а/310, 12), обрѣтох' (209а/415, 11), окр'т' (203б/404, 13), отрок' (210б/418, 12), потом' (214б/426, 11), прѣвын/х' (196а/389, 7), помогоут' (171а/339, 5), ремен' (166а/329, 10), салмонов' (167а/331, 7), свонм' (161а/319, 2), сн/м' (206а/409, 17), скр'_вень (219а/435, 13–14), спїаємы/н/х' (156а/310, 5), станет' (195а/387, 21), соут' (217а/431, 14), сьгрѣшн/х' (210а/417, 18), въ стоуденьц' (206а/409, 14), соут' (190б/378, 10), сѣт'_(...) (229а/455, 1–2), трюд' (216б/430, 21), оумрет' (225а/447, 8), оученик' (208а/413, 10), фаресов' (167а/331, 9), црков' (217а/431, 18).

На крају реда у Јо. има укупно 13 примјера са пајерком: вим' (279а/555, 2), вѣм' (249б/496, 11), каменнем' (280а/557, 14), нмм' (249а/495, 3), юуденск' (260а/517, 10), юудеом' (270б/538, 9), пло/д' (254б/506, 19), пѣбает' (253б/504, 17), пришѣшнм' (258а/513, 10), радост' (251б/500, 21), свѣдѣтел' (246а/489, 14), исто (252а/501, 7), чнслом' (260б/518, 9).

У СЧ потврђени су случајеви натписивања над врсту на крају реда. Натписивање слова на крају реда имало је функцију избјегавања да ред завршава затвореним слогом (в. Стојановић 2002: 66), а у тим случајевима, у ћирилским рукописима, могла се писати титла иако није у питању скраћивање ријечи, поред примјера са скраћеницама. Натписивање у СЧ је честа појава, а могла је бити натписана једна до двије графеме над натписаном графемом. Натписани сугласници на крају реда у СЧ су: в, б, г, д, ж, к, л, м, н, р, с, т, х, ц, ч, ђ. Нема потврда на крају реда за сугласнике: з, п, ф, щ, ш, љ, џ, ѡ. Грађа је изложена према сугласницима азбучним редом уз раздвајање тематских цјелина.

Посвједочени су слѣдећи натписани сугласници на крају реда у првом дијелу рукописа (1а–22б):

а) сугласник <в>: вѣспонте гѣн пѣ нѣ (15б/30, 16, колона 2);

б) сугласник <г>: афонскѣ (12а/23, 15); нашѣ (8б/16, 17), (11а/21, 9), (12а/23, 6); на лѣр (9а/17, 20), (12а/23, 18), (12а/23, 20); ѣр (2а/3, 15, колона 1), (6а/11, 10, кол. 1), (10а/19, 15), (11а/21, 4), (13б/26, 16), (2б/4, 9 и 19, кол. 1); ѣр (2а/3, 16, колона 1), ѣр (2б/4, 15, кол. 2);

в) сугласник <д>: вѣзвн_[...] (1а/1, 9–10), исто (14б/28, 21 – 15а/29, 1), виѣѣ (13а/25, 13), вѣѣ_лѣтн (17б/34, 15), пѣрѣ (4а/7, 15, кол. 1);

г) сугласник <к>: пѣтѣ̄ (6а/11, 16), пѣ̄ (6б/12, 7), прѣ̄ (7б/14,17), лѣ̄ (12б/24, 21), (13б/25, 14), (20б/40, 13, колона 2), (21а/41, 3, колона 2), тѣ̄ (15а/29, 15), пѣ̄ (15а/29, 16), рѣ̄ (20а/39, 13, колона 2);

д) сугласник <л>: ѿ̄ лѣ̄ (11а/21, 18);

ђ) сугласник <м>: вѣ̄ дѣ̄ (15а/29, 2), во дѣ̄ (20а/39, 19, колона 1) жє̄ нѣ̄ (14а/27, 13) ѿ̄ нѣ̄ нѣ̄ ѿ̄ (7а/13);

е) сугласник <н>: на ѿ̄ рѣ̄ (6б/12, 15), (7а/13, 15), (8б/16, 14), (11а/21, 19); дѣ̄ лѣ̄ ѿ̄ (8а/15, 12);

ж) сугласник <с>: глѣ̄ (13а/25, 12);

з) сугласник <т>: пѣ̄ мѣ̄ (7а/13, 5), мѣ̄ (8а/15, 4), на ѿ̄ рѣ̄ (6б/12, 15), (7а/13, 15), (8б/16, 14), (11а/21, 19);

и) сугласник <х>: прѣ̄ по̄ бѣ̄ нѣ̄ (10а/19, 19), (12а/23, 14); шѣ̄ шнѣ̄ (19а/37, 6), нарѣ̄ дѣ̄ (20б/40, 7), сѣ̄ дѣ̄ (7б/14, 18);

ј) сугласник <ц>: кѣ̄ (6а/11, 19), (14б/28, 10), в лѣ̄ (15а/29, 9),

к) сугласник <ч>: прѣ̄ во̄ мѣ̄ _нка (9б/18, 13–14);

л) сугласник <ѡ>: ѡ̄ (6б/12, 8).

Примјери натписивања сугласника над већ натписаним у првом дијелу рукописа јавља се у двапут: вѣ̄ тѣ̄ /ж/д/ (10а/19, 20–21), трѣ̄ чнѣ̄ /ѣ/х/ (20а/39, 5, колона 1).

Сугласник <б> натписан је у скраћеници ѿ̄ рѣ̄ и увијек је под титлом, а највише потврда има у јеванђељу по Матеју.

Примјери су: Мт. ѿ̄ рѣ̄ (28а/54, 17), (35а/68, 20), (37б/73, 9), (39а/76, 1), (41б/81, 11), (45б/89, 11), (60б/119, 21), (78а/154, 15); Мк. ѿ̄ рѣ̄ (124а/246, 16); Лк. ѿ̄ рѣ̄ (172б/342, 8), (173а/343, 2), (178а/353, 11), (206б/410, 14); Јо. ѿ̄ рѣ̄ (270б/538, 7), (272а/541, 17), (291б/580, 14).

Сугласник <г> натписан је у ѿ̄ рѣ̄ скраћеници редовно с титлом, а на крају реда нема потврда у Мт. и Лк., а три забиљежена случаја су: код Мк. н ѿ̄ рѣ̄ _лѣ̄ (133а/264, 3–4), код Јо. ѿ̄ рѣ̄ (306а/609, 18), исто (307а/611).

Натписани сугласник <д> на крају реда често се натписује у свим тематским цјелинама, а уобичајено је код партиципа претерита актива. Најчешће се јавља код скраћеница нѣ̄ и пѣ̄ , написано црвеном бојом, у упутама у вези с читањем јеванђеља у богослужбеном циклусу.

Примјери у Мт. за партиципе с натписаним <д> су: прншѣ̂ (41а/80, 11), исто (41б/81, 15), прншѣ̂ш (25а/48, 18), прншѣ̂_шн (25а/48, 15–16), прѣшѣ̂ (60а/118, 5), исто (92а/182, 3–4), шѣ̂ (87а/172, 9).

Примјери за пѣ̂ и пѣ̂ (17х) су: пѣ̂ (36а/70, 8), (61а/120, 21), (8а/158, 17), пѣ̂ (36а/70, 19), (51б/101, 15), (40а/78, 13), (41а/80, 9), (42а/82, 15), (45б/89, 13), (48а/94, 18), (48а/94, 20), (53а/104, 17), (56а/110, 5), (58а/114, 8), (63б/125, 21), (64б/127, 21), (77б/153, 13), (79б/157, 8), (81б/161, 13), пѣ̂ ѣ̂ (85а/168, 4).

Остали примјери су: вѣжѣ̂_дах се (88б/175, 8–9), вѣжѣ̂вн_гнетѣ̂ (48б/95, 8–9), н бѣ̂в_тѣ̂ (83а/164, 8–9), госпѣ̂ (67б/133, 5), дажѣ̂ (67б/133, 10), н нѣ̂_нетѣ̂ (82а/162, 9–10), на/д' (98б/195, 20), ншн наѣ̂а ѣ̂ (55б/109, 10), наѣ̂а (45б/89, 12), пѣ̂ѣ̂ (44б/87, 15), исто (44б/87, 16), исто (73б/145, 9), исто (93а/184, 1), пѣ̂ (55а/108, 11), самн сѣ̂ѣ̂_(...) (81б/161, 21 – 182а/162, 1), ѣ̂_ше̂ (99б/197, 6–7), ѣ̂ѣ̂ (62б/123, 18).

У Мк. најчешће се натписује <д> на крају реда код скраћеница пѣ̂ (5х) и ѣ̂ѣ̂ (4х). Примјери за пѣ̂ и ѣ̂ѣ̂ су: пѣ̂ (122б/243, 10), (125а/248, 5), (127а/252, 11), (131а/260, 5), (141б/281, 18); ѣ̂ѣ̂ (105б/209, 9), (177б/233, 18), (131б/261, 20), (136б/271, 12).

Примјери <с> натписаним <д> код партиципа: вѣжѣ̂внѣ̂ (126б/251, 12), исто (127а/252, 12), вѣшѣ̂_шн (119а/236, 7–8), зыжѣ̂оу_щен (137б/273, 19–20), нзѣ̂шѣ̂_шь (123б/245, 15–16), нзѣ̂шѣ̂_шѣ̂ (121а/240, 17–18), прншѣ̂_ше̂ (151а/300, 8–9), прѣшѣ̂_шоу (115б/229, 13–14), шѣ̂ (119б/237, 4).

Остали примјери: вѣсѣ̂ѣ̂ (132а/262, 19), бѣ̂в_тѣ̂ (141а/280, 17–18), жѣ̂ѣ̂_бѣ̂ (134б/267, 20), жѣ̂ѣ̂_бн (148б/295, 7–8), зѣ̂ (140б/279, 20), нѣ̂ (159а/300, 2), нарѣ̂ (120а/238, 3), ѿ тоуѣ̂ (118а/234, 10), пѣ̂ (113а/224, 5), пѣ̂_баѣ̂тѣ̂ (126а/250, 20), посѣ̂ра_(...) (126а/250, 21 – 126б/251, 1), сѣ̂ѣ̂_теѣ̂ство (149а/296, 7–8), сѣ̂ѣ̂_теѣ̂ствоуи (13а/262, 10–11).

Примјери с натписаним <д> изнад кога је пајерак су: госпо/д' (137б/273, 15), нро/д' (118б/235, 9).

У Лк. натписивање <д> код скраћенице јавља, као и у Мт. најчешће код скраћеница пѣ̂ и пѣ̂ѣ̂. Примјери су: пѣ̂ (178б/354, 8), (179б/356, 12), (181а/359, 15), (190б/378, 15), (195б/388, 14), (201б/400, 9), (207б/412, 21); пѣ̂ѣ̂ (175б/348, 13), (187б/372, 11), (196б/390, 17), (200б/398, 17).

Примјери партиципа са натписаним <д> на крају реда: вѣшѣ̂ (180а/357, 9), вѣшѣ̂ же̂ (197а/391, 9), жѣ̂в_це̂ (158а/313, 21 – 158б/314, 1), нзѣ̂шѣ̂_ше̂ (184а/365, 9–10), шѣ̂_ше̂ (186б/370, 20–21).

Остали примјери: ѣдѣт (205а/407, 17), ѣдѣтѣ (197а/391, 20–21), ѣдѣтѣ (192б/382, 7–8), ѣдѣтѣ (193а/383, 19), ѣдѣтѣ (183б/364, 7), ѣдѣтѣ (177б/352, 16–17), ѣдѣтѣ (178а/353, 19), ѣдѣтѣ (184б/366, 13), ѣдѣтѣ (203б/404, 21), ѣдѣтѣ (163б/324, 19–20), ѣдѣтѣ (...) (198а/353, 1–2), ѣдѣтѣ (177а/351, 9–10), ѣдѣтѣ (199а/395, 14), ѣдѣтѣ (181б/360, 18), ѣдѣтѣ (187б/372, 8–9), ѣдѣтѣ (204а/405, 17), ѣдѣтѣ (189б/376, 16), ѣдѣтѣ (183а/363, 21), ѣдѣтѣ (197б/392, 20), ѣдѣтѣ (177а/351, 1), ѣдѣтѣ (175б/348, 15).

У Јо. скраћенице са натписаним <д> ѣдѣтѣ (13х) и ѣдѣтѣ (3х) јављају се у сљедећим примјерима: ѣдѣтѣ (246а/489, 16), (255а/507, 19), (255б/508, 10), (257б/512, 6), (260а/517, 11), (265а/527, 19), (276а/549, 20), (278а/553, 1), (282б/562, 13), (287а/571, 6), (292а/581, 13), (295б/588, 12), (298а/593, 19); ѣдѣтѣ (247б/492, 11), (256а/509, 18), (273а/543, 5).

Примјери за партиципе са натписаним <д> на крају реда: ѣдѣтѣ (251а/499, 1), ѣдѣтѣ (242а/481, 4), ѣдѣтѣ (253б/504, 13), ѣдѣтѣ (281б/560, 16), ѣдѣтѣ (252б/502, 13–14).

Примјери с натписаним <д> на крају реда код именице ѣдѣтѣ и од ње изведених ријечи: ѣдѣтѣ (...) (301а/599, 9–10), ѣдѣтѣ (270а/537, 1–2), ѣдѣтѣ (255а/507, 8–9), ѣдѣтѣ (270а/537, 4–5), ѣдѣтѣ (270а/537, 15–16).

Остали примјери: ѣдѣтѣ (257а/511, 15–16), ѣдѣтѣ (252б/502, 17), ѣдѣтѣ (306а/609, 20), ѣдѣтѣ (274а/545, 3–4), ѣдѣтѣ (266а/529, 3–4 и 5–6), ѣдѣтѣ (284а/565, 21), ѣдѣтѣ (266а/529, 13), ѣдѣтѣ (...) (301а/599, 5–6), ѣдѣтѣ (247б/492, 10), ѣдѣтѣ (267а/531, 18).

Сугласник <ж> као натписани сугласник јавља се само двапут код партикуле ѣдѣтѣ , у јеванђељу по Луки и Јовану, написан без титле. Примјери су: Лк. ѣдѣтѣ (186б/370, 17); Јо. ѣдѣтѣ (258а/513, 9).

Сугласник <к> често се натписује у свим дијеловима рукописа, али у ограниченом броју ријечи и увијек је под титлом. Јавља се уобичајено у називима дана: ѣдѣтѣ , ѣдѣтѣ и ѣдѣтѣ , затим код неколике именице мушког рода са завршетком на -кѣ и код скраћенице ѣдѣтѣ .

У Мт. примјери за називе дана су: ѣдѣтѣ (30а/58, 5), (47а/92, 2), (49а/96, 2), (56б/11, 14), (68а/134, 11), (68а/134, 16), (69а/136, 11), (69а/136, 19), (61б/120, 16); ѣдѣтѣ (63а/124, 12), (72б/143, 13), (76б/151, 16), (90б/179, 19), (92а/182, 8); ѣдѣтѣ (32а/62, 14), (74а/146, 7), (74а/146, 16). Поред тога јавља се и примјер: ѣдѣтѣ (90б/179, 14), (92а/182, 9).

У Мк. називи дана јављају се у сљедећим потврдама: ѣдѣтѣ (110б/219, 9), (113а/224, 12), (114а/226, 2), (117а/232, 17), (126а/250, 7); ѣдѣтѣ (116б/231, 11), (121а/240, 13), (130а/258, 12);

ѣ̄ (1116/221, 8), (1206/239, 14), (137a/278, 11). Поред тога још у једном примјеру: влѣ̄у (125a/248, 3).

У Лк. све потврде су сљедеће: в ѣ̄ (177a/359, 5), ѣ̄ (175a/347, 14), исто (187a/371, 17), ѣ̄ (168a/333, 14), исто (175a/347, 2), исто (1986/394, 9). Остали примјери су: властнѣ̄ (186a/369, 20), оученѣ̄ (1956/318, 16).

У Јо. има најмање потврда, а то су: вѣ̄ (266a/529, 12), исто (2736/544, 14), ѣ̄ (264a/525, 9), (291a/579, 4), (299a/595, 17); ѣ̄ (297a/591, 15).

Сугласник <л> као натписан на крају реда посвједочен је у 6 примјера код Мт., Лк. и Јо., а примјери су: Мт. нѣ̄н наѣ̄а ѣ̄ (556/109, 10), пѣ̄н ѣ̄ (85a/168, 4), ѣ̄ (896/177, 9 и 16); Мк. нема потврда; Лк. вѣ̄_ѣ̄ство (166a/329, 17–18), пѣ̄ (153a/304, 21); Јо. ѣ̄ (305a/607, 14).

Сугласник <м> припада сугласницима који се често натписују у српскословенским споменицима, па тако и у СЧ, гдје се јавља као натписана графема у инструменталу једине мушког рода именских ријечи.

У Мт. сви потврђени примјери су: аѣ̄лѣ̄ (536/105, 18), аѣ̄лѣ̄ (62a/122, 19), вѣ̄аѣ̄ (43a/84, 8), оученѣ̄ (43a/84, 9), исто (436/85, 9), исто (446/87, 14), исто (100a/198, 1), моучнѣ̄ (68a/134, 6), ѣ̄нѣ̄ (716/141, 16, лигатура ѣ̄), ѣ̄ (95a/188, 4), ѣ̄ (816/161, 14), ѣ̄ (95a/188, 18); ѣ̄ (446/87, 20), исто (45a/88, 13), тѣ̄ (46a/90, 15), ѣ̄ (50a/98, 21) ѣ̄ (796/157, 19), ѣ̄ (56a/110, 8); ѣ̄ (366/71, 15); вѣ̄ (98a/194, 7), ѣ̄ (91a/180, 11–12).

У једном примјеру изнад натписаног <м> написан је пајерак: ѣ̄ (776/153, 17).

У Мк. примјери су: оученѣ̄ (113a/224, 13), (114a/226, 1), (1246/247, 12), (141a/280, 21), (143a/284, 2), затим сљедећи: вѣ̄ (111a/220, 8), ѣ̄ (1326/263, 19) оученѣ̄ (114a/226, 4), ѣ̄ (1416/281, 21), ѣ̄ (1236/245, 5).

Примјери у Лк. за инструментал мушког рода су: аѣ̄лѣ̄ (162a/381, 15), ѣ̄ (1596/316, 11), ѣ̄ (182a/361, 21), ѣ̄ (1986/394, 17), ѣ̄ (166a/329, 11), ѣ̄ (2036/404, 17), оученѣ̄ (189a/375, 16), (192a/381, 5), ѣ̄ (197a/391, 21), ѣ̄ (189a/375, 15), (190a/377, 3), (1916/380, 17).

Остали примјери у Лк. су: вѣ̄ (191a/379, 15), ѣ̄ (1776/352, 21), ѣ̄ (1786/354, 9), ѣ̄ (186/369, 6), ѣ̄ ѣ̄ и ѣ̄ (192a/381, 18), ѣ̄ (188a/373, 7), ѣ̄ (1966/390, 10).

У Јо. највише је, у односу на друге цјелине рукописа, примијењена рашка норма, па су самим тим и натписивања графема над врсту најмање заступљена. Сви примјери су код именских ријечи мушког рода са обличком морфемом на <м>, а примјери су: ѣ̄

(2576/512, 13), (2586/514, 14), (263a/523, 4), (2636/524, 9), (2696/536, 17), (272a/541, 14), (2766/550, 1 и 12), (277a/551, 15), (286a/569, 15), затим оуѣннкω (285a/567, 15 и 21), велнкѡ (2416/480, 8), раслаблѣннѣ (256a/509, 20).

У инструменталу јединице именица оуѣнникъ написана је лигатура <мь>, изведена тако што натписано <м> прелази у *јер* <ь> у врсти. Овакав ортографски манир забиљежен је двапут: оуѣннкωъ (293a/583, 18), исто (2956/588, 13).

Натписивање над натписаном графемом <м> забиљежено је у два примјера, а једном је <м> изнад натписане <ω>: оуѣннк/ω/м/ (290a/577, 13), сто/ѡ̣ (277a/551, 13), си/м' (206a/409, 17).

Сугласник <н> није често натписан на крају реда, а примјери су: Мт. ѡѡѡ̣ (62a/122, 14), сыр̣но̣ (34a/66, 20); Мк. вбѡ̣внжѣ̣ (1266/251, 12), исто (127a/252, 12), оуѣкнокѣ̣ (1196/237, 14); Лк. срѣтѣ̣ (164a/325, 9); Јо. оуѣтѣ̣(...) (2916/580, 9), мѡн̣ (2616/520, 21), исто (262a/521, 21), исто (277a/551, 8), исто (2886/574, 15 и 21).

Графеме <м> и <н> натписују се у изразу „У вријеме оно“ кад је написан скраћено, а примјери на крају реда су: Мт. в вѣѣ̣ ѡ̣ (95a/188, 1), (97a/192, 7), (466/91, 20), (476/93, 16), (56a/110, 6), (566/111, 15), в вѣѣ̣ (60a/118, 6), (61a/120, 1), (62a/122, 20), (65a/128, 2), (73a/144, 8), (79a/156, 6), (51a/100, 17); Мк. в вѣѣ̣ ѡ̣ (1276/253, 17), исто (128a/254, 17), исто (147a/292, 13), в вѣѣ̣ (139a/276, 15); Лк. вѣѣ̣ (178a/353, 12), (186a/369, 1); в' вѣѣ̣ ѡ̣ (166a/329, 20), (183a/363, 5), (188a/373, 8), (190a/377, 17), в вѣѣ̣ ѡ̣ (205a/407, 20), (206a/409, 2), (2066/410, 15); Јо. в вѣѣ̣ ѡ̣ (287a/571, 18–19), (303a/603, 2).

Сугласник <р> натписан је на крају реда само код имена јеванђелисте Марка, написаног скраћено и уз писање титле, а што је посвједочено у јеванђељу по Матеју и Марку. Примјери су: Мт. в ѡ̣ (86a/170, 10); Мк. ѡ̣ ѡ̣а (124a/246, 17), (131a/260, 6), (1316/261, 21), (138a/274, 4), (1406/279, 14); ѡ̣ ѡ̣ (1256/249, 14); ѡ̣ (1116/201, 9).

Сугласник <с>, поред <д> и <х>, представља фреквентну натписану графему у писаним споменицима српскословенске епохе, па и у СЧ, кроз све тематске цјелине о чему свједоче примјери. Најчешће је код скраћено написаних глагола ѣ̣ и вѣ̣.

У Мт. примјери за ѣ̣ и вѣ̣ су: ѣ̣ (246/57, 14), (356/69, 21), (406/79, 17), (496/17, 20), (52a/102, 17), (806/159, 18), (91a/180, 13); ѣ̣ (54a/106, 7); одрични облик ѣ̣ (44a/86, 12); вѣ̣ (256/49, 17).

Остали примјери су: $\widehat{д\grave{а}}$ (63а/124, 3), (87а/172, 6), (90б/179, 21); $\widehat{н\grave{а}}$ (39а/76, 21), $\widehat{в\grave{а}}$ (67а/132, 1), (100а/198, 17), $\widehat{стресош\grave{е}}$ (99б/197, 9), $\widehat{к\grave{р}\acute{т}\acute{е}}$ (100б/199, 9), $\widehat{л\grave{п}\acute{л}\acute{о}}$ (62а/122, 19), $\widehat{в\grave{ьд\grave{а}}$ (75б/149, 19).

У Мк. сви примјери су: $\widehat{к\grave{е}}$ (124а/246, 7), (130а/258, 16), (132б/263, 21), (145а/288, 6), (149б/297, 21), (151б/301, 15); $\widehat{п\grave{о}}$ (107а/212, 12), (109а/216, 4), (123б/245, 17), (133а/264, 15), затим по заступљености долазе сљедећи: $\widehat{к\grave{а}}$ (118а/234, 11), $\widehat{д\grave{а}}$ (112а/222, 5), $\widehat{с\grave{ь}нндош\grave{е}}$ (120а/238, 2), $\widehat{с\grave{р}\acute{т}но\grave{д}}$ (150а/298, 4), $\widehat{ц\grave{р}\acute{т}_в\grave{и}\acute{е}}$ (113б/225, 9–10), $\widehat{ч\grave{а}}$ (141б/281, 10).

Примјери у Лк. за $\widehat{к\grave{е}}$ и $\widehat{в\grave{ь}}$ су: $\widehat{к\grave{е}}$ (154а/306, 18), (168а/334, 19), (173б/344, 19), (176б/350, 10), (183а/363, 18), (195б/388, 15), (197а/391, 2), (199б/396, 13); $\widehat{е}$ (183б/364, 9); $\widehat{в\grave{ь}}$ (154а/306, 4), (171б/340, 15), (188а/373, 20).

Остали примјери: $\widehat{к\grave{р}\acute{т}_к\grave{р}\acute{т}ство}$ (166а/329, 17–18), $\widehat{к\grave{а}}$ (153б/305, 13), исто (186а/369, 12), исто (205а/407, 7); $\widehat{г\grave{л}\acute{а}}$ (165а/327, 3), (169б/336, 20), (188б/374, 10); $\widehat{д\grave{о}}_н\grave{т}\acute{ь}$ (174а/345, 11–12), $\widehat{д\grave{а}}$ (196а/389, 20), $\widehat{д\grave{н}\acute{ь}}$ (200б/398, 8), $\widehat{н\grave{з}\acute{к}\acute{ь}_ст\grave{в}о\grave{м}\acute{ь}}$ (153а/304, 14–15), $\widehat{н\grave{сп}\acute{л}\acute{ь}н\grave{н}ш\grave{е}}$ (169а/335, 16), $\widehat{к\grave{е}\acute{р}\acute{л}}$ (204б/406, 13), $\widehat{м\grave{л}\acute{т}_н\grave{ю}}$ (200б/398, 21 – 201а/399, 1), $\widehat{н\grave{а}}$ (178б/354, 7), $\widehat{нач\grave{е}}\prime\prime$ (186б/370, 16), $\widehat{н\grave{е}_до\grave{м}\acute{ь}ш\grave{л}\acute{а}ш\grave{е}}$ (186а/369, 21), $\widehat{о\grave{к}о\grave{п}\acute{а}_о\grave{к}\acute{р}\acute{т}}$ (203б/404, 13), $\widehat{п\grave{о}\acute{д}\acute{а}}$ (165б/328, 14), $\widehat{ц\grave{р}\acute{т}_в\grave{и}\acute{е}}$ (204б/406, 8), $\widehat{в\grave{ь}_ц\grave{р}\acute{т}_в\grave{и}\acute{н}}$ (207а/411, 12), $\widehat{ч\grave{а}}$ (202а/401, 3).

У Јо. примјери су: $\widehat{к\grave{е}}$ (252а/501, 4), (255а/507, 18), (256а/509, 8), (567а/531, 12), (271а/539, 6), (274а/545, 19), (274б/546, 6), (281а/559, 21), (306а/609, 10); одрични облик $\widehat{н\grave{к}}$ (292а/581, 4); $\widehat{в\grave{ь}}$ (243а/483, 10), (268а/533, 15), (284а/565, 3).

Остали примјери су: $\widehat{л\grave{п}\acute{л}\acute{х}}$ (292а/581, 5), $\widehat{к\grave{а}}$ (259а/515, 20), (265а/527, 14), $\widehat{г\grave{л}\acute{а}}$ (276б/550, 18), (277а/551, 2), $\widehat{к\grave{е}\acute{р}\acute{л}\acute{м}\acute{ь}}$ (256а/509, 21), $\widehat{п\grave{о}_п\grave{а}}$ (294, 585, 2), $\widehat{р\grave{а}\acute{д}\acute{б}_...}$ (298а/593, 18–19), $\widehat{ч\grave{а}}$ (287а/571, 20).

Код натписаног сугласника <т> нису разматрани примјери кад је у саставу графеме <ѿ>, а изван ње не јавља се често и увијек је у форми без стуба, попут *троногог т*. Посвједочени примјери су: Мт. $\widehat{ц\grave{р}\acute{т}\acute{ь}}$ (74а/146, 19); Јо. $\widehat{с\grave{р}\acute{т}\acute{ь}}$ (251а/499, 16). У јеванђељу по Марку и Луки натписано <т> прати над њим натписани пајерак: у Мк.: $\widehat{сл\grave{о}\acute{в}\acute{х}_нач\grave{е}}\prime\prime$ (102а/202, 10), $\widehat{хо\grave{щ}\acute{е}}\prime\prime$ (126б/251, 16); Лк. $\widehat{нач\grave{е}}\prime\prime$ (186б/370, 16).

Сугласник <х> се натписује на крају реда изнад самогласника, а најчешће изнад /и/, изузев ако се на крају реда нађе <ѣ>.

Примјери у Мт. су: ѣѣ (446/87, 13), ѣ (906/179, 18), на каменнѣ (53а/104, 2), на облацѣ (846/167, 8), одежда ѣ (36а/70, 21), приве ѣ (64а/126, 20), стѣ (326/63, 15), сьмнѣ (29а/56, 7), сѣ (656/129, 10), стѣ (70а/138, 14), сѣ (89а/176, 2), сѣ ѣ (93а/184, 16), твоѣ (31а/60, 21).

Примјери у Мк. су: ѣѣ (1476/293, 14–15), ваши (1076/213, 12), въ притѣ (1106/219, 20), ѣѣ (1386/278, 19), исто (139а/276, 21), исто (139а/276, 12), ѣ (1276/253, 6), исто (1306/259, 15), мрътвѣ (1186/235, 11), моѣ (127а/252, 2), нѣ (138а/274, 16), ѿ нѣ (1086/215, 12), по десетѣ (101а/200, 1), приве ѣ (128а/254, 19), своѣ (144а/286, 18), оу ѣ кно ѣ (1186/235, 10).

Примјери у Лк. су: ѣѣ (2056/408, 13), ваши (172а/341, 16), исто (198а/393, 3), вндеши (161а/319, 7), възлежеши (207а/411, 10), г ѣ (161а/319, 20), д ѣ /х ѣ (1636/324, 16), же ѣ (1596/316, 12), н/х ѣ (170а/337, 15), коу ѣ (207а/411, 20), о малын/х ѣ (214а/425, 11), многи (1636/324, 13), мрътвын/х ѣ (2396/476, 13), наши (161а/319, 12), ѿ ѣ (1586/314, 9), ѿ мрътвѣ (153а/304, 9), пастырѣ (155а/308, 2), славны (204а/405, 21), сьгрѣши/х ѣ (210а/417, 18), ходещи (168а/334, 18).

Примјери у Јо. су: юдеѣ (265а/527, 21), моѣ (2786/554, 9), мрътвыѣ (284а/565, 16), исто (2846/566, 17), исто (309а/615, 6), въ нѣ (299а/595, 16), ѿ ѣ (2426/482, 9), кланяющѣ се (254а/505, 7), прославѣ се (298а/593, 5), сказѣ (2936/584, 17), сьнне ѣ (2626/522, 18), сѣ (2876/572, 20), сьтворѣ (288а/573, 16), х ѣ (242а/481, 9).

Сугласник <ц> натписан је само при скраћено написаној ријечи ко ѣ и код имена јеванђелисте Луке у локативу. Примјери су: Мт. ѣѣ (31а/60, 12), (316/61, 13), (436/85, 8), (49а/96, 15), (546/107, 19), (556/109, 9), (56а/110, 4), (67а/132, 6), (946/187, 21), (99а/196, 2); Мк. ѣѣ (1166/231, 10), в ѣѣ (138а/274, 4); Лк. ѣѣ (1926/382, 9); Јо. ѣѣ (2456/488, 16), (2696/536, 14), (271а/539, 19), (2786/554, 13), (293а/583, 14), (2956/588, 6), оу ѣ чѣнѣ (293а/583, 14).

Сугласник <ѣ> јавља се често натписан на крају реда, али у ограниченом броју лексема, при чему се у самом тексту јеванђѣља редовно јавља код скраћено написаног аориста глагола ѣѣ . Редовно је под титлом.

Примјери у Мт. су: ѣѣ (396/77, 18), (596/117, 18), (60а/118, 20), (936/185, 21); ѣѣ (8а/158, 21).

Примјери у Мк. су: ѣѣ (122а/242, 19), (1266/251, 11), (136а/270, 2), (137а/272, 4), (1396/277, 18), (1466/291, 7), (149а/296, 20), (150а/298, 21).

Примјери у Лк. су: ѣѣ (1586/314, 20), (161а/319, 20), (1646/326, 7), (1676/332, 21), (1706/338, 18), (172а/341, 8), (176а/349, 20), (178а/353, 7), (1806/358, 14), (181а/359, 8),

(185a/367, 10), (189б/376, 11), (192a/381, 19), (193a/383, 5), (196a/389, 13), (197б/392, 15), (198a/393, 6); $\tilde{z}\tilde{\lambda}$ (163a/323, 9), (164б/326, 19), (170б/338, 7), (176a/349, 12), (199a/395, 15); $\tilde{v}\tilde{\epsilon}$ (207a/411, 16).

Примјери у Јо. су: $\tilde{z}\tilde{\lambda}$ (250б/498, 7); $\tilde{p}\tilde{\epsilon}$ (254б/506, 6), (257б/512, 13), (262б/522, 8), (263a/523, 15), (269б/536, 15), (274a/545, 11), (274б/546, 3), (276a/549, 16 и 19), (276б/550, 11), (280б/558, 8).

Сугласник <ϕ> јавља се само код имена јеванђелисте Матеја написаног скраћено, а при скраћивању титла редовно изостаје. Потврђени примјери су: Мт. \tilde{w} ма (84б/167, 20), Мк. в ма (110б/219, 10), (112a/222, 15), в м^і (112a/222, 11), (123a/244, 17), Јо. в мϕа (288б/574, 8).

Лигатура <κ> натписана је једанпут на крају реда у јеванђељу по Луки у примјеру: $\epsilon\mu\lambda/\kappa/_\tau\tilde{\epsilon}$ (188б/374, 20–21).

Натписивање самогласника на крају реда представља ортографску особину СЧ, присутну у свим дијеловима рукописа, а међу вокалима најчешће се натписује /a/. Примјери су изложени према фреквентности и тематским цјелинама.

У првом дијелу рукописа (1a – 21a) натписани самогласници су, наведени према фреквентности: а 15 пута, о – 8 пута, ѓ – 5 пута, е – 2 пута, н – 2 пута и в – 1 примјер.

а) Самогласника а над врстом на крају реда јавља се у слjedeћим примјерима: антропоними и етници – \tilde{w} аврам (18б/36, 20), аϕан_сја (12б/24, 12 – 13), вавиломе (13a/25, 19), канцент (10б/20, 15), маџни (10б/20, 12), персџини (10б/20, 14), остали примјери – сџенноџник (7a/13, 10), пџрк (10a/19, 4), кџт (11б/22, 19), невец (13a/25, 10), \tilde{w} лнк (18a/35, 14), назарет (14б/28, 17), нашни (15б/30, 17), праведн _ [...] (13a/25, 3), освџц _ти се (17a/33, 11).

б) Самогласник о посвједочен је у слjedeћим примјерима: велик_џника (11б/22, 11–12), нашџ (11a/21, 14) и (11б/22, 10), новаџ (9a/17, 12), прџпџбнаџ (8a/15, 20), прџбниџк (9a/17, 17), пџ_ношенџн (14a/27, 11–12), слав тџ (15б/30, 20).

г) Натписани самогласник ѓ на крају реда посвједочен је у примјерима: вџл _дџти (20a/39, 17–18, колона 1), о кџсон (20б/40, 18, колона 2), пџц (21a/41, 14, колона 1), петров (21a/41, 19), прџв _ [...] (17a/33, 4).

д) Самогласник е над врстом на крају реда забиљежен је у примјерима: мџ (9a/17, 7), прџ _нџн (20б/40, 10–11, колона 1).

ђ) Самогласник н посвједочен је у примјерима: волшї (20б/40, 17, колона 1), цркв (13б/26, 13).

е) Самогласник ѵ у првом дијелу рукописа посвједочен је у једном примјеру: въ вс_ [...] (12а/23, 1–2).

У јеванђељу по Матеју најзаступљеније на крају реда је натписано лигатуроно <ѣ> са 9 потврда, затим <о> са 3, <а> са 2 и по један примјер за <е>, <ѣ> и <н>.

Примјери су: а) вржеñ (...), кѣñ (54а/106, 18), к неñ (8а/158, 18), ꙗ ñ (94б/187, 15), помысливñ_се (40б/79, 15), нзñ соуцьць (35б/69, 7–8), стꙗтññ (99а/196, 20), ꙗ_плъ (99б/197, 5–6), чрьмñ (61а/120, 8); б) ѡк (34а/66, 8), ѡк (85а/168, 10), стꙗтññ (99а/196, 20), сътѣ_роу (90б/179, 8–9); в) възбꙗ_нѡше (27а/52, 18–19), призѣ_въ (25а/48, 6–7); г) ꙗ (23б/45, 21); д) потꙗ внтъ (27а/52, 11–12); ѣ) нѣ (55б/109, 10).

У јеванђељу по Марку потврде су слједеће: л – 8 пута, н – 3 пута, о – 2 пута, ѣ – 1, е – 1, и ѵ – 1. Примјери су: а) захарїнñ (102а/202, 20), н нñ (121б/241, 17), петꙗ (127а/252, 13), постꙗ_ждеть (128а/254, 5–6), н постнѡ хоу по поутн (135а/268, 15–16), прокнднтелñ (102а/202, 13), строецñ (105а/208, 21), хꙗ_ннлцх (140а/278, 20–21); б) кьннжñ цн (122а/242, 2–3), ѡвѣщавñ (123б/245, 10), пркѣñ (134а/266, 9); в) ѡк (134а/266, 3), ꙗꙗ цн (142а/282, 20–21); г) ѡвѣ_щавъ (137а/272, 9–10); д) слышавñ (110а/218, 2); ѣ) стꙗтноñ (150а/298, 4).

У Лк. примјери су:

а) Натписано /о/: внюцñ_моу (175б/348, 8–9), еꙗ (189б/376, 20), ꙗꙗ_къ (180а/357, 21 – 180б/358, 1), ꙗꙗ_къ (198а/393, 9), ꙗꙗ_кы (205а/407, 12), исто (205б/408, 11), ꙗꙗ_чнца (163б/324, 14–15), сътѣ_рнше (187а/371, 9–10);

б) Натписано /а/: възбꙗ (...), (191б/380, 21 – 192а/381, 1), въ лагалнцñ (191а/379, 4), гꙗ_внєнñ (197а/391, 15), зѣ_нъ (206а/409, 20–21), ѡвѣцñ (205а/407, 2).

г) Натписана вертикална лигатура <ѣ>: възл_тꙗ те (168а/333, 4–5), еñ (160б/318, 11), кь неñ (197а/391, 12), лѣꙗ (168б/334, 16), сьмнцñ (184б/366, 17).

д) Натписано широко е <е> посвједочено је једном: юѣденскѣ (171б/340, 20), малломошнѣ (207а/411, 5), посланнѣ (205б/408, 12).

ђ) Натписан *јат*: сꙗсоѣ (155а/308, 5).

У Јо. најчешће се на крају реда натписује <а>, са 19 потврда, затим <ѣ> са 9 примјера, <ѣ> са 2 примјера, затим са по једним примјером су <е>, <н>, <о>. За разлику од осталих дијелова рукописа једино се у Јо. натписује плитко е <е> умјесто широко отвореног е <е>.

Примјери су:

а) вѣждѣѣ_ет се (253а/503, 19), вѣпрѣшѣ_хоу (274б/546, 11–12), жѣтѣ (254б/506, 6), закоѣн (266б/530, 7), нѣѣм (265а/527, 9), кѣсѣр (304а/605, 1), нѣкогѣ (262б/522, 13), сѣм_ранѣхѣ (253а/503, 3), сѣм_рѣнскѣн (252б/502, 9–10), сѣшѣ_но (276а/549, 6–7), сѣврѣшѣ_ет се (241б/480, 1–2), ѡбѣ_тѣ (280б/558, 20–21), послѣ (298а/593, 1), стоѣше оу грѡба вѣнѣ плѣ_(...)ѣн (307а/611, 7–8), прѣвѣыѣт (246б/490, 8), ѡвѣѣѣ (250а/497, 16 и 18), исто (270а/537, 20), исто (279а/555, 8), исто (290а/577, 8);

б) вѣскѣрноѣ (309а/65, 2), исто (310а/617, 11), кѣ нѣѣ (255б/508, 18), ѣѣ (287а/571, 4), исто (288а/573, 3), ѡанѣн (259а/515, 5), кѡстѣтѣн (277а/551, 19), сто/ѣ (277а/551, 13), сѣтворѣшѣ (286а/569, 20);

в) о мѣн (258б/514, 19 и 21); г) ѣц/ѣ/ (275а/547, 19); д) шѣстѣн (252б/502, 15); ѣ) послѣвѣшѣ_моу (258а/513, 13–14).

Натписивање цијеле ријечи посвједочено је у јеванђељу по Луки: ѡѡѡѡ/ѡѡѡѡ/ (278б/554, испод главног текста, црвеном бојом).

На основу изложене грађе, закључујемо да рашка правописна норма није досљедно спроведена, при чему је најмање одступања у виду завршетка реда на сугласник, док је веома учестало натписивање сугласника, уз често натписивање вокала над врсту на крају реда, а и употреба пајерка на крају реда фреквентна је у свим тематским цјелинама рукописа. Истраживање је показао да најмање одступања, односно натписивања графема над врсту, као и употреба пајерка на мјесту полугласника на крају реда, има у обимном јеванђељу по Јовану. Поред употребе пајерка и натписивање сугласника и консонаната присутно је и у другим српскословенским рукописима,⁵⁷ у мањој или већој мјери. Посебност СЧ показује појавом натписивања графеме над већ натписаним словом, па чак и цијеле ријечи. Натписивање графема на крају реда, као и средишњем дијелу реда, могло је бити с титлом или је титла изостајала⁵⁸, без обзира на то да ли је ријеч над којом се натписује написана скраћено или не. Надредна слова „се пишу на крају речи или у оквиру сугласничких група. Узрок дизању над ред може бити крај реда, или устаљена пракса“ (Јерковић 1983: 85). Најчешће се натписује <д>, нарочито код партиципа претерита актива, у сугласничким групама /шд/. „Уопштено се може констатовати да се најчешће натписивао сугласник у позицијама гдје је иначе био

⁵⁷ Јерковић 1986: 34–35.

⁵⁸ Познато и у другим писаним српскословенским споменицима (в. Јерковић 1974: 115).

слабије и нестабилне артикулације“ (Стојановић 2002: 91). Поред сугласника <д>, фрекентно је натписивање <с>, <х>, затим <ц> и <н>, а потом слиједе остали.

4.18. Скраћенице

Истраживањем корпуса показало се да су скраћенице најфреквентније у поглављима која претходе сваком од јеванђеља, што је у складу с њиховим садржајем. С обзиром на то да је у питању сакрални текст, четворојеванђеље намијењено богослужбеној употреби, скраћивање сакралне лексике представља обиљежје језика и стила специфичне писане ријечи какво је четворојеванђеље. У сакралним текстовима „...појачао се захтев да се речи које су сматране светим ипак не исписују као остале: отуда и код нас читав систем скраћивања *nomina sacra*, уз употребу титла.“ (Грицкат 1977: 131). Неписање пуних ријечи из домена *nomina sacra* могло је бити мотивисано потребом да се именовање Бога на неки начин сакрије према Е. Гранстрем.⁵⁹

Питањем скраћеница на примјерима старијих јеванђеља код нас су се бавиле В. Јерковић и то скраћеницама у *Чајничком јеванђељу*, из скупине рукописа из босанско-хумске правописне школе, као и Ј. Стојановић и то скраћеницама у *Бјелопольском четворојеванђељу*, из скупине рукописа рашке правописне школе. У оба рада полазиште за истраживање су критеријуми о типовима скраћеница, које је успоставила Евгенија Гранстерм.⁶⁰ Критеријуми класификације су извршени на основу временске одреднице из које потичу и на основу поријекла, односно извора – грчки или латински, те да ли су обиљежје и глагољских и ћирилских рукописа или не (в. Гранстрем 1954: 429, Стојановић 2002: 71). Скраћивање се могло вршити према моделу суспензије или контракције. Образовање ескраћеница могло се реализовати по принципу испуштања најчешће вокала и исписивање титле изнад, што представља архаичнији модел, поред тога могло се јавити натписивање испуштених или карактеристичних гласова над ријеч, а испод титле. Други модел је иновативнији и постао је прогресивнији. Е. Гранстрем сматра да модел са натписаним гласовима постаје фреквентнији од 11. вијека у

⁵⁹ „Наиболее часто встречаются в древнейших рукописях сокращения 'священных' слов – *Nomina Sacra*. Слова эти сокращаются по методу контракции. Они возникли в древних греческих рукописях – именно в христианских текстах – под влиянием древнееврейской тетраграммы, означающей имя бога. Священное имя должно было быть скрытым от взора непосвященных“ (Гранстрем 1954: 428).

⁶⁰ Евгенија Гранстерм наводи типове скраћеница у ћирилским рукописима, полазећи од старословенског наслеђа и рукописа из 11. вијека, те обавата ћирилске руске и бугарске рукописе до половине 14. вијека (Гранстерм 1954: 427–434). Уп. Стојановић 2002: 70–71.

рускословенској писмености (Гранстрем 1954: 429, Стојановић 2002: 71). Према истраживању Ј. Стојановић, модел с натписивањем заступљенији је у *Бјелопольском четворојеванђељу* у односу на *Чајничко*, због чега га сматра прогресивнијим (Стојановић 2002: 89). *Силоаново четворојеванђеље* млађе је у односу на *Бјелопольско*, па је у њему настављена линија прогресивнијег скраћивања са натписивањем. Натписивање испуштеног гласа, вокала или сугласника, у ријечи није само коришћено ради уштеде материјала, простора и времена, него је постало својеврсни манир, који ће постати и једна од особина рукописа писаних полууставом, при чему је морао постојати систем скраћивања.⁶¹

Праћене су скраћенице према успостављеном критеријуму да би се могао показати положај СЧ у датом контексту, дакле 1. скраћенице заједничке за глагољске и ћирилске рукописе, начињене по узору на скраћенице у грчким и латинским рукописима, 2. аутентичне словенске скраћенице, заступљене у глагољским и ћирилским споменицима или само у једним од њих.

4.18.1. Скраћенице карактеристичне за споменике писане и глагољицом и ћирилицом

а) Скраћенице образоване по грчком моделу скраћеница

Према Е. Гранстрем ту спадају⁶²: богъ, господь, нсоус, доухъ, отьць, небо, чловѣкъ, давидъ, издранль, нерусалиндъ, христось, сынъ, маты, кръсть, спась. Наводе се посвједочене скраћенице у СЧ од наведених ријечи, као и од изведеница из истог коријена.

Ријечи богъ у СЧ редовно се скраћује на почетни сугласник и завршни полугласник с писањем титле.⁶³ Изведенице од ријечи богъ скраћују се изостављањем вокала /о/⁶⁴ у коријену уз писање титле, премда може доћи до натписивања карактеристичног сугласника. Примјери: ба (6а/11, 2, Сказ.), исто (1146/227, 20, Мк.), ѣъ (12а/23, 20), исто (2506/498, 17), ѣе (156/30, 15), вѣъ (1146/227, 21), вѣъ (251а/499, 14); вѣин (276/53, 5), вѣиню

⁶¹ О постојању система скраћивања, као и о томе да доприноси сагледавању историје развоја полуустава сугерише Е. Гранстрем: „Наконец употребление сокращений дает некоторые данные для истории возникновения полуустава, а также указывает на то, что во всяком случае в XIV веке в русской письменности существовала система сокращенного письма, позволявшая экономить материал, время и труд писца“ (Гранстрем 1954: 433).

⁶² Е. Гранстрем 1954: 429, Ј. Стојановић 2002: 71.

⁶³ Исти модел скраћивања одликује *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 72) и *Чајничко* (Јерковић 1975: 94).

⁶⁴ По истом моделу врши се скраћивање у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 72) и *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 94).

(18а/35, 11), вѣнѣ (20б/40, 5), вѣтѣ (103б/205, 1), вѣствоу (102а/202, 6), вѣствнын (153а/304, 1) вѣтвнн (17а/33, 3), вѣтвныѣ (243б/484, 15); вѣслова (7б/14, 17), вѣсlovakѣ (241б/480, 9), вѣсlovakѣа (18б/36, 13–14), вѣсlovakснѣа (18б/36, 16); вѣоавлѣннѣ (10а/19, 9), исто (27а/52, 15–16, Мт.), вѣлюбѣць (153б/305, 5), вѣоноса (10б/20, 20–21), вѣоноснаго (9а/17, 18), вѣсlovakснѣнши (18б/36, 5).

Ријеч господь и присвојни придјев изведен од ње скраћује се по истом принципу⁶⁵ као и богъ. Примјери: гь (6а/11, 9), га (6а/11, 2), гѣу (28а/54, 14), гѣн (15б/30, 16), гѣъ (7б/14, 21), гѣн (11а/21, 21), гѣа (25б/49, 15), гѣн (36б/71, 13), гѣна (11б/22, 15), исто (244б/486, 19, Садржај Јо.), гѣъ (26б/51, 6), гѣнѣ (101б/201, 10). Профана именица господннѣ не скраћује се: егда оубо прѣдетъ господннѣ внограда (76а/150, 15–16).

Име нсоуь и присвојни придјеви изведени од њега скраћују се слиједећи модел ријечи богъ и господь, за разлику од других старијих српскословенских јеванђеља гдје може варирати више модела скраћивања.⁶⁶ Примјери: ѣ (24а/46, 20, Мт.), исто (246б/490, 17, Јо.), ѣа, ѣу же рождышоу се (24б/47, 11), ѣѣу (37б/73, 11), ѣѣ снѣ (114б/227, 20), ѣѣмь (40а/78, 21), ѣѣкѣ (103б/205, 8), ѣѣ снѣ (39а/76, 20), ѣѣн (39б/77, 12), мѣн ѣѣка (247б/492, 13–14).

Међутим, код споја *Исус Христос* може бити више варијаната као у примјерима: иѣ ха (6а/11, 3, Сказ.), исто (9б/18, 21, Мсц.), ѣа ѣа (13а/25, 9), нсоу . ѣ (6а/11, 9), ѣѣѣъ (245а/487, 5), ѣѣ ѣѣа (19б/38, 9, Сказ.), исто (102б/203, 6, Предг. Мк.).

Име христось и присвојни придјев христовъ прате модел претходно наведених скраћеница,⁶⁷ као што показују примјери: хѣ (18б/36, 21, Предг. Мт.), хѣ (24а/46, 2, Мт.), исто (245а/487, 15, Јо.); ха (6а/11, 3), хѣ (101а/200, 15). Примјери за посесивни придјев христовъ: ро/ж/д хѣѣмь (9б/18, 7), хѣо (24а/46, 9), хѣа (9б/18, 8), исто (101а/200, 3, Предговор Мк.), хѣѣ (18б/36, 18).

Ријеч сьпась скраћује се испуштањем вокала /ь/ и /а/ уз писање титле,⁶⁸ као у примјерима: сѣсь (162а/321, 12), исто (255а/507, 19), сѣса (6а/11, 2, Сказ.), сѣсн (15б/30, 14). Ријечи које имају у основи сьпась скраћују се по истом моделу, као у примјерима: сѣсетъ (24а/46, 21), сѣсѣна (41б/81, 1 и 4), сѣсѣнѣ (44а/86, 6), сѣстн (109б/217, 7), сѣсет се (116а/230, 2), сѣсете (116б/231, 9), сѣсенѣ (254а/505, 2).

⁶⁵ Уобичајен модел, поред кога се могао јавити с натписаним /д/ као у *Бјелопольском* и *Чајничком јеванђељу* или с натписаним /с/ као у *Бјелопольском* (в. Јерковић 1975: 94, Стојановић 2002: 72–73).

⁶⁶ В. Стојановић 2002: 74–75, Јерковић 1975: 96.

⁶⁷ За разлику од *Бјелопольског четворојеванђеља* које познаје за скраћивање уз подизање сугласника /с/ над врсту (Стојановић 2002: 75).

⁶⁸ Исти модел је у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 77).

Именица отьць скраћује се тако што се натписује сугласник /т/ изнад графеме <ω>, али само у номинативу једнине, док у косим падежима изостаје натписивање.⁶⁹ Титла код скраћивања именице отьць може бити различита по облику, али се не ограничава један тип титле на одређене тематске цјелине. Примјери: ѿ ць (66/12, 17, Сказаније), исто (33б/65, 4, Мт.), бѣо ѿцоу (7а/13, 18, Мсц.), оцѣу (33а/64, 19), оцѣ (8а/15, 21), исто (29а/56, 5, Мт.), ѿца (476/93, 6), исто (248б/494, 18), бѣе (47а/92, 18), ѿцѣмь (476/93, 4). Присвојни придјев отьць нема натписани сугласник /т/, као у примјеру: въ лонѣ ѿчн (245а/487, 9). Код осталих изведеница од отьць сугласник /т/ пише се изнад <ω>, као у примјерима: въ ѿчѣствіе своє (117а/232, 19), ѿчѣскоую (241б/480, 12), ѿчѣство (241б/480, 18), ѿчѣствѣ (255б/508, 2).

Код именице сынъ изостаје вокал у првом слогу док је титла обавезна, као у примјерима: снъ (24б/47, 9), сноу (6а/11, 19), снѣ (11б/22, 15), снѣомь (111а/220, 13), снѣве (29б/57, 12–13), снѣве (38а/74, 9–10), снѣвы (271б/540, 15). На исти начин скраћена је сложеница: снѣположеніе (18а/35, 6).

Ријеч доухъ и од ње изведен придјев скраћују се изостављањем вокала из коријена: дхъ (27б/53, 5), исто (250а/497, 9), дхѣ (17а/33, 16), дхѣомь сѣынмь (27а/52, 10), дхѣомь (27б/53, 10), о дѣхъ (49б/97, 13), дхѣвнаго (101а/200, 7). Из истог семантичког језгра и творбеног коријена јесте и ријеч доуша чије се скраћивање врши на исти начин, што показују примјери: дшѣ (34б/67, 15), дшѣу (45а/88, 15 и 16), дшѣю (34б/67, 13), дшѣ (243б/484, 14), дшѣмь (476/93, 13).

Именица маты скраћивала се изостављањем вокала, док је сугласник /р/ могао бити написан или изостати.⁷⁰ Примјери: мти (6а/11, 19), исто (111а/220, 19, Мк.), мтрѣ (11б/22, 9), исто (250а/497, 2), мтерн (24а/46, 10), мтерь (25б/49, 8).

Именица неко скраћује се изостављањем вокала, а изведенице од ње натписивањем карактеристичног <с> над врсту уз писање титле.⁷¹ Примјери: нѣо (30а/58, 19), исто (247б/492, 8, Јо.) до нѣсе (47а/92, 10) нѣса (7б/14, 18), нѣси (11б/22, 19), нѣомь (31б/61, 18), с нѣсь (27б/53, 7), нѣсѣхъ (29б/57, 20); црѣтво нѣноє (20а/39, 8), црѣтвіє нѣноє (26б/51, 3), нѣнын (33б/65, 20), нѣнынє (34б/67, 17), нѣнѣмь (38а/74, 9).

⁶⁹ Идентичан модел скраћивања јавља се у нешто старијем *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 77).

⁷⁰ СЧ у овој категорији ближе је *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 75–76), него *Чајничком јеванђељу* код кога се јавља више варијаната у различитим дијеловима рукописа (Јерковић 1975: 96–97).

⁷¹ Код изведеница од ријечи неко сугласници најчешће остају у врсти, уз рјеђа натписивања <с>, у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 76) и напоредне форме у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 97).

Скраћивање ријечи крѣсть и изведених од ње реализује се уз натписивање <с> и писање у врсти <т>, за разлику од модела, познатог у најстаријим српскословенским споменицима, код кога се скраћивање ријечи са сугласничком групом /ст/ врши по принципу натписивања /с/ и испуштања /т/, затим наредног вокала или полугласника (в. Јерковић 1983: 81). Примјери: крѣта (7б/14, 11), исто (45а/88, 12, Мт.), о крѣтъ (111б/221, 5), крѣтла (10а/19, 13), исто (46а/90, 21), крѣте (245б/488, 16), крѣтла (12а/23, 18), крѣтитела (119а/236, 20, Мк.), крѣтнаа (11б/22, 20), крѣтити се (27а/52, 18), крѣтити (246а/489, 10). Од истог коријена, уз извршене фонетске промјене, су и скраћенице: крѣцѣтъ (252б/502, 3), крѣцѣше (252б/502, 4), азъ оубо крѣцоу (27а/52, 6). Из истог семантичког поља су и скраћенице с коријеном на вѣкрѣс-: код којих се скраћивање врши на два начина, натписивањем <с> или његовим писањем у врсти, што показују примјери: вѣкрѣсѣ/Нѣ (6б/12, 16–17, наслов), вѣскрѣни (15б/30, 17), вѣскрѣсе хѣ (19а/37, 15).

Име давндѣ и присвојни придјев изведен од њега скраћују се на више начина, као у примјерима: дѣдѣ (48а/94, 3), дѣдѣ (109а/216, 11), дѣда (11а/21, 21), до два (24а/46, 3), ѿ дѣда (24а/46, 4). Примјери за посесивни придјев: сѣнѣ дѣдѣвѣ, сѣна дѣдѣва (23а/44, 2), дѣдѣва (268а/533, 13), ѿснѣ сѣноу дѣдѣвѣ (24а/46, 17), сѣне дѣдѣвѣ (41б/81, 15).

При скраћеном писању топонима њерѣслѣнѣ: сугласник <с> подиже се изнад реда,⁷² уз испуштање вокала. Примјери: ѡерѣлѣмѣ (24б/47, 13), ѡерѣлѣмѣ (110б/219, 17), ѡерѣлѣмѣ (248б/494, 9), ѿ ѡерѣлма (58а/114, 17), ѡерѣлѣмѣхѣ (249а/495, 19).

Код властите именице ѡдрѣнѣ и од ње изведених присвојних придјева нема натписивања карактеристичних сугласника. Примјери: ѡлѣю (161б/320,8); ѡлѣвѣ (12а/23, 20), ѡлѣви (246а/489, 4), ѡлѣвѣ (161а/319, 1).

Код скраћеног писања именице члѡвѣкѣ и присвојних придјева члѡвѣчѣ и члѡвѣчѣскѣ изостају вокали /о/ и /ѣ/,⁷³ а напоредно се јављају варијанте са написаним сонантом /в/, као и са изостављеним. Примјери: члѣвѣкѣ (101б/201, 21), члѣвѣкѣ (30а/58, 5), члѣвѣци (39а/76, 9), члѣвѣцѣ (249б/496, 5), члѣвѣченѣа (102а/202, 10); члѣвѣкѣ (27б/53, 18), члѣва (40а/78, 15), члѣкоу (14а/27, 13), члѣци (17б/34, 13), члѣкѡмѣ (28б/55, 19), члѣколюбѣцѣ (17а/33, 13), члѣколюбѣнѣмѣ (18а/35, 11), члѣко оубѣнца (272б/542, 4), члѣчѣскѣнѣ (38б/75, 13–14), члѣчѣскаго (247б/492, 10), члѣчѣскѣнѣмѣ (111а/220, 13), члѣчѣ (262а/521, 8), члѣча (264а/525, 4), члѣчѣю (250б/498, 12), члѣчѣлѣнѣчно (102а/202, 9).

⁷² Јерковић 1975: 95, Стојановић 2002: 74.

⁷³ Стојановић 2002: 78, Јерковић 1975: 98.

б) Скраћенице образоване по латинском моделу скраћеница

Према Е. Гранстрем ту спадају⁷⁴: светъ, црькы, глаголати, цесарь, ангель, апостољ, срьдьце, благословень, владыка, пророкъ, моученикъ, моученица, мнлостъ, молитва, епископъ, архиепископъ, языкъ, попъ. Истраживање је показало да се од наведених ријечи у СЧ не пишу скраћено молитва, языкъ и попъ. Именица языкъ не пише се скраћено ни у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 83), као ни у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 102).

Ријеч ангель скраћује се испуштањем вокала из првог слога, као у примјерима: агѣла (46а/90, 15), агѣлн (28а/54, 16), архѣгѣлѣ (7а/13, 13).

Именица апостољ показује устаљени модел с натписаним <с>⁷⁵ под титлом и изостављеним /т/ у врсти, што представља архаични модел скраћивања ријечи са сугласничком групом /ст/. Изостављен је и вокала /о/. Примјери: апѣл (10а/19, 7), исто (103а/204, 9, Предг. Мк.), апѣл (76/14, 17), апѣломѣ (17а/33, 15), исто (2426/482, 17, Предг. Јо.), апѣлн (1196/237, 12).

Ријечи епископъ/архиепископъ скраћују се натписивањем сугласника /с/ под титлом, уз изостављање вокала /н/ и /о/ епкпа (8а/15, 14), исто (101а/200, 20, Предг. Мк.), епкѣ/пѣ (17а/33, 1, наслов, Предговор Мт.).

Ријечи с основом на благъ и блаж- имају два модела скраћивања, први без натписивања графема над врсту и други с натписивањем сугласника, а оба су позната *Бјелопольском* и *Чајничком јеванђељу*, при чему код првог начина скраћивања, у *Бјелопольском* изостаје само вокал /а/, а у *Чајничком* поред /а/ и вокал /о/ (Стојановић 2002: 80, Јерковић 1975: 99–100). СЧ досљедно има исти први начин скраћивања с изостављеним /а/, као и *Бјелопольско*, а други као *Чајничко* с натписаним /с/, за разлику од *Бјелопольског* код кога може бити натписано и /д/ (в. Стојановић 2002: 80).

Примјери за први модел са изостављеним /а/: блѣгъ (266а/529, 9), моѣ блѣго (476/93, 14), блѣла (2586/514, 9), блѣжена (1596/316, 18), блѣго оугоднѣ (18а/35, 7), блѣговѣсти (17а/33, 19), блѣговѣстни (176/34, 3), блѣговѣстн (186/36, 13), блѣговѣстню (19а/37, 10), блѣговѣстїе (101а/200, 18), блѣговѣстник (19а/37, 2), блѣговѣстникъ (1536/305, 21), блѣговѣстници (1546/307, 7–8), блѣгодѣтъ (17а/33, 16), блѣгодѣтню (18а/35, 11), исто (241/480, 9–10, Предг. Јо.), блѣвокоѣ (276/53, 8), блѣвоколн (49а/96, 6), блѣвоколенїе (476/93, 1), блѣгодарнкшоу (2616/520, 13), блѣгословнтѣ (32а/62, 21 – 326/63, 1).

⁷⁴ Исто.

⁷⁵ У оба јеванђеља, с којима се врши компарирање, натписује се сугласник /с/ (Стојановић 2002: 80, Јерковић 1975: 99).

Примјери за други модел с натписаним /с/: б̄лвєнь (12а/23, 20), б̄лвєна (159б/316, 12), б̄лгоб̄ѣствѣх (15а/29, 3), б̄лгоб̄ѣствоуѣть (46а/90, 2).

Ријечи с основом на владыка имају натписан сугласник /д/ без титле, као у примјерима: прѣ вакы (43б/85, 15), влчце (11б/22, 4).

Скраћенице од ријечи с основом на глаголь представљају једну од најфреквентнијих скраћеница још од канонских споменика, премда не чине сакралну лексику, а при чијем образовању контрахује се -лаго- из средине ријечи. Примјери: гл̄ати (28б/55, 10), възг̄лють (8б/16, 20), г̄лю (26б/51, 21), г̄лѣши (116б/231, 2), г̄лѣть (15б/30, 14), г̄лѣть (17б/34, 8), г̄лѣте (43б/85, 19), г̄лѣт во (18б/36, 6), гл̄аше (106а/210, 11), г̄лѣ (19а/37, 1), г̄лющємь (25б/49, 15), г̄люще (24б/47, 13–14), г̄лющѣ (41а/80, 10), г̄лющїицѣ (24б/47, 2), г̄лющїицѣ (49а/96, 4), не г̄ли (19а/37, 11), г̄лнѣ (33б/65, 1), г̄ла (39а/76, 6), г̄лѣмын (42а/83, 11), г̄лѣма (40а/78, 16), г̄лѣмоу (40а/78, 17), г̄лахъ (42а/82, 9), г̄лы в̄жнє г̄лѣть (252а/501, 13).

Скраћенице од ријечи с основом на мнлость образују⁷⁶ се натписивањем сугласника /с/ над врсту и изостављањем вокала /н/ и /о/, као у примјерима: м̄лть (160а/317, 5), м̄лти (40б/79, 7), мл̄твѣѣ (8б/16, 16), влаженїи м̄л̄твїи (29б/57, 9), мл̄т̄ыню (32б/63, 18), м̄л̄рдова (106б/211, 18). Из истог семантичког језгра је и примјер по̄м̄лоуи ны (41б/81, 15), гдје такође изостаје вокал /о/ при образовању скраћенице.

Именице моч̄ѣнникъ и моч̄ѣнница скраћују се уз натписивање сугласника /ч/ и изостављање вокала /оу/ и /е/. Примјери: ѡ̄нника (7а/13, 8), сц̄ѣнноѡ̄нника (7а/13, 9), сц̄хъ ѡ̄нницѣ (7а/13, 20), велнкоѡ̄нникъ (8а/15, 11), велнкоѡ̄нника (7б/14, 10), ѡ̄нникомъ (13б/26, 16), въ сєвастїи ѡ̄ннїѣ (11б/22, 3); ѡ̄ннице (9б/18, 17), велнкоѡ̄ннице (9а/17, 15), ѡ̄нницѣ (13б/26, 18).

Именица пророкъ скраћује се уз натписивање самогласника /о/. Примјери: пр̄р̄ка (7а/13, 11), пр̄р̄к (10а/19, 4), пр̄р̄ (7а/13, 16), пр̄р̄че (45а/88, 21), пр̄р̄комь (25б/49, 15), пр̄р̄ци (36а/70, 12), пр̄р̄кы (26а/50, 19), пр̄р̄чство (36б/71, 17), мьздоу пр̄р̄чу (45а/88, 21). Поред именице пророкъ скраћено се биљежи именица женског рода пр̄р̄цици (155а/308, 3).

Придјев свѣтъ скраћује се контракцијом, као у примјерима:⁷⁷ свѣтъ: стын (6а/11, 12 и 16), (27б/53, 21, Мт.), с̄тоє (1б/2, 13), с̄таго (35б/69, 12), с̄тоую (1б/2, 15), стомѣх (5б/10, 17), сц̄хъ (2б, 15 и 19), сц̄хѣ (5б/10, 14–15, наслов),w стго (7а/13, 8), стыє (7а/13, 15), сц̄хю (11а/21, 5), д̄ха сц̄а (19а/37, 11), исто (24а/46, 12), с̄томь (243б/484, 17–18). Од истог коријена је и глагол свѣтити се као у примјеру: да сц̄ити се нмє (33б/65, 7–8), а и ријечи написане скраћено: о̄сц̄ѣнїє (13б/26, 9), сц̄ѣнницѣ (48а/94, 10).

⁷⁶ У *Бјелопольском* поред овог начина, може изостати подизање сугласника /с/ над врсту (Стојановић 2002: 81), а у *Чајничком* се ријетко пише скраћено (Јерковић 1975: 100).

⁷⁷ На исти начин као у *Бјелопольском* (Стојановић 2002: 82).

Именица сръдѣце скраћује се натписивањем сугласника /д/ без титле уз изостављање оба полугласника: срѣн (176/34, 16), въ срѣѣ (53а/104, 1), срѣѣмь (52а/103,10).

Код именице црѣкы скраћивање је досљедно: въ црѣко(...) (9а/17, 5–6), црѣквь (1016/201, 2), црѣкѣ (2446/486, 3), црѣквн (2486/494, 9), црѣквоѣ (249а/495, 5).

Именица цесарѣ скраћује се без натписивања сугласника /с/, док присвојни придјев изведен од ње има натписан сугласник, као у примјерима: црѣ (236/45, 3), исто (2476/492, 2), црѣ (436/85, 15), црѣоу (119а/236, 18), въ домѣхъ црѣкыхъ соутѣ (46а/90, 11), црѣкаго (102а/202, 6). Поред скраћивања именице цесарѣ, у СЧ јавља се скраћеница именице женског рода, као у примјеру: црѣца южьскаа въстанѣтъ (506/99, 20).

Према овој групи скраћеница СЧ ближе је *Бјелопольском четворојеванђељу* него *Чајничком* јер се у СЧ скраћују ријечи владѣка, мнлѣсть и прѣрокѣ као у *Бјелопольском* за разлику од *Чајничког* гдје скраћивање ових ријечи изостаје (уп. Стојановић 2002: 83).

4.18.2. Аутентичне словенске скраћенице⁷⁸

а) Скраћенице заједничке глагољским и ћирилским споменицима: мѣннѣ, въстѣ, въ оно врѣмѣ, мѣсець, нечѣнѣтъ, нынѣ, пѣснѣ, памѣтъ, цесарѣство, богородѣца, прѣчѣнѣста.

Из сакралне лексики именица богородѣца скраћује се досљедно контракцијом: вѣѣ (7а/13, 15), вѣѣн (136/26, 12), исто (243а/483, 16), вѣѣоу (244а/485, 1).

Скраћивање ријечи мѣннѣ реализује се натписивањем сугласника /н/ под титлом уз изостављање вокала /н/: мѣнѣ (258а/513, 17).

Аорист 3. лица једнине въстѣ уобичајено се скраћује као у примјерима: вѣѣ (246/47, 1, Мт.), исто (243а/483, 10). Уобичајени израз „У врѣеме оно“ (въ оно врѣмѣ), као што је показано у т. 4.17, редовно се скраћује уз натписивање сугласника, а показна замјеница може бити написана нескраћено, уз постпоновано писање. Примјери: въ вѣѣ ѣѣ (27а/52, 16), въ вѣѣ оно (286/55, 13), в вѣѣ оно (456/89, 14). Поред скраћених форми, уобичајена формулација писана је и без скраћивања: въ врѣмѣ оно (506/99, 5).

Код именице мѣсець изостаје писање оба вокала, а сугласник је под титлом над врстом: мѣца (86/16, 8), мѣѣ (15а/29, 19), мѣѣѣ (206/40, 15), въ мѣѣѣ (1586/314, 15), мѣца (9а/17, 14), мѣѣѣ (1036/205, 9), мѣѣѣн (2546/506, 14).

⁷⁸ Класификација према Стојановић 2002: 71 и Е. Гранстрем 1954: 431.

Скраћеница прилога ныне досљедно се пише као у примјерима: $\overline{\text{ннѣ}}$ (156/30, 14), исто (196/38, 4, Предг. Мт.), исто (248a/493, 8, Јо.).

Ријеч $\overline{\text{нѣнѣстѣ}}$ није писана скраћено у СЧ.

Именица $\overline{\text{пацѣтѣ}}$ пише се нескраћено, уз могуће подизање сугласника /л/ из падежног наставка и изостављање финалног полугласника: $\overline{\text{ѣѡла}} \overline{\text{пацѣтѣ}} \overline{\text{стѣхъ}}$ (136/26, 12).

Ријеч $\overline{\text{прѣнѣста}}$ скраћује се натписивањем сугласника /с/ под титлом и изостављањем вокала /н/: $\overline{\text{прѣстѣтѣ}}$ (243a/483, 16).

Написана скраћено именица $\overline{\text{пѣснѣ}}$ своди се на форму као у примјеру: $\overline{\text{пѣ}} \overline{\text{новѣ}}$ (76/14, 8).

Често се скраћује именица $\overline{\text{цѣсарѣство}}$, а скраћивање је досљедно као што показују примјери: $\overline{\text{цѣрѣво}}$ (20a/39, 7), $\overline{\text{цѣрѣвѣ}}$ (336/65, 16), $\overline{\text{цѣрѣвѣ}}$ (496/97, 15), $\overline{\text{цѣрѣвѣа}}$ (28a/54, 10), $\overline{\text{цѣрѣвѣю}}$ (159a/315, 11), $\overline{\text{въ}} \overline{\text{цѣрѣствѣ}}$ (38a/74, 9), $\overline{\text{цѣрѣвоуѣши}}$ (156/30, 19).

б) Скраћенице везане за глагољске споменика

Овој скупини припадају скраћенице од ријечи: $\overline{\text{нѣ}}$, $\overline{\text{рѣкѣ}}$, $\overline{\text{днѣконѣ}}$. У СЧ нису потврђене, а код именице $\overline{\text{днѣконѣ}}$ могуће је натписивање финалног сугласника /н/ уз изостајање крајњег полугласника, као у примјеру: $\overline{\text{дѣкѡ}}$ (8a/15, 12).

в) Скраћенице карактеристичне само за ћирилске споменике

Овој скупини припадају скраћенице од слѣдећих ријечи: $\overline{\text{кнезѣ}}$, $\overline{\text{богатѣство}}$, $\overline{\text{всѣкъ}}$, $\overline{\text{днѣсѣ}}$, $\overline{\text{днѣ}}$, $\overline{\text{дѣва}}$, $\overline{\text{дѣвѣнца}}$, $\overline{\text{моуѣнтѣлѣ}}$, $\overline{\text{нѣстѣ}}$, $\overline{\text{прѣмоуѣдрѡстѣ}}$, $\overline{\text{рѣчѣ}}$, $\overline{\text{слѣньцѣ}}$, $\overline{\text{сѣдѣрѣтѣ}}$, $\overline{\text{спѡдобѣ}}$, $\overline{\text{тронка}}$, $\overline{\text{оуѣнѣнкѣ}}$, $\overline{\text{часѣ}}$, $\overline{\text{чѣстѣ}}$, $\overline{\text{законно}}$, $\overline{\text{многѡобразѣнѣ}}$, $\overline{\text{нашѣмоуѣ}}$, $\overline{\text{лѣтѣ}}$. Од наведених у СЧ потврде за скраћено писање среће се код слѣдећих: $\overline{\text{всѣкъ}}$, $\overline{\text{днѣсѣ}}$, $\overline{\text{днѣ}}$, $\overline{\text{дѣвѣнца}}$, $\overline{\text{нѣстѣ}}$, $\overline{\text{прѣмоуѣдрѡстѣ}}$, $\overline{\text{рѣчѣ}}$, $\overline{\text{слѣньцѣ}}$, $\overline{\text{часѣ}}$.

Из групе општих придјевских замјеница забиљежена је скраћеница $\overline{\text{ѣстѣ}}$ $\overline{\text{стѣа}}$ (446/87, 20).

Именица $\overline{\text{днѣ}}$ и ријечи које у основи имају $\overline{\text{днѣ}}$ уобичајено се пишу скраћено с изостављањем полугласника: $\overline{\text{днѣ}}$ (366/71, 16), $\overline{\text{днѣхѣ}}$ (1a/1,14), $\overline{\text{днѣн}}$ (16/2, 4), исто (7a/13, 4, Мсц.), исто (105a/208, 2, Мк.), $\overline{\text{днѣ}}$ (7a/14, 4, Мсц.), $\overline{\text{днѣ}}$ (14a/27, 20), $\overline{\text{днѣмѣ}}$ (1136/225, 2), $\overline{\text{прѣдоутѣ}}$ же $\overline{\text{днѣ}}$ (406/79, 18), $\overline{\text{всѣднѣвѣн}}$ (14a/27, 15), $\overline{\text{посѣднѣвѣна}}$ (14a/27, 17).

Прилог $\overline{\text{днѣсѣ}}$ због диференције од скраћеница именице $\overline{\text{днѣ}}$ има натписани карактеристични сугласник: $\overline{\text{днѣ}}$ (35a/68, 8), исто (162a/321, 12).

При скраћивању именице $\overline{\text{дѣвѣнца}}$ не пишу се вокали: $\overline{\text{дѣвѣнца}}$ (117a/232, 12), $\overline{\text{дѣвѣ}}$ (117a/232, 10), а забиљежен је и пандан мушког рода написан скраћено: $\overline{\text{дѣвѣствѣнѣнкѣ}}$ (243a/483, 8–9).

Уобичајено је писање скраћено одричног облика презента 3. л. једнине нѣсть. Примјери: нѣ оученикъ надъ оучителемъ . (44а/86, 12–13), нѣ (253б/504, 11)

Уобичајено је да се именица прѣмодростъ не пише скраћено, али потврђени су примјери с редуковањем финалног дијела ријечи, изостављањем сугласника /т/ и полугласника, а натписивањем сугласника /с/: прѣмодро (8б/16, 20).

Аорист 3. лица једнине рече уобичајено се пише скраћено, а скраћивање натписивањем сугласника /ч/ и изостављањем вокала /е/ преноси се на друге глаголске облике исте основе: рече (14а/27, 16), решн (19а/37, 10), исто (246б/490, 19, Јо.), ѿрече (17б/34, 15), реное (26а/50, 1).

Именица слънце: скраћује се изостављањем полугласника: слнце (32б/63, 6), исто (106а/210, 15), слнцоу (112а/222, 2).

Именица часъ скраћено се пише с натписаним сугласником /с/ и изостављањем финалног полугласника: чѣ (6а/11, 17, 20, Сказаније), исто (38а/74, 15, Мт.).

4.18.3. Остале скраћенице

Бројне су скраћенице у СЧ које нису дио установљеног пописа скраћеница, што не значи да нису познате другим српскословенским споменицима, због чега им овдје посвећујемо пажњу. Међу такве скраћенице спадају називи дана у недјељи, називи мјесеци, имена јеванђелиста, скраћенице од лексеме *зачало* и *конѣцъ*, лексеме *јеванђеље*, *јутрење*, *литургија*, *глава*, *глас*, а које се примарно користе у објашњењима. Поред њих јављају се скраћенице у самом тексту јеванђеља које нужно нису сакралне лексеме.

Скраћенице дана у недјељи скраћиване су натписивањем слова с титлом или без ње.

Скраћивање лексеме *недѣла* извршено је на два начина, један с изостављањем вокала /е/ и натписивањем /д/, а други суспензијом, тј. свођењем ријечи на почетни слог уз натписани сугласник /д/, при чему титла изостаје у оба случаја. Примјери: нѣлк (1а/1, 6, Сказаније), нѣлю (1а/1, 17, Сказаније); нѣ (2а, 21, Сказаније).

Код скраћенице за *понедјељак*, скраћује се на два начина, од којих је први исти као код *недјеље*, као у примјеру: понѣлника (10/1, 8), а други суспензија уз изостављање вокала /о/ и натписивање /д/, као у примјеру: пне (2а, 6, Сказ.).

По принципу суспензије уз натписивање /д/ и изостављање титле извршено је скраћивање за назив дана *сриједа*, као у примјеру: срѣ (2а, 8, Сказ.).

Скраћенице од ријечи с коријеном на чџст-: $\overline{\text{тѣнаго}}$ (76/4, 6), $\overline{\text{тѣна}}$ (76/14, 21), $\overline{\text{тѣнѣ}}$ (106/20, 4).

Све скраћенице, изван установљене евиденције, показују исти принцип скраћивања натписивањем карактеристичних графема и испуштањем вокала, па се може закључити да је иновативни принцип нормиран већ у СЧ.

У СЧ примијењен је принцип скраћивања с натписивањем графема уз изостављање финалног полугласника, али такви случајеви могу се тумачити тенденцијом губљења слабог полугласника: $\overline{\text{нѣа}}$ (86/16, 8), код замјеница $\overline{\text{вѣ}}$ (326/63, 2), исто (2646/526, 17), $\overline{\text{нѣ}}$ (336/65, 14), исто (1616/320, 1, Лк.), $\overline{\text{тѣ}}$ (153а/304, 9). Сличан је примјер о десетихъ $\overline{\text{дѣахъ}}$ (21а/41, 9) гдје је изостављен полугласник, а написана титла као ознака његовог изостанка, иако се у том контексту пише пајерак.

Модел скраћивања кроз цијели рукопис показују чврсту норму, која се поштује без обзира на саставне дијелове рукописа. Унеколико су присутна одступања, па се тако титла употребљава и тамо гдје ријеч није написана скраћено, а то се јавља у примјеру имена Јован и присвојним придјевима изведеним од њега, као у примјерима: $\overline{\text{ѣванъ}}$ (2456/488, 19; 246а/489, 17, Јо.), $\overline{\text{ѣвана}}$ (2466/490, 12, Јо.), $\overline{\text{ѣванново}}$ (245а/487, 10, Јо.), $\overline{\text{ѣванновъ}}$ (1616/320, 5, Лк.). С обзиром на то да није један примјер у питању, не може се тврдити да је писарска грешка. У односу на јеванђеља с којима је вршено компарирање може се констатовати да нема већих одступања у поступцима скраћивања ријечи. СЧ с једне стране задржава моделе скраћивања без натписивања карактеристичних графема, а с друге стране примјењује се прогресивни модел скраћеница с натписивањем.

4.19. Писање удвојених слова (редупликација)

Редупликација вокала присутна је у српскословенским споменицима, а јавља се у рашком правопису, са нерасвијетљеним постанком, везујући се за обиљежавање квантитета (в. Стојановић 2002: 96–97, Мошин 1972: 252). Примјери: у имперфекту $\overline{\text{ѣврѣтааху}}$ (149а/296, 4), у несловенским библијским антропонимима, попут: $\overline{\text{ѣвраамъ}}$ (17а/33, 9), затим код сложене придјевске деклинације женског и средњег рода као што је изложено у т. 4.1.

Писање гласовне вриједности /jy/

Гласовна вриједност /jy/ обиљежава се лигатуром <ю>.

У запису 4 нема примјера, а из записа 1 највише је потврда: кѣтїю, прѣбывающн, прочнтающомѣ, съвршающѣ, цѣною, ѣвскѣю. Примјери из записа 3 су: заквстїю сотоннною, чюдотворца, а из записа 5 су: съ дрѣжнною, сарлѣв(с)кѣю. Примјери из записа 2 су: кѣтїю, Мелетню, помощїю, сарлѣвскѣю.

Писање гласовне вриједности /jo/

Јавља се само у иницијалној позицији антропонима, а сви примјери су: запис 1 – ювѣ Кр ѡшѣдолцѣ; запис 3 – юснфѣ; запис 2 – юанновнчѣ.

Фонема /j/ иза вокала /a/ означена је графемом <н>, у једном примјеру из записа 5: мансторн. Гласовна вриједност /ији/ обиљежена је графемама <ин>, а двије потврде су из записа 2: прѣтѣченїн, вожїнцѣ.

Обиљежавање /љ/ и /њ/

Фонеме /љ/ и /њ/ у записима биљеже се помоћу лигатуре <ѣ> и вокала предњег реда /н/ и /ѣ/. Сви примјери су: запис 4 – њѣга; запис 1 – жнтелн, ш нидѣ; запис 2 – производѣннеѣм, ва пленѣнн, кннѣѣ, блаженѣеншѣмѣ.

Писање графема *дебело/танко јер* и гласовна вриједност полугласника

У најстаријем запису 4 из 15. вијека досљедно је примијењен једнојеровни систем, а графеме *дебело јер* нема ни у запису 5 из 17. вијека, док се у осталим записима јављају обје графеме *јер* <ъ, ѣ>. Обиљежавање слабог полугласника као и необиљежавање напоредо се јавља у свим записима, како у финалној тако и у медијалној позицији.

Примјери из записа 4 за потврде графеме *танко јер* јесу: азъ доуховникъ Никифоръ, мннѣ, вѣ, доукатъ, естъ, монастырь, ѡвць, проклетъ, тетрѡевгѣ. Необиљежавање полугласника у финалној позицији присутно је у примјерима: в, нскоупнх, ѡпѣх, поставнх, а у медијалној позицији у примјерима: ѡвць, тко.

Примјери из записа 1 су: а) *дебело јер*: вѣ, вѣчнн, помень, съ, съвршающѣ; б) *танко јер*: вѣскоѣмѣ, велнкнцѣ, рабѣ, трѣдомѣ, чрѣта; г) необиљежавање полугласника у финалној позицији: грѣшннх, срѣбром д) необиљежавање полугласника у медијалној позицији: вожѣтвенѡѣ, Крѣшѣдолцѣ, ѡ рожѣтѣва, срѣбром, Тогда, црковнаѣго, црковѣ, чѣдотворца; ђ) вокализација полугласника (ъ>о) потврђено је код прилога: Тогда.

Примјери из записа 3 су: а) *дебело јер*: въ, нѣконѣ, съпарник; б) *танко јер*: азъ, въспоминанїа, въ, ѿосифъ, изъобрѣте крѣча(...); в) необилежавање слабог полугласника у финалној позицији: Врѣменем, вѣдет, Дабрѣх, двкат, исквпїнѣ, испранѣ, неподобннѣ, мѣстѣх, многїи, мннѣвшїи, мнтрополнт, ѿковах, прѣдах, сревром, съпарник; г) необилежавање полугласника у медијалној позицији: все, кто, ѿемншвар'скын.

Примјери из записа 5 су: а) *танко јер*: архїстратигъ, внсть, въ, днь, нвановиѣ, нѣх, црковъ, храмъ, сѣтыхъ, съ; б) необилежавање полугласника у медијалној позицији: сарлев(с)кзю, црковъ.

Као најмлађи запис 2 у СЧ из 18. вијека карактерише га, очекивано, писање обје графеме *јер* што потврђују примјери: а) *дебело јер*: архистратиговъ, цркѣвн; б) *танко јер*: архистратигъ, внсть, божїи, животъдавца, златиць, лѣтъ, Макъринн, мошьи, настоанїемъ, новонзѣранномъ, ѿ Немаць, пекъском, Перьсеннна, плъти, ѿ христѣанъ, саревьскне, светыхъ, срьбскомъ, ѿднленъковичѣ, христѣаном, цркѣвн, црковъ, црковннн, Іѣнокъ, ѣночькн. С обзиром на дужину текста, нису ријетки примјери необилежавања слабог полугласника у финалној позицији: пронзволїенем, светых, саревьском, ѣночькн, али такође ни у медијалној: ва кннзе, животъдавца, ѿвгелне внвше, срьбскомъ, цркѣвн. Да је писање графеме *јер* само ортографска пракса потврђују примјери писања графеме *јер* на мјестима гдје није било етимолошко мјесто полугласника, а јавља се у сугласничким групама: внсть, Перьсеннна, Макъринн. Потврђени су примјери вокализације полугласника (ъ>а): дабробосанскомъ, ѿ Немаць, при вассосвещенномъ, ва лѣто, ва мнре, ва пленїенн, ва месьте Сареве, ва кннзе, ва нашѣ.

Обилежавање /ћ/ и /ђ/

На мјесту српских фонема /ћ/ и /ђ/ у записима су облици с групама /шт/ и /жд/, али и лексеме у којима се на различите начине обилежавају фонеме /ћ/ и /ђ/, међу којима је најзначајније присуство графеме *ђерв*. Примјери: прочнтающомъ и слншещомъ свещенна съвршающѣ ѣ крѣ, кърскю, тетрагелїе (запис 1), свещеное, свещеннаг(о), ѿвгелїе (запис 3), къртискаго, лазо нвановиѣ (запис 5); ѿвгелне, архнепнскѣпѣ пекъском, хацин-Дамїана Ђрнавтовнѣ, Ђрсенню ѿоанновичѣ, Шелетню ѿднленъковичѣ, прѣжде, помодїю, мошьи, вассосвещенномъ (запис 2), кїе ѿнести (запис 4). У запису 2 умјесто /ћ/ код писања презимена под рускословенским утицајем написано је <ч>.

Фонема /и/ обиљежава се графемама <и>, <ї> и <у>. Примјери: христїани, сїе, ктѣторь (запис 1), їевгелїе, многїи мннвкшїи (запис 3), архїстратигь (запис 5), патрїархъ, ѿуѣхїи Илїак, тетроевгль (запис 4).

Фонема /о/ обиљежава се графемама <о> и <ω> у свим записима. Код записа 4 *омега* се јавља у приједлогу *отъ* и иницијалној позицији ријечи с префиксом *от-*: ѿ ѿнолана, ѿпѣх, ѿнестн, као и у коријену антропонима: Геѿргїа. У записима 1 и 3 из 17. вијека примјери с *омегом* су слjedeћи: запис 1 – ѿбрѣтосмо, ѿ рожства, ѿквпнсмо, фѿрннта, оковатъ срѣбром, ѿцъ ѿѿвѣъ, запис 3 – їѿснфъ, нзъѿбрѣте, ѿковах срѣбром, ѿнннт, ѿ свещеннаг(о). Правописна норма стабилнија је код приједлога *отъ*, као и ријечи с префиксом *от-*. У запису 5 *омега* се јавља двапут, на почетку ријечи и у приједлогу што показује одређену позициону условљеност према традиционалном правопису: поновнше н ѿковаше, ѿ тефернѣъ. Код записа 2, најмлађег међу записима, такође се приједлог и префикс *отъ* досљедно пишу с *омегом*, док код придјевске промјене у наставку /-ом/ однос је 2:1, из чега произилази да је то што се не пише *омега* питање угледања на наслијеђене традиционалне правописне обрасце, као што је исто тако и писање антропонима са иницијалном групом <їω>. Примјери: ѿ Нецаць, ѿквпнсмо, ѿ христѣань, ѿ сазданїа, ѿ написанна, новонзѣбранном, пекьском, срѣбском, їѿланновнѣъ, вассѿсвещенномъ, ѿктод.

Фонема /у/ обиљежава се диграмом <оу> и вертикалном лигатуром <ѣ>. Неки од примјерима су: запис 4 – доуѿовннкъ, ѿѣѿаго, запис 1 – оу ѣѿѿъ, запис 3 – доушевнаго, мѣ, запис 5 – ѿфета ѣѿрнскаго, запис 2 – оу їѿнокъ, ѿрнавтовнѣа, сараевьскѣю.

Писање графеме *јери* <ы> у записима

Графема *јери* се пише у записима из СЧ, али напоредо с тим и на њеном мјесту јавља се вокал /и/. Примјери за запис 4 са писањем *јери*: ѿїї свѣдѣын, монастырь, као и /ї/ на мјесту /ы/ ѿѿѣхїи; У записима из 17. вијека иза сугласника /к/ не пише се *јери*, а чува се у сложеној придјевској промјени: запис 1 – велнкнѣъ, запис 3 – свѣтын, запис 5 – сѣѣѣъ. Код најмлађег записа 2 *јери* се чува у сложеној придјевској промјени мушког рода, док изостаје писање у истој промјени женског рода. Не пише се иза сугласника /к/, а ни код уобичајеног коријена глагола *быти*, као у примјерима: свѣтыѣ, свѣтых архнстратнговъ, свѣтыхъ архнстртнѣъ, црквн сараевьскнѣ, свѣтнѣ мѣченнѣ, їевгелнѣ ѣнвшеѣ, ѣнѣѣъ.

Од грчких графема *ѕ*, *ѣ*, *ѣ*, којима ресавски правопис враћа функцију обиљежавања гласовне вриједности, у записима из СЧ јавља се само *тита*. *Тита* је присутна у трећем

запису из 17. вијека и 4. најстаријем запису. У трећем запису јавља се у примјеру: по мнлости божїен мнтрополнт ѡѡдншварскын ѡѡснфѡ. У 4. запису према Јб. Стојановићу завршни дио са санкцијом гласи: И тко га кїѡ ѡнѡстн ѡѡ мон. да естѡ проклетѡ н анатѡѡма, мннѡ. У оригиналу ријеч *анатема* написан је с *титом*: анаѡѡма.

Табела бр. 3. Преглед фонема и графемских реализација у записима из Силоановог четворојеванђеља

/ja/	/je/	/ju/	/jo/	/љ/	/њ/	/ђ/	/ћ/	ѡ	ѡ	ы	/и/	/о/	/у/	ѕ, ѡ,ѡ,	ѡ	Запис
ѡ їѡ	ќ їѡ ѡ ѡ	ю	ѡѡ	лн	нн	ѡ	-	+	+	-	н ї	о ѡ	оѡ ѡ	-	+	1/17.
їѡ ѡѡ	їѡ ѡ ѡ	ю	їѡѡ	-	-	г	-	+	+	+	н ї	о ѡ	оѡ ѡ	ѡ	+	3/17.
нѡ	їѡ ѡ	ю	-	-	-	-	ѡ	-	+	+	н ї	о ѡ	ѡ	-	-	5/17.
ѡ їѡ	ќ їѡ ѡ	ю	ѡѡ	лѡ	нѡ нн нѡ	г	ѡ	+	+	+	н ї	о ѡ	оѡ ѡ	-	+	2/18.
їѡ	ѡ ѡ	-	-	-	нѡ	-	кѡ	-	+	+	н ї	о ѡ	оѡ ѡ	-	+	4/15.

5. ФОНЕТИКА

У поређењу са старословенским језичким особинама, највише промјена у развоју редакција захватило је фонетске процесе. Тако су се, у првом реду, изгубили некадашњи назални вокали, обиљежени графемама *мало* и *велико јус* – а, ж. Њиховом деназализацијом у рашком правопису нису биле потребне ни графеме којима су обиљежавани назали, зато их у СЧ нема, па се на њиховом мјесту досљедно наводе њихови рефлекси – /e/ и /y/: *пѣтъ* (213б/424, 14), *моудри* (17б/34, 11).

Вокал *јери* (ы) изједначио се са вокалом /и/ до краја 13. вијека, а с обзиром на вријеме настанка СЧ јасно је да има гласовну вриједност /и/ у проучаваном рукопису, те да је биљежење некадашњег вокала *јери* уређено ортографском нормом и етимолошким правописом, о чему је било говора у поглављу *Ортографија*.

Задржаћемо се на фонетским питањима у вези с гласовном вриједношћу вокала *јат* и другим фонетским појавама у вези с њим, полугласником, питањима промјене иницијалног /вѣ/ у /оу/, као и одређеним релевантним фонетским промјенама важним за проучавање и компарирање српскословенских споменика писаних ћирилицом.

5.1. Вокал *јат* (ѣ)

Гласовна вриједност вокала *јат* (ѣ) једно је од најсложенијих језичких питања.⁸⁰ Прве потврде екавског рефлекса вокала *јат* су из 13. вијека, док су из прве половине 14. вијека икавски рефлекси и „најранији наговештаји претварања *ѣ* у двоглас *ие*“ (в. Ивић 1998: 42). Међутим, иако се сматра да је најстарији рефлекс вокала *јат* (ѣ) на српском штокавском подручју вокал /e/, писани споменици не пружају довољно потврда за то, па је ово питање и даље отворено у савременој науци о језику, и тек проучавањем више писаних споменика, моћи ће се доћи до релевантног и објективног закључка. Графема <ѣ> пише се на етимолошком мјесту вокала *јат* у *Силоановом четворојеванђељу*, као и у другим споменицима српскословенске епохе.

Овдје смо пратили појаву, која датира из канонског периода и у српској редакцији није уједначена у свим рукописима, а у вези с дублетима *ѣ/е* и *ѣ/а*.

⁸⁰ Према тумачењу П. Ђорђевића гласовна вриједност вокала /ѣ/ је сљедећа: „У српскословенском језику слово *ѣ* изговарало се као *е*: *видѣти*. То је, дакле, екавски изговор. У новоцрквенословенском језику завладао је псевдојекавски изговор: *видјети*, а *хлѣбъ* = *хљеб*, *гнѣвъ* = *гњеб*. (Ђорђевић 1975: 54). О гласовној вриједности гласа *јат* в. Лашкова 2010: 72–74, Бошковић 2007: 39.

5.1.1. Дублетне форме са /е/ и /ѣ/ у позајмљеницама из грчког језика

Дублетне форме са /е/ и /ѣ/ долазе у ријечима из грчког језика⁸¹ и јављају се још у канонским споменицима.⁸²

Наводимо преглед посуђенице, у којима су могуће дублетне форме, као и њихову реализацију у СЧ:

а) антропоним андрѣа (андреа, андрен, андрѣа): андрѣа брата (105а/208, 13), и андрѣа братъ њго (42б/83, 12);

б) топоним арматѣа (арматѣа, арматѣа): ѿ арматѣе (236б/470, 16);

в) антропоним вартоломѣн (вартоломен): варфоломен (42б/83, 14);

г) топоним витѣѣмь (витѣѣмь, витѣѣмь): нарицает се витѣѣмь (161б/320, 16–17);

д) топоним галлѣа и изведенице истог коријена (галлѣн, галлѣаннѣ, галлѣа, галлѣн, галлѣаннѣ): ѿ галлѣе (161б/320, 15), къ галлѣю (105а/208, 6), галлѣнскыи (158б/314, 16), къ галлѣю (105а/208, 6), галлѣею (214б/426, 20–21), възвратише се къ галлѣю (164а/325, 5), нѣо галлѣаннѣ ѣ (233а/463, 20), самарѣю и галлѣею (214б/426, 20–21);

ђ) антропоним закѣѣн (закѣѣн): о закѣѣн (156а/310, 19), закѣѣн (219б/436, 18);

е) антропоним зевѣѣн (зевѣѣн): зевѣѣова (105а/208, 20);

ж) ријечи с основом -нѣѣн (нѣѣн): архѣѣн (96а/190, 7), покажи се ѣрѣѣн (37б/73, 7–8), до двора архѣѣова (93б/185, 5–6);

з) топоним нѣѣа и изведенице истог коријена (нѣѣн, нѣѣнскѣ, нѣѣа, нѣѣн, нѣѣнскѣ): юѣѣн (83б/165, 12), юѣѣнскѣн (160б/318, 15–16), юѣѣнскыи (95б/189, 5), юѣѣнскыи (68а/134, 14);

и) антропоним матѣѣа (матѣѣн): матѣѣн (42б/83, 15), исто (101б/201, 8);

ј) антропоним мосѣн (мосѣн): нѣѣтъ мосѣн (213б/424, 17), мосѣн (171б/340, 10);

к) именица фарнѣн (фарнѣн, фарнѣн): фарѣн же гѣѣѣ (42а/82, 9), о фарѣнѣ (103б/205, 11), ѿ фарѣнѣ (205а/407, 21 – 205б/408, 1);

л) ријечи с основом хананѣн- (хананѣнскѣ, хананѣнскѣ): о хананѣн (20б/40, 6);

љ) топоним назарѣѣтѣ (назарѣѣтѣ): нѣ града назарѣѣтѣ (161б/320, 15);

⁸¹ „Колебања између ѣ и ѣ у речима позајмљених из грчког као што су нѣѣн – нѣѣн, галлѣа – галлѣа, (...) у таквим речима имамо посла са наставцима различитог порекла (грч. -εὐς, -αιος, -αία, -ης) који су се преселили аналогично из једних речи у друге.“ (Кульбакин 1930: 19).

⁸² Преглед најчешћих ријечи у којима се јављају дублети у посуђеницама дао је С. Николић (Николић 1984: 54).

м) посесив од етника кврѣнскъ (кврѣнскъ): кврѣнскы (236а/469, 1), кврѣнскымъ (18а/35, 18), кврѣн (18а/35, 21).

Према претходном моделу адаптиране су и слѣдеће ријечи: о картинѣн слѣпци (103б/205, 14), ккелѣвен нарѣтѣнны фаддѣн (42б/83, 16).

Из наведених примјера закључује се да је у СЧ уједначено писање вокала /ε/ при адаптацији посуђеница с дублетима ѣ/ε.⁸³

Именица трапѣза уз коју долази дублет трапѣза у СЧ увијек је у варијанти с вокалом /ε/: кврѣнскы трапѣзы (213а/423, 9), трапѣзы (73б/145, 21).

Именица алавѣстрѣ с дублетом алавѣстрѣ у СЧ има вокал /а/: алавѣстрѣ (89б/177, 19–20).

5.1.2. Дублетне форме у словенским ријечима због колебања /а/ и /ѣ/

Дублетне форме са /а/ и /ѣ/ јављале су се у коријену домаћих словенских ријечи још од канонских споменика.⁸⁴

Код ријечи с коријеном грѣд-/град- устаљено је /ε/: кврѣнскы грѣдоуца (245б/488, 19), грѣдѣтъ (246а/489, 1).

У српкословенским споменицима јављају се дублети помањѣти и помањѣти због специфичне гласовне вриједности гласа *jam*.⁸⁵ У СЧ се појављују дублети са /ѣ/ и са /ε/: кврѣнскы вспомањѣноуѣ (136а/270, 12); помањѣти (160а/317, 13), помањѣ (213б/424, 2), помањѣни ме ѣни (236а/469, 12–13), помањѣноу (233б/464, 4).

Код дублетног пара оврѣсти и оврѣштѣ у СЧ уједначена је употреба /ѣ/: не оврѣштѣ (178а/353, 9) оврѣштоѣ (178а/353, 10), оврѣштын (45а/88, 15), оврѣшѣтъ ю (45а/88, 17).

Дублети сврѣсти/сврѣштѣ у СЧ су уједначени с /ѣ/, чак и у презенту: сврѣсти (208б/414, 2), сврѣштоѣ (215а/427, 3), се вѣходѣѣма вама вѣ градѣ, сврѣшѣтъ вѣ чѣкъ (229б/456, 16–17).

Дублети свѣздавѣше/свѣздавѣше у СЧ уједначени су на облик с вокалом /ε/: свѣздавѣше его (94б/187, 19), вси съ нимѣ свѣздавѣше ѣа (147а/292, 15–16).

Дублети камѣнь/камѣнь: најчешће је /ε/, али се јавља и /ѣ/: бѣ камѣнь (151а/300, 14), камѣнь (151а/300, 14), камѣнь на камѣни (140б/279, 21).

⁸³ Дублетне форме карактеристичне су за *Бјелополско четворјеванђеље* (уп. Стојановић 2002: 136–140), а у *Чајничком јеванђељу* јавља се и вокал -н- (уп. Јерковић 1975: 118).

⁸⁴ П. Ђорђевић наводи: „Карактеристично је и не ретко међусобно замењивање слова ж и оу, и, ређе, а и ѣ нарочито у Маријину јеванђељу и Клоцову зборнику...“ (Ђорђевић 1975: 55), па даље објашњава: „Из прасловенског језика наслеђени су старословенски двојаки облици са ж и оу, а и ѣ и то у коренима речи у којима има носни сугласник: (...) помањѣти и помањѣти.“ (Ђорђевић 1975: 55).

⁸⁵ Лашкова 2010:74.

Дублети прѣмо/прамо у СЧ су с /ѣ/: прѣмо цркви (141а/280, 2).

5.1.3. Старословенски дублет /а/ и /ѣ/

Дублети врѣма/врама:⁸⁶ у СЧ су уједначени, свођењем на облике с /ѣ/: вѣ врѣ (57а/112, 17), тако испљни се врѣме (105а/208, 8), врѣме (160а/317, 19).

Код дублета погрѣв-/пограв- у СЧ се свде на облике с /ѣ/: погрѣвоше (566/111, 10), погрѣвѣнь (213а/423, 14).

Од дублета у групи прѣ/пра, у СЧ је потврђена форма прѣ- у примјеру: ѿ прѣвѣтнѣмь (242а/481, 10).

5.1.4. Колебање /ѣ/, /ѣ/ и /ь/

Наведени дублети, настали услед колебања у избору између /ѣ/, /ѣ/ и /ь/, карактеристични за именицу младѣнць (-ьць -ѣць -ѣць) у СЧ се пише /ѣ/ или је ријеч написана скраћено: сна младѣнцемь (47а/92, 21), мѣнць (1596/316, 17).

5.1.5. Дублетне форме /ѣ/ и /ѣ/ у прилозима

У СЧ код неких прилога је /ѣ/, а код других /ѣ/. Прилози са /ѣ/ су: а) вѣнѣ: стоиаше оу гроба вѣнѣ пл̄ (...)ӣн (307а/611, 7–8); б) ѣвѣ: ѣвѣ тако нари_цаше (101а/200, 7–8). Прилози с /ѣ/ су: а) донѣдѣже: и ре къ ннѣмь, коуплю дѣнте дондеже прѣндоу (2206/438, 8–9); б) доселѣ:⁸⁷ доселе (46а/90, 21); в) сѣдѣ/здѣ:⁸⁸ зде (2136/424, 5); г) къдѣ: гдѣ (183а/363, 17), гдѣ (906/179, 4), нигде же (245а/487, 7).

5.1.6. Колебања између /ѣ/ и /ѣ/ у обличким морфемама

У 3. лицу једине аориста, гдје је етимолошки /ѣ/, често се у СЧ пише *јат*, као у примјерима: вндѣ ѿѡань ꙗѣ (2456/488, 19), вндѣ (1706/338, 8).

⁸⁶ „Стари дублети, као што су трѣва и травѣ, воде порекло од напоредних или превојних облика: ē > ě || ō > а.“ (Ђорђевић 1975: 54). Умјесто именице травѣ у СЧ је сѣно. Проширен преглед потврђених примјера у старословенским споменицима даје С. Николић (Николић 1984: 52–53).

⁸⁷ У Повели бана Кулина задржава /ѣ/ (уп. Ћорић 2011: 75).

⁸⁸ У Теодосијевом житију Св. Саве у препису монаха Марка из 14. в. напоредна је употреба дублета (уп. Драгин 2007: 44).

5.2. Полугласници

Полугласници су се већ изједначени у вријеме настанка рукописа, а о њиховом биљежењу је било ријечи у поглављу *Ортографија*. Вокализација некадашњег полугласника задњег реда љ>о, позната у канонским споменицима, јавља се досљедно у ријечи тогда (стсл. тъгда), као у примјеру тогда (242а/481, 16) од стсл. тъгда. Нема примјера са вокализацијом полугласника у јаком положају у СЧ. Задржаћемо се на фонетским појавама у вези с губљењем, односно слабљењем полугласника у слабој позицији.

Секундарни полугласник

Појава секундарног полугласника као једне од последица губљења полугласника у слабој позицији, у српскословенским споменицима најчешће се не обиљежава.

Секундарни полугласник у презенту глагола *къмь* (быти)⁸⁹ у СЧ се редовно обиљежава, уз ријетка необиљежавања, као што показују примјери: *нѣсьмь* (245а/487, 15, Јо.), *нѣсь_мь* (245б/488, 12–13, Јо.), *есьмь га* (158а/313, 14, Лк.), *яко азъ есьмь* (271а/539, 12). Обиљежавање изостаје у примјеру: *ѧзь есмь* (263б/524, 10).

Појава секундарног полугласника код придјева, односно ријечи с основом *вѣдр-*, *вѣноуѣтр-*, *добрѣ-*, *моуѣдрѣ-*, *мрѣтвѣ-* изостаје у СЧ.⁹⁰ Редовно се пишу без секундарног полугласника, као у примјерима: а) *вѣдр-*: *вѣдрѣ* (92а/182, 15), б) *вѣноуѣтр-*: *во ѣѣтвѣне бѣѣне вѣноуѣтрѣ вѣ ѣ* (215б/428, 7), в) *добрѣ-*: *творѣн плѣ добрѣ* (176б/350, 18), г) *моуѣдр-*: *воуѣдѣте оуѣбо моуѣдрѣ* (43б/85, 11), *моуѣдрѣ* (43б/85, 11), д) *мрѣтвѣ-*: *мрѣтвѣн* (178б/354, 4), *мрѣтвѣн* (46а/90, 1), *сѣнн сѣмрѣтнѣн* (161б/320, 3), *мрѣтвѣ* (38б/75, 19).

Код основа на *земл-*, *корабл-*, *мысл-*, *огн-* такође нема секундарног полугласника, као што потврђују примјери: *колѣна земљскаа* (84б/167, 7), *въ кораблѣ* (105 а /208, 21), *сѣмыслѣ* (17а/33, 5), *въ огнь* (89а/176, 6).

Код бројева у сугласничкој групи *-дм-* нема потврда секундарног полугласника: *ѣдѣмъ десѣтихъ* (18а/35, 15–16), *сѣдмь* (243а/483, 18), *осмь* (162б/322, 15).

⁸⁹ СЧ је најближи, по овој категорији, Теодосијевом житију Св. Саве у препису монаха Марка из 14. в. у коме се редовно обиљежава (Драгин 2007: 52). Спорадично се обиљежава у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 131), у *Српској Александриди* (уп. Јерковић 1983: 101), у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (уп. Грковић Мејдор 1993: 51). У СЧ се не вокализује као у *Чајничком јеванђељу* (уп. Јерковић 1975: 113).

⁹⁰ Изостаје писање секундарног полугласника код придјева *добрѣ-*, *моуѣдрѣ-*, *мрѣтвѣ-* у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 57), такође и у *Чајничком* (Јерковић 1975: 83).

Секундарни полугласник у несловенским ријечима и антропонимима: *егѣптъ*, *акрѣ*, *алеѣзаньдрѣ*- није биљежен у СЧ. Примјери: *петръ* (101а/200, 7), *въ егѣптъ* (101а/200, 20 – 101б/201, 1), *алеѣза_ндровоу* (148а/294, 21–148б/295, 1).

Такође нема секундарног полугласника код именице *жъзль*, као у примјеру: *ни жъзль* (43а/84, 13).

Изузев иновације под утицајем говорног језика у облицима презента са секундарним полугласником, у осталим категоријама остаје књишко архаично стање.

5.3. Прелазак *въ* у *оу*

Прелазак *въ-* у *оу*, у приједлозима или у префиксима, тј. иницијалној позицији у ријечи, особина је српског, штокавског говорног подручја. Репрезентативан примјер за ову промјену забиљежен је у првом сачуваном споменику писаном народним, старосрпским језиком, у Повељи бана Кулина (в. Ћорић 2011: 64). Међутим, у писаним споменицима високог стила, књижевним или богослужбеним писаним српкословенским књижевним језиком, норма је задржала наслијеђени модел без извршене промјене, чување иницијалног */въ-/* (в. Јерковић 1984: 61). Поштовање норме у овој категорији, уз веома ријетка одступања, особина је језика *Теодосијевог Житија Св. Саве* у препису монаха Марка из 14. в. (уп. Драгина 2007: 66), *Бјелопољског четворојеванђеља* (в. Стојановић 2002: 133). Заступљеност вокала */у/* на мјесту првобитног иницијалног */въ-/* било је учесталије у старијим српкословенским споменицима,⁹¹ а пратила ју је и обрнута појава – појава */въ-/* на мјесту етимолошког */оу/*.⁹²

Поштујући српкословенску норму бројни су примјери са чувањем иницијалног */въ-/* у СЧ, па наводимо илустрације ради неке из сваког јеванђеља: *Мат. въ сѣнан* (10а/19, 20), *въсе* (17б/34, 2), *въ всѣхъ* (25б/49, 20), *Мар. въстани възми* (107б/213, 19), *Лук. въ моуцѣ* (204б/ 406, 10), *въздаст'* (207а/411, 8), *Јов. в' вѣѣ ѿ* (298б/594, 8). Промјена није извршена

⁹¹ Ј. Стојановић констатује, на основу увида у резултате научних истраживања проучених српкословенских писаних споменика, да је промјена иницијалног */въ-/* у */оу/* била честа појава у најстаријим српкословенским рукописима, „али се у оним из каснијег периода (14, 15. вијек) број примјера смањује“ (Стојановић 2002: 132).

⁹² Обје појаве су заступљене у *Мирослављевом јеванђељу* (Куљбакин 1925: 101), у *Вукоановом* (Врана 1967: 53).

ни у примјеру *вдова* гдје изостаје полугласник у слабој позицији: *вдова* (178a/353,19), *вдо_ва* (216б/430, 14–15).

5.4. Метатеза /вс-/ у /св-/

Промјена која је обиљежила старосрпски језик /вс-/ у /св-/, метатеза као последица губљења полугласника у слабом положају, није наишла на шири одјек у српскословенским писаним споменицима, па тако ни у СЧ. Полугласник у наведеној секвенци могао је изостати, али даљи фонетски ток није обиљежио ову групу. Код стсл. замјенице *всь*, *вса*, *все* рукопис показује уопштавање и досљедност у изостанку полугласника у слабој позицији, без даље метатезе, али код именице *всь* полугласник се чува, као у примјеру: *тогда прѣнде съ ниди ѿ, въ вьсь нарицае_моу гефсиманнѣн* (91б/181, 15–17). Код замјенице *всакъ* такође изостаје полугласник, али не долази до метатезе: *всакъ* (42б/83, 8), *всакоу* (42б/83, 8).

5.5. Промјена /л/ у /о/

Једна од последица губљења полугласника у слабој позицији јесте и промјена /л/ у /о/ на крају слога, а која је представљала жив језички процес већ крајем 14. вијека у српском језику (в. Белић 1999: 74), али се добро чува у српскословенском језику (в. Младеновић 1977: 9). СЧ као српскословенски писани споменик високог стила у складу је са српскословенском језичком нормом када је у питању чување /л/ на крају слога. Неки од бројних примјера су: *съмысль* (17a/33, 5), *орьль* (102a/202, 15), *прѣстољь* (159a/315, 9).

5.6. Група /сц/

Промјена /сц/ у /ст/ јесте процес упрошћавања, а представља фонетско обиљежје споменика старословенског периода. Иако је као језичка особина присутна од најранијих сачуваних канонских споменика, њених потврда у српским редакцијским писаним споменицима нема много. Тако, ова фонетска појава није присутна у *Чајничком четворојеванђељу* (в. Јерковић 1975: 123), као ни у *Теодосијевом Житију Светог Саве у препису монаха Марка из XIV века* (в. Драгин 2007: 68), док се у *Бјелопольском*

четворојеванђељу јављају тек четири потврде (в. Стојановић 2002: 134). Примјери без извршене промјене у СЧ: о нцѣлѣвшій ѿ различныхъ недоугъ (20а/39, 14–15), нцѣлѣ (215а/427, 10–11).

5.7. Група /чр-/

Једна од фонетских особина, која је карактеристична за историјски развој српског језика, јесте промјена /чр-/ у /цр-/,⁹³ али се везује за народни језик, па се њени домети у сакралном стилу тешко могу очекивати⁹⁴ о чему свједочи и СЧ.

Примјери са чувањем секвенце /чр-/ су: въ чрѣвѣ (24а/46, 12) начрътаніе (101б/201, 4), єдннои чрътѣ (212б/422, 17).

5.8. Епентетско /л/

Док у канонским споменицима писаним старословенским језиком епентетско /л/ изостаје, у споменицима писаним српскословенским језиком наводи се, а изузеци су могући, премда досадашња језичка истраживања показују да нису фреквентни. Примјери писања епентетског /л/ у СЧ наведени су илустративно: исправленіи (18а/35, 10), о раслабленіиѣ (20а/39, 1), о прѣстѣплени (20б/40, 4–5), ѿста_вльша (105 а /208, 17–18), коупла (102а/202, 2). Примјер без епентетског /л/: копнѣмь ребра мѣ прободе (305б/608, 6).

5.9. Фонетска адаптација страних ријечи

Списак страних ријечи у раним јеванђељима старословенског периода начинио је Ватрослав Јагић (Јагић 1913: 299–322), на шта је скренула пажњу В. Јерковић (1975: 124), као и на сврсисходност језичких испитивања⁹⁵. Фонетско прилагођавање посуђеница везује се за прилагођавање из грчког језика ономастичких категорија, у првом плану

⁹³ В. Ивић 2001: 23.

⁹⁴ Изостаје у Теодосијевом Житију Светог Саве... (Драгин 2007: 67), у другим монографијама о српскословенским споменицима до краја 14. вијека нема помена о овој језичкој појави.

⁹⁵ „У старословенским јеванђељима најстаријег периода постоји списак страних, непреведених речи које се даље преносе и у редакцијске писмености. Оне су интересантне због развоја њиховог вокализма, консонантизма и адаптације из грчког у старословенски и остале словенске језике. Проблем је знатно компликованији, него што се на први поглед чини, зато што се мора водити рачуна и о изговору у грчком језику пошто је познато да грчки правопис у IX веку није следио изговор. У старословенским граматикама, у граматизи А. Вајна и П. Дилса, је обрађено како су се поједини вокали и консонанти као и секвенце гласова из грчког преносили у старословенски језик.“ (Јерковић 1975: 124).

антропонима, топонима и етника, с аспекта колико се дословно преносе или колико се евентуално прилагођавају језичком осјећају, односно изговору. У српскословенским споменицима најчешће је дословно преношење, а рјеђе адаптирање према домаћем изговору.

а) Позајмљенице из грчког језика с почетним грчким обликом на: α -, ϵ -, ι -, $\iota\upsilon$ -.

Прилагођавање словенском фонетском лику даје: α - > на -, ϵ - > не -, ι - > но -, $\iota\upsilon$ - > ноу -.⁹⁶ Наведени рефлекси су карактеристични за СЧ, али с другачијим ортографским рјешењима о чему је било ријечи у поглављу *Ортографија*.

Антропоними из ове групе су: а) $\text{iakov\ddot{a}}$: $\text{iakov\ddot{a}}$ (23а/44, 4), $\text{iakov\ddot{v}}$ (23а/44, 4–5), б) ieremina : $\text{drouz\ddot{i}n}$ же $\text{ierem\ddot{i}o}$ (62а/122, 3), в) $\text{iwann\ddot{a}}$: $\text{iwann\ddot{h}}$ (18б/36, 5), $\text{iwann\ddot{h}}$ (243 а /483, 21), о $\text{iann\ddot{f}}$ (103а/204, 15), г) iwna : $\text{propov\ddot{e}dann\ddot{o}}$ $\text{iwnnnno\ddot{o}}$ (50б/99, 19), $\text{bol\ddot{i}n}$ iwnny (50б/99, 20), $\text{znamenn\ddot{e}}$ iwnny $\text{p\ddot{r}rka}$ (50б/99, 12), д) iwnsf : iwn_f (24а/46, 12–3), iwnsf\epsilon (23а/44, 17), ђ) iouda : iouda (23а/44, 6), ioudou (23а/44, 5).

Адаптација топонима, као и антропонима, прати грчки оригинал: а) $\text{ierosolim\ddot{a}}$: $\text{ierosolim\ddot{c}}$ (205б/408, 10), $\text{v\ddot{e}}$ $\text{ie\ddot{r}l\ddot{m\ddot{c}}$ (164а/325, 11), $\text{e\ddot{r}l\ddot{m\ddot{c}h\ddot{x}}$ (253б/504, 16), б) $\text{iordann\ddot{a}}$: io iordana (167а/331, 19).

б) Прилагођавање финалних гласова из грчког $-\alpha\iota$

О овоме је било говора при објашњењу фонетске вриједности гласа *jam* (т. 5.1.1).

в) Гласови /ф/ и /п/ у антропонимима грчког поријекла

Тамо гдје је у грчком оригиналу фонема /ф/, у јеванђељски текст је пренесена, тако да нема фонетске адаптације према народном говору у виду фонеме /п/. Примјери: filippa (56а/110, 13), о $\text{fari\ddot{s}e\ddot{i}}$ (103б/205,11).

г) Ижица у адаптацији посуђеница

Ижица је дио словног система СЧ о чему је било ријечи у поглављу *Палеографија*, а у поглављу *Ортографија* било је говора о гласовним вриједностима које означава. Приликом адаптације грцизама *ижица* се, по правилу, јавља на мјесту грчког слова υ .

⁹⁶ В. Ђорђић 1961–1962: 70, Ђорђић 1987: 213, Јерковић 1975: 125.

Примјери: грч. Συμεών у СЧ сѣмеонъ (163а/323, 11), сѣмеонъ (163б/324, 8), грч. Τυρός у СЧ въ тѣрѣн сѣдонѣ (47а/92, 4–5), τυρός (47а/92, 8), грч. Συρία, Κυρηαιος у СЧ сѣрією кѣрінію (161б /320, 12), грч. μύρον у СЧ алавастръ мѣра (89б/177, 19–20).

У СЧ се редовно пише у антропониму Мојсије, мада нема упоришта у грчком оригиналу: грч. Μωσης у СЧ мѡѣси (17а/33, 10), мѡѣсеомъ (245а/487, 4).

5.10. Фонетске особине записа

Вокал јат

У записима се графема <ѣ> пише према етимологији, па нема сасвим поузданих података о гласовној вриједности вокала *јат*, али, ипак, етимолошко писање нарушено је у неколика примјера, гдје се јавља вокал /ѣ/.

Примјери са етимолошким вокалом /ѣ/: а) запис 4 – прѣжде, лѣтъ, лѣто, мѣсеца, ѡпѣх; б) запис 1 – вѣдомо, прѣбнваѡщи, ѡбрѣтсмо, грѣшних, цѣною, срѣбром, вѣчни; в) запис 3 – вѣременѣ, смѣренїи, нѣѡбрѣте, нѣконх, мѣстѣх, вѣчнаг(о), прѣдах, на рѣцѣ; г) запис 5 – въ лѣто; запис 2 – лѣтъ.

Према читању и објави Љ. Стојановића у запису 1 наведен је примјер са /ѣ/ на мјесту /ѣ/ у ријечи мѣсеца, али увидом у рукопис, ријеч је написана скраћено мѣа (л. 1б). У запису 5, угравираном у оков књиге, којим сарајевски Срби остављају податке о обнови повеза и окова, јавља примјер са /ѣ/ на мјесту /ѣ/: сѣ стоѣ благѡвѣстїѣ. Поред ове потврде, јављају се и друге у најмлађем запису (запис 2, л. 2а–13а), којом Срби из Сарајева прилажу јеванђеље Старој православној цркви, гдје се јавља /ѣ/ и у коријену и у наставку на мјесту /ѣ/: ва мѣсѣте сараѣѣ. У истом запису, такође, у наставку, јавља се /ѣ/ и у слѣдећим примјерима: ва мѣре, ва кнѣѣ. Овдје се прикључују два примјера етника *Нијемац* из записа 1: немѣкѣ., затим из записа 2: ѡ Немѣцѣ. Појава графеме <ѣ> на мјесту етимолошког вокала /ѣ/ потврђена је у запису 2: кѣтѣ. Овдје се задржавамо на записима 2 и 5 који потичу из Сарајева, односно чији поручиоци потичу из Сарајева, које припада, као што је познато, ијекавском говорном подручју. Наведени примјери ни у којем случају нису омашке при писању, односно гравирању у оков, јер број потврда то оповргава. Међутим, број потврда у наведеним записима не може бити научни аргумент да је у говору поручиоца изговор вокала *јат* био /ѣ/. У запису 5 појаву вокала /ѣ/ на мјесту етимолошког /ѣ/ оправдано је тумачити тиме да су мајстори који су гравирали у свом језичком осјећају имали /ѣ/, а у прилог томе иде мишљење да оков књиге потиче од истог мајстора као код два јеванђеља

из Крушедола, о чему је било ријечи у поглављу *О рукопису*, у т. 2.1. Код записа 2 такође није занемарљив број потврда, а како нема података о писару који је исписао најмлађи запис, не може се тврдити да је у свом језичком осјећају имао /ε/, али би се могло тумачити тежњом која се јасно уочава из тог записа ка писању по узору. Премда је најмлађи запис у рукопису, писмом тежи да се приближи уставном писму, о чему је било ријечи у поглављу *Палеографија*, па је узор могао бити и запис 1, иза кога је започето исписивање записа 2, а у коме су такође присутне исте појаве у вези с вокалом *jam*.

Промјена иницијалног *въ-* у *оу-*

Иницијално *въ-* потврђено је у приједлогу, а нема потврда у префиксу у записима. У једном истом запису напоредно је неизмијењено *въ-* и *оу-* и с извршеном промјеном. У најмлађем запису досљедно долази до вокализације слабог полугласника (*въ > ва*), као књишке форме црквенословенског језика.

Примјери за : а) запис 4 – въ свон монастырь Соухѣн Иліак в (храм) светаго великомученика Георгіа; б) запис 1 - в ѣрѣ, оу рѣкѣ, въ црковѣ, въ храмѣ, въ вѣчнн поменѣ, въ лѣтѣ; в) запис 3 – въ нѣконѣ, въ Дабрѣх; г) запис 5 – въ црковѣ сарлѣв(с)кѣю въ храмѣ стѣхѣ архістратнгѣ, въ лѣто; запис 2 – ва месѣте сарлѣве, ва пленѣни сарлѣвском, ва лѣто, ва мнрѣ, ва кннзе, оу лѣто.

Поред поменутих случајева вокализације полугласника, јавља се још једна примјер вокализације слабог полугласника у запису 1: вѣтѣвноѣ.

Метатеза у групи *вѣс-*

Метатеза није извршена, два примјера су неизмијењеног облика: а) запис 1 - вѣсакѣмѣ; б) запис 3 – вѣспомнѣнѣ, а у једном примјеру долази до вокализације полугласника: запис 2 – вѣсѣсвѣщенномѣ.

Метатеза није извршена ни у примјеру тѣо (запис 4).

У вези с сугласничким алтернацијама под утицајем народног говора долази до једначења сугласника по мјесту творбе у приједлошко-падежној конструкцији, у запису 1: ш ннѣ. Сугласничка група /чр/ остаје неизмијењена, а јавља се у једном примјеру из записа 1: чрѣта.

6. МОРФОЛОГИЈА

Морфолошки језички ниво мање је подложен промјенама у односу на фонетски, па је у периоду српскословенске језичке епохе очекиван ближи однос са старословенским, него с говорним српским језиком. У том смислу, морфолошка норма је стабилнија. У истраживању се прате архаичне особине, наслијеђене из старословенског морфолошког система, али и могуће иновације под утицајем развојног тока књижевног и српског говорног језика.

6.1. Именице

Још у старословенском периоду, у канонским споменицима, запажени су међусобни утицаји деклинационих типова именица једних на друге, што је новина старословенског језика. Такве појаве описане су у граматицима старословенског језика. Међу њима је, нпр. појава једначења акузатива и генитива једнине именица мушког рода у категорији живо, међусобни утицаји -ѡ- и -ѡ- деклинација. Током редакцијског периода, међусобни утицаји и аналошки процеси постаће чешћи у односу на ранији период, као и приклањање непродуктивних именица продуктивним деклинационим типовима. Будући да су непродуктивне деклинационе основе подложније измјенама, оне су, у ужем смислу, предмет морфолошких истраживања српскословенских писаних споменика.

6.1.1. Деклинација именица -ѡ- основе

Од свих именица -ѡ- деклинације најчешћа је именица *сынѡ*, а послије ње именица *домѡ*, при чему обје задржавају наставке примарне промјене, али и интезивно примају наставке продуктивне -ѡ- деклинације.

Генитив једнине под снажним је утицајем -ѡ- деклинације код именице *сынѡ*.⁹⁷ гдје је уопштен наставак продуктивне -ѡ- деклинације. Примјери: *никто же не знеть сѡа* (476/93, 5), *оуспамет се сѡа моего* (76а/150, 9–10), *до крѡве захарїе, сѡа варахїнна* (82а/162, 13–14), тако да *воудеть и пришьствїе сѡа члѡскаго* (84а/166, 18–19), *еже ѡ сѡа громава* (1106/219, 4). Именица *домѡ* задржава примарни наставак: *ѡ домѡу двѡва* (1586/314, 19), *тъкомѡ ѡвцаѡ погыбшїнѡ*

⁹⁷ Утицај је присутан у Теодосијевој *Похвали Светом Симеону и Сави* (в. Драгин 2003: 48), *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 137–138), *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 161), *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (Грковић Мејџор 1993: 66), *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 151).

домъ и́слава (596/117, 15–16). Наведене двије именице имају исте наставке у генитиву у *Бјелопольском*, као и у *Чајничком јеванђељу* (уп. Стојановић 2002: 161–162, Јерковић 1975: 137–138), па се закључује да је СЧ у складу с српскословенском морфолошком нормом. Именица поль јавља се са наставком -ѣ- деklinације: яко всакъ мѣнць моужьска полоу разврѣ зае ложесна, сѣо гѣи нарѣт се (163а/323, 4–6). Именица врѣхъ јавља се двојако: и ведоше его до врѣхоу горы (169а/335, 19–20), наплъни ше е до врѣха (248а/493, 6–7).

Код акузатива једнине долази до синкретизма с генитивом у категорији живо, али се напоредо чува и облик акузатива. Примјери: А=Г вндѣше сѣа (76а/150, 10–11), же сѣа своего иденоуѣтъ петръ (101а/200, 6–7), и та зачѣтъ сѣа (159а/315, 18), и тогда оузрѣтъ сѣа члѣьскаго грѣдоуѣца на облаѣѣ (1426/283, 9–10), ловѣ нне ли сѣа члѣьца прѣдлаешн . (2326/462, 6–7), вѣроуѣн въ сѣа (252а/501, 16–17) къ ждо кѣ въ соуѣоуѣ, не ѡрѣшает ли вола своего (204а/405, 12–13); А=Н донде же родн сѣь свои (246/47, 9), и всакъ нже рѣ тъ слово на сѣь члѣьскы, оста внт се емѣ (199а/395, 15–17).

Датив једнине преузима наставак продуктивне деklinације, о чему свједоче примјери: ѡсана сѣоу дѣдѣоу (74а/146, 11), нже створи вракъ сѣоу (766/151, 21), дѣ яковъ ѡснѣѣ сѣоу своемѣ (2526/502, 11–12), али се напоредо задржава и примарни наставак: ѡѣѣ ко не соуднтѣ никомуѣ, нѣ соудѣ въ сѣ дѣ сѣѡвн (258а/513, 5–6).

Вокатив једнине преузима наставак -ѡ- деklinације, као што показују примјери: помѣоуи ны сѣѣ дѣвѣ (416/81, 15), помѣоуи ме гѣи сѣѣ дѣвѣ (596/117, 9), помѣоуи ны гѣи сѣѣ дѣвѣ (726/143, 19–20), възоупи гѣѣ, тѣѣ сѣѣ дѣдѣвѣ помѣоуи (2196/436, 1–2).

Инструментал једнине има наставак продуктивне -ѡ- деklinације: нѣ домоѡ своимѣ (856/169, 14).

Локатив једнине добро чува свој примарни наставак: о сѣоу зеведеоѡу (1036/205, 13), въ домоу его (836/165, 14), въ домоу (161а/319, 4), въ сѣде врѣхоу (736/145, 5).

Номинатив множине задржава примарни наставак: яко тѣи сѣѡ ѡе бжѣи нарѣкоуѣтъ се (296/57, 12–13), сѣѡ ѡе же ѡрѣѡѣа нзгнани боудоуѣтъ въ тмоу кромѣшноуѡу (38а/74, 9–11), сѣѡѡе вашн ѡ комѣ нзгонѣтъ (496/97, 11–12), тъ из нѣго пнтѣ, и сѣѡѡе его, и скоти его (253а/503, 14–15).

Генитив множине посвједочен је са наставком своје промјене: ѡ своиѣ ли сѣѡѡѡѣ (65а/128, 10), ѡ своѡѡѣ (158а/313, 4), ѡ своѡѡѣ инѣѣкѣ (95а/188, 21), аѣѣ не прѣнметѣ сторнѣѡу нѣѣа въ врѣме се, домоѡѡѣ, и братѣѣ, и сестрѣѣ (133а/264, 4–5).

Датив множине потврђен је с наставком продуктивне деklinације: яко вса ѡпоустѣ тъ се сѡгрѣшенѣа сѣѡѡѡѣ члѣьскыи (111а/220, 12–13).

Акузатив множине потврђен је с наставком -ы: въ домы своє (1246/247, 3), погда юще домы вдовиць (140а/278, 16–17), и оберъте въ цркви продающе овце и волю (248б/494, 9–10).

Локатив множине јавља се с наставком -охъ: се нже меккаа носещен, въ домохъ црквихъ соуть (46а/90, 10–11).

Номинатив двојине, као у *Бјелопольском јевађељу*⁹⁸, потврђен је с наставком -а из продуктивне -ѡ- деклинације у Мт. 20.21: рци да сѣдетя сѧ о_ба сѧа моа (72а/142, 9–10). Генитив двојине потврђен је без карактеристичног -ов-, с наставком -оу: пристоупи к' нѣмѡ мѣти сѧоу (за)вѣстовоу (72а/142, 5–6). Инструментал двојине јавља се с наставком -ома: съ сѧома свонма (72а/142, 6).

6.1.2. Деклинација именица -й- основе мушког рода

Промјена именица -й- деклинације мушког рода варира између два тока: задржавање примарних наставака и преузимање наставака -ѡ- продуктивне деклинације.

Именица господь, најчешћа у употреби из скупине именица -й- основе, у генитиву једнине уопштава наставак -а (-ѡ-), док у вокативу⁹⁹ досљедно задржава -н (-й-), као што показују примјери: Г. јд. прѣдетъ мѣти гѧ моего (159б/316, 14), ѡ гѧ бѧ сын (76б/151, 4), В. јд. еда азъ есмь гѧ (90б/179, 19). У дативу¹⁰⁰ су присутни утицаји -ѡ- и именица -й- деклинације, као што показују примјери: гѡу бѡу твоѡмоу (28а/54, 14), сьродникъ гѧн (243 а /483, 15), рекоше аплн гѧн (214а/425, 20). Номинатив множине задржава свој наставак: рекоше господѧе его къ нѣма (222а/441, 3). Генитив множине, као у *Бјелопольском четворојеванђељу*¹⁰¹, јавља се с наставком -ен: ѡ трапезь господен свон_(х)ь (60а/118, 1–2).

Именица поуть (стсл. поуть): Г. јд. ѡ поутн (252б/502, 14), А. јд. как(о) можель поуть вѣдѣти (4–5), Л. јд. да не како ослабѣють на поутн (60б/119, 3–4), по поутн (73б/145, 7), на поутн (239б/476, 1), А. мн. уготовати поутн его (161а/319, 18).

Именица пут у значењу оков у Мк. 5.4 има -ѡ- промјену: занѣ емѡ многацѧн поуты н оужн желѣзны сvezаноу соущѡ (114б/227, 10–12), н растръзати се ѡ него оу_жемь желѣзнымь, н поутомь ськроушати се (114б/227, 12–14).

⁹⁸ Стојановић 2002: 164.

⁹⁹ Као што карактерише вокатив именице господь у другим српскословенским писаним споменицима, уп. Драгин 2007: 85, Стојановић 2002: 166, Јерковић 1975: 138, Јерковић 1983: 153, Грковић Мејдор 1993: 67.

¹⁰⁰ Датив -й- деклинације именице господь подлијеже тројаким утицајима из деклинација: -ѡ-, -й- и -јѡ- (-ѣ- у -ѣви-). Посљедњи од наведених утицаја није уочљив у СЧ због скраћеног писања дате именице. Наведени утицаји, појединачно или укупно, присутни су у другим српскословенским текстовима: Стојановић 2002: 166, Јерковић 1975: 138, Драгин 2007: 85, Грковић Мејдор 1993: 67.

¹⁰¹ Стојановић 2002: 166.

Именица голоубъ: Н. јд. ѿко голоубъ (246а/489, 7–8), Н. мн. ѿко голоуби (176/34, 11–12), цѣлн ѿко голоубнѣ (436/85, 12), А. мн. н ѿбрѣте въ црѣви продающе ѿвце н колы, н го_лоубы (2486/494, 9–11).

Именица огнь: Н. јд. ѿдъждн камы гороуць н огнь с нѣсе, н погоу_ви все (216а/429, 9–11), да огнь сндетъ с нѣсе н погоубить є (190а/377, 9–10), А. јд. въ огнь вымѣтает се (1656/328, 11), И. јд. ть вы крѣтитъ дѣшом стѣи н огниемь (166а/329, 11–12), плѣвы же съ_жежетъ огниемь негасоуциимъ (166а/329, 15–16).

Именица люди деklinира се по -й- промјени, што је у складу с другим писаним споменицима српскословенске епохе: Н. мн. людиє во вси дрѣжахоу се его (223а/443, 5–6), Г. мн. людѣи твои (1636/324, 5). Датив множине има наставак -емь (-е умјесто -ь): дати [...] людемь его (161а/319, 19–20), слышециимъ же всѣмь людемь (226а/449, 7–8).

На основу изложене грађе закључује се да је присутно колебање између наставка продуктивне деklinације и примарног у номинативу множине, да је у инструменталу једине и дативу множине уопштен вокал -е на мјесту -ь, као и да се именица господь приклања продуктивној деklinацији у генитиву, а поутъ задржава примарну промјену.

6.1.3. Деklinација именица -й- основе женског рода

Именице -й- деklinације задржале су своје наставке, а што илуструју примјери: Г. јд. мудрости (176/34, 10), испльнає се прѣмудрости (164а/325, 8), о прѣстѣплени заповѣди бжнѣ (206/40, 4–5), о прѣстѣплени заповѣди бжтѣ (1036/205,1), А. јд.: хытрость (...) проходе (2416/480, 11–12), въ старость свою (159а/315,18), Л. јд. въ немоши (2416/480, 2), по смьрти (186/36, 6). Генитив множине чува свој примарни наставак: плни соутъ ко_стѣи мьртвынхъ (816/161, 8–9), али се јавља и наставак -ен, као у примјеру: ѿ дверен гроба (151а/300, 13). Инструментал множине задржава примарни наставак: различныимъ недоугы н страстѣи одръжнмыє (29а/56, 12–13).

Специфичан је локатив множине с наставком -ехъ, али није непознат у другим српскословенским споменицима. Примјер: вѣдите ѿко блнзъ ѣ при дверѣ (846/167, 19–20).

Именица мысль у СЧ деklinира се по -й- деklinацији женског рода, као у примјеру: нѣкоу мысль рѣше (1016/201, 13–14).

Именица вьсь (-н, f.) долази с аналошким наставком из продуктивне тврде деklinације: А. мн.: н проходаше ѣ грады все н вьсы (42а/82, 11–12), док А. јд. задржава деklinациони образац -й- деklinације: въ н' же аще градъ или вьсь вьндете (43а/84, 14–15).

Именица дѣти припада -ї- деклинацији, а има специфичан наставак -ѣмь у дативу множине: побѣнѣ ѣ дѣтѣмь (466/91, 9).

Специфичност која се јавља у стабилној -ї- деклинацији јесте ширење вокала -ѣ на мјесту -ь у дативу и локативу множине, док се чувају примарни наставци у генитиву и инструменталу множине за које су карактеристичне измјене у *Теодосијевом житију Светог Саве* у препису монаха Марка из 14. в., писаном споменику временски блиском СЧ, али жанровски различитом (в. Драгин 2007: 86–87).

6.1.4. Сугласничке деклинације

а) Сугласничке деклинације мушког рода

Задржавају свој тип промјене, а међу њима именица днь најчешће се употребљава у јеванђељским текстовима.

Парадигма именице днь у СЧ изгледа овако: Г. јд. до днѣ (1616 /320, 7), дньшнѣ днѣ (47а/92, 14), прѣдоше днѣ поутн (164а/325, 14); Д. јд. днн же бывшѣ рождѣства нродова (56а/110, 17–18); А. јд. на днъ же (246а/489, 11), на днѣ (70б/139, 18), въ днѣ скон (215б/428, 16); Л. јд. въ днн (158б/314, 12); Н. мн. Н бѣ ѣко исплннше се дннѣ слоужбы (158б/314, 6), исплннше се дннѣ очнценѣа ею (162б/322, 19–20), прѣдоутъ дннѣ (215б/428, 8–9), прѣдоутъ же дннѣ (40б/79, 18); Г. мн. ѣко дннн осмь (188а/373, 7); А. мн. н бѣ въ днн ноевн (215б/428, 20–21); И. мн. трьмн дннмн (149а/296, 11); Л. мн. въ дннѣ ошѣ (242б/482, 9), въ днѣ мнѣозѣ (163б/324, 16–17), въ днѣхъ скошѣ (158а/313, 13), н бѣ по трѣ дннѣ (164б/326, 1–2), въ пѣ_тнхъ дннѣхъ (1а/1, 13–14). Локатив двојине јавља се с наставком под утицајем -јѣ- деклинације: бѣ же па_сѣа н ѡпрѣснѣци по двою дннѣ (143а/284, 19–20), по двою же дннѣ (255а/507, 20), а такав облик познат је и *Бјелопольском четворојеванђељу* (уп. Стојановић 2002: 173).

Специфичности деклинације именице днь испољавају се у номинативу множине гдје је у употреби наставак -ї- деклинације (дннѣ), у локативу множине гдје је вокал -ѣ на мјесту -ь (днѣ), као и у локативу двојине с утицајем -јѣ- промјене (дннѣ).

Остале именице сугласничке -п- деклинације мушког рода имају сљедеће падежне облике у складу са сугласничком промјеном, уз уопштавање номинатива из акузатива. Примјери: Н. јд. ѣко ѡвалѣнѣ бѣ каменѣ (151а/300, 14), А. јд. кто ѡвалнтѣ намѣ ка_менѣ (151а/300, 12–13), да ѡрѣшоу ременѣ (245б/488, 13); Г. јд. ѡ каменѣ (151а/300, 2), ѣкѣ врьженѣе каменѣ (232а/461, 3–4); Л. јд. не нмать ѡстатн ѣѣ каменѣ на каменн (140б/279, 20–21), не ѡстанѣтъ каменѣ на каменн въ тѣбѣ (222б/442, 12–13).

б) Сугласничке деклинације средњег рода

Именице средњег рода сугласничке -s- промјене

Именица слово јавља се без проширења и с аналошким наставцима из продуктивне -ѡ- деклинације, као у примјерима: Г. јд. бѣ слова (18б/36, 15), Д. јд. словѣ начѣ (102а/202, 10).

Поред тога, чувају се падежни облици с проширењем основе сугласником -s-: Г. јд. он же не ѡвѣща ен словесе (59б/117, 10–11), Л. јд. о словеси (159а/315, 2), о словеси (67а/132, 17), Г. мн. нн же посл(...)шають словесъ вашѣ (43б/85, 2–3), Д. мн. вѣрова словесемь монь (158а/313, 19–20).

Именица тѣло такође има напоредне облике с проширењем и без њега. Примјери без проширења и с новим наставцима: Г. јд. н просить тѣла сѡба (150б/299, 15–16), тѣла своего (249а/495, 12), И. јд. тѣломь (200а/397, 13).

Примјери с проширењем: Г. јд. о испрошенн тѣлесе гнѣа (244б/486, 18, Садр. Јо.), о испрошенн тѣлесе гнѣа (104а/206, 11, Садржај Мк.), Н. мн. да не остануѣтъ на кѣтѣ тѣлеса въ соуѡтѣ (305а/607, 15–16).

Именица нево: Г. јд. има примарни наставак задржавши и сугласничко проширење, што потврђују примјери: с нѣсе (246а/489, 8), съ нѣсе (61а/120, 4), ѡдѣждн камы гороуѣць н ѡгнь с нѣсе, н погоу_вн все (216а/429, 9–11).

Именице *очи* и *уши* већ у канонском периоду долазе без сугласничког проширења, а што се преноси на српску редакцију. Примјери: тако бѣ гла цѣлованѣа твоего въ оушню моею (159б/316, 15–16), в(...)ста ѡчи мон спенѣе твоє (163б/324, 1–2), добрѣ ти естъ (...)динѣмь окомь въ живѡтъ (...)ннннн . не желн двѣ ѡчи нмоу_цоу въврженоу быти (66а/130, 4–7).

Именице средњег рода сугласничке -n- промјене

Именице ове скупине задржавају сугласничко проширење, као и падежне наставке, уз српскословенско обилежје у виду вокала -є на мјесту -ь у Д. мн. и И. јд.

Примјери: А. јд. въ нме гнѣе (73б/145, 12), И. јд. жена же нѣкаа нменемь марфа (193б/384, 13–14), Л. јд. о сѣмени (103а/204, 10), по врѣмени (25б/49, 21), по мнозѣ же врѣмени (87а/172, 16), Г. мн. еже мьнеє оу_во всѣхъ сѣмень (54а/106, 2–3), А. мн. въ врѣмена своа (76а/150, 21), Д. мн. лице оубо нѣси оумѣете расоуждати, знаменн же врѣменемь не можете (61а/120, 10–12).

Необичан је примјер пришељ кси сѣ_мо прѣжде врѣменоу (39а/76, 20–21) јер уз приједлог прѣжде очекује се генитив, па би се у том случају наставак тумачио аналогичном према -ѣ- деklinацији, изузев тумачења о аналошком дативу према -ѡ- деklinацији.

Именице средњег рода сугласничке -t- промјене

Именице које се мијењају по сугласничкој -t- деklinацији задржавају примарну промјену: Г. јд. колѣн оубо лоубѣшѣи естѣ чѣкъ ѡвѣте (48б/95, 9–10), А. јд. прѣвед(ѣ)_ѡсле и жѣвѣ (73б/145, 3–4), Л. јд. о ждрѣвети (103б/205,15). Наведени примјер жѣвѣ написан је скраћено, па се не може сматрати да изостаје сугласничко проширење.

в) Сугласничке деklinације женског рода

Именице дѣщи и мати задржавају промјену -r- деklinације: Н. јд. дѣщи моѣ (41а/80, 14), Сѣ мѣти и братѣа его стоѣхоу (51а/100, 19); Г. јд. мѣрѣ своѣе (158а/313,4); Д. јд. рѣцѣте дѣщерѣи сѣѡновѣ (73а/144, 20); А. јд. разлоубѣити [...] и дѣщерѣ на мѣрѣ (45а/88, 3–4), иже ли любѣитѣ сѣѣа или дѣщерѣ патѣ мене (45а/88, 9–10), Иже ли любѣитѣ оѣѣа или мѣрѣ патѣ мене (45а/88, 8); В. јд. р (...)_дрѣзан дѣщи (41б/81, 2–3); Л. јд. о дѣщерѣи (20а/39, 4).

6.1.5. Деklinација именица -ѡ- основе

Именице -ѡ- деklinације под утицајем су -ѣ- промјене женског рода, међу којима именица *крѣвь* још од канонског периода. У *Чајничком јеванђељу* именица *крѣвь* „је потпуно прешла у промену по основама на *i кратко“ (Јерковић 1975: 140), па се наводе примјери генитива који то потврђују. Међутим, истраживање СЧ показало је да именица *крѣ* редовно има наставак -ѡ- деklinације у генитиву, чиме се одваја од очекиваног развојног тока започетог у старословенском и настављеног у српскословенском. Номинатив именице *крѣ* редовно је у форми на полугласник, попут именица -ѣ-, а такав је познат и у канону, надаље истраживање показује да је успостављен синкретизам номинатива и акузатива.

Номинатив једнине: и абѣи нзыде крѣвь и вода (305б/608, 7), сѣ ѣ крѣвь моѣ (145а/288, 6–7), крѣвь моѣ истинно ѣ пи_во (264а/525, 12–13).

Генитив једнине: ѡ крѣве авѣ_ла правѣднаго (82а/162, 12–13), вѣ точенѣи крѣве (116а/230, 7), источѣникѣ крѣве сѣ (116а/230, 16), аще не снѣсте плѣти сѣѣа чѣѣа, и пиете крѣве его (264а/525, 4–5).

Акузатив једнине: пнен мою крѣвь, нма_ть жнвотъ вгънын (264а/525, 7–8), пнен мою крѣ_вь (264а/525, 15–16).

Именица цркы у генитиву чува примарни наставак: нз црѣкѣ (244б/486, 2), ѿ црѣкѣ (140б/279, 15), а такође и именица любви: нъ разоумѣхъ вы яко любвѣ вѣѣ не нмате въ се_бѣ (259б/516, 7–8), болше сеѣ любвѣ (293б/584, 9).

Датив једнине има образац -ѹ- промјене: прѣмо црѣкви (141а/280, 2).

Акузатив једнине именице цркы на мјесту полугласника има вокал -о, као у примјеру: въ цркѡ_вь (163а/323, 16–17), док именица свекры има наставак -ѹ- деклинације: на свекрѣвь свою (45а/88, 5).

Инструментал једнине с наставком -ѹ- деклинације: аще кльнете се црѣквию (80б/159, 13).

Локатив једнине с примарним наставком: въ црѣкви (136б/271, 14), въ црѣкви (140а/278, 1).

Датив множине именице слоки има наставак продуктивне деклинације, као у примјеру: не оберѣ врѣме слоквамъ (135б/269, 11–12). Умјесто именице слоки јавља од ње изведеница суфиксом -нца, па самим тим и промјена по -јѧ- деклинацији, као у примјерима: А. јд.: видѣвъ слоковнцоу нздаете (135б/269, 7), видѣше слоковнцоу (136а/270, 11), видѣ слоковнцоу (136а/270, 14).

У СЧ задржава се образац промјене -ѹ- уз спорадичне утицаје -ј-.

6.1.6. Специфичности у промјени продуктивних деклинација

Код именица мушког рода у категорији живо развијен је синкретизам акузатива и генитива, о чему свједоче примјери: прѣдаюцимъ чѣка (242б/482, 10), тѣн ѣа оузреть (243а/483, 14), Видѣ іѡанъ іѣа (245б/488, 19), оу_зрѣ іакѡва зеведеѡва (105 а /208, 19–20), оузрѣ авраамѣ (213а/423, 16), нни ѿпоуцаешн раба твоѡго вѣко (163а/323, 20–21), н вѡшоѣ іѣа къ архіѣреѡвн (146б/291, 17–18), оударн раба архіѣреѡва (146б/291, 6).

Поред синкретизма акузатива и генитива, чува се и стари акузатив. Пр.: яко видѣ дѣхъ (246а/489, 7), обрѣтоше [...] н мѣнць лежешъ въ пслехъ (162 б/322, 4–6).

Несловенски топоним *Јерусалим* има В=Н у примјеру: іеросолимъ іеросолимъ, нзбнвын прѣркы (205б/408, 10–11) поред библијских антропонима у вокативу: ѡѣ авраамѣ (213а/423, 18).

У дативу једнине именица мушког рода евидентан је утицај -ѣ- деклинације,¹⁰² као што показују примјери: дасть тѣло юсифови (150б/299, 19–20), рѣ петрови (62б/123, 10–11), аще бо бисте вѣрovali моуѣсови, вѣрovali бисте мнѣ . о мнѣ бо ты писа (259б/516, 18–21), и гл҃аху другѣ къ другѣмъ что би_ше створиши ісови (174а/345, 19–20), рѣше петрови (94б/187, 6), къ двѣ обрѣченѣ моужеви (158б/314, 17–18).

Именица пастырь у номинативу множине јавља се с наставком -ѣ- деклинације: и чаши пастыри (162а/321, 20), Възврати_ше се пастыри (162 б/322, 11–12), док напоредо задржава продуктивну парадигму, као нпр. у генитиву множине: ѿ пастырь (162б/322, 9).

Именица *евангелист/јеванђелист* потврђена је у облику мушког рода, -ѣ- промјене: еѣлїсть (242а/481, 6), самоу еѣлїстѣ (243 б /484, 8–9), о еѣлїстѣхъ (101б/201, 14).

Код продуктивних именица женског рода, у инструменталу једнине досљедно је српскословенски облик, настао фонетским процесима, без даљих утицаја народног говора, као што показују примјеру: створи дрѣжавѣ мышцею своєю (160а/317, 7–8), съ марїєю обрѣченою емоу женою (161б /320, 18–19).

Међу специфичностима продуктивне промјене уочава се присуство властитих именица женског рода са завршетком на сугласник, као што су *Јелисавет* и *Маријам*, поред облика *Марија*. Примјери: зачетъ елїсаветъ жена его (158б/314, 8), елїсаветъ оужника твоа (159а/315,17), марїамъ (158б/314, 20), обрѣтоше марїам же и юсифа (162б/322, 4–5). Именица *Маријам* је индеклѣбилна, поред верзије имена *Марија* с промјеном по -јѣ- деклинацији: къ марїи (163б/324, 8).

6.2. Замјенице

6.2.1. Личне замјенице

Личне замјенице деклинирају се према наслијеђеној парадигми из старословенског језика, а измјене су у инструменталу једнине са српскословенском иновацијом, као и у ширењу синкретизма А=Г у категорији живо код мушког рода.

Лична замјеница првог лица, једнина: Н. јд. азъ (245б/488,1), Г. јд. прѣдѣта въ ѣлѣ мене (105а/208, 16), ѿ мене (253а/503, 1), Д. јд. тако мнѣ створи гъ (158б/314, 12), боуди мнѣ по гл҃ѣ твоемоу (159б/316, 1), сластѣ ми (182а/361, 18), А. јд. посла ме (168б/334, 3), И. јд. нже прѣ мною бѣ (245б/488, 11–12), Л. јд. по мнѣ (245б/488, 11).

¹⁰² Познато и у другим српскословенским писаним споменицима: Стојановић 2002: 180, Драгин 2007: 94, Грковић Мејџор 1993: 76.

Лична замјеница првог лица, множина: Н. мн. како н мы оставляемъ дльжннкѡмъ на шимъ (336/65, 12–14), Д. мн. прѣдасть намъ (1016/201, 16), А. мн. пославшимъ ны (245а/487, 20), помлѡун ны (416/81, 15), А=Г не все ли въ насъ соутъ (556/109, 19–20), И. мн. с намъ (246/47, 5), Л. мн. нже не ходитъ по нѣ (130а/258, 3–4).

Лична замјеница другог лица, једнина: Н. јд. ты кто еси (245а/487, 13), еси ты (245а/487, 16–17), Г. јд. оу тебе (1756/348, 12), Д. јд. въздам ти · (676/133, 15), А. јд. одръжетъ те (185а/367, 12), заклинаю те (94а/186, 1), И. јд. товою (27а/52, 19), Л. јд. о тебе (245а/487, 21).

Лична замјеница другог лица, множина: Н. мн. вы творите (176/34, 13–14), вы не вѣсте (2456/488, 10), Г. мн. посредѣ же вѣ (2456/488, 9), Д. мн. твореть вамъ (176/34, 13), А. мн. на вы (296/57, 17), на вы (130а/258, 9), по възкрѣсен(...) же моему вараю вы въ галілен (916/181, 4–5), А=Г послаю вѣ (436/85, 10–11), И. мн. съ вами (91а/180, 19), Л. мн. по васъ ѿ (130а/258, 9).

Личне замјенице првог и другог лица, двојина: Д. дв. даждь нами (1336/265, 8–10), Д. дв. да сътвориу вами (1336/265, 9), А. дв. сътвориу ва ловце члкъомъ (286/55, 19), сътвориу ва быти ловца члкъомъ (105а/208, 16–17).

Лична замјеница за треће лице (анафорска замјеница у служби личне за треће лице), једнина, м.р./ср. р.: Г. јд. плодъ его (50а/98, 11), Д. јд. кмоу (41а/80, 13), емоу (2456/488, 12); А. јд. (А=Г) млнше его (242 б /482, 5–6), да въпросеть его (245а/487, 12), А. јд. (*jъ) нзведе ѿ (105а/208, 1), облови ѿ (926/183, 18), да обрѣжоуть ѿ (1626/322, 16), съкроушае ѿ (189а/375, 2); А. јд. с. р. възеше тѣло н погребоше ѣ (566/111, 9–10).

Примјери уз приједлог: Г. јд. ѿ него (456/289, 14), Д. јд. к нему (1366/271, 15), къ нему (416/81, 17), А. јд. м. р. прѣдетъ мнрѣ вашъ на нѣ. (43а/84, 20), прѣдетъ мнрѣ вашъ на нѣ (43а/84, 20), н нзвъргоше въ нѣ нз' вн_нограда (1376/273, 14–15), И. јд. прѣд нимъ (161а/319, 14–15), съ нимъ (101а/200, 11), Л. јд. ѡ немъ же (2456/488, 21), ѡ немъ (163а/323, 19), на немъ (246а/489, 8), въ немъ (163а/323, 13).

Примјери за женски род, једнина: Г. јд. млѣти ѣе (56а/110, 15), Д. јд. рѣ еи (253а/503, 4), А. јд. дѣнль ю (176/34, 16), възложи роукоу твию на ню (41а/80, 15–16), И. јд. съ нею (2816/560, 17).

Лична замјеница за треће лице (анафорска у служби личне), множина: Г. мн. оумы ногы нхъ (288а/573, 12), Д. мн. м.р. творите нмъ (176/34, 13–14), ѿвѣща нмъ (2456/488, 8), къ нимъ (54а/106, 12), къ нимъ (1626/322, 9), А. мн. м. р. н бѣви ѣ (1636/324, 7–8) А=Г. мн. м. р. оуте на сьндштихъ нхъ (42а/82, 12), И. мн. глѣше же нмъ ѿ (1776/233м 10).

Двојина: Д. н $\widehat{рѣ}$ нѣмѣ $\widehat{ї}$ (105 а /208, 15), ѡн же $\widehat{рѣ}$ нѣмѣ (133б/265, 8), Г. ѡчнѡ $\widehat{їю}$ (41б/81, 20), ѡ нѣю (170б/338, 10).

Уобичајена је употреба показне замјенице у функцији личне за треће лице у номинативу: ѡн же ѡвѣшта_въ (90б/179, 19–20).

Повратна замјеница (замјеница за свако лице) задржава наслијеђени образац промјене, уз измјену у инструменталу у складу са српскословенским обликом, као што потврђују примјери: Г. нѣ даше сеѣе въ вѣроу нхъ (249б/496, 1–2), Д. рѣше къ сеѣѣ (137б/273, 10–11), А. сеѣе ли нѣ можетъ сѣсти (97б/193, 9–10), И. съ собою (284а/565, 11), Л. въ сеѣѣ (180а/357, 21), о сеѣѣ (257б/512, 15).

Као што ексцерпирани примјери показују, деклинациони систем личних замјеница је стабилан, с чувањем дуалских облика, а иновације су везане за напоредну употребу примарног акузатива и ширење аналошког акузатива према генитиву, као и српскословенски облик инструментала у једнини. Поред тога, специфичан је облик генитива једнине женског рода $\widehat{є}$, али није непознат другим писаним споменицима српскословенске епохе.¹⁰³

6.2.2. Упитно-односне именске замјенице кѣто и чѣто

Замјеница чѣто деклинира се задржавајући проширење у косим падежима, изузев акузатива, као што је познато у споменицима писаним старословенским језиком, а задржано у српској редакцији. Примјери: Г. нѣ чѣсо нзѣдѡстѣ видѣти (46а/90, 8), ннчѣсо (170б/338, 20), Д. къ чѣсомѡу (30а/58, 3), по чѣсомѡу (158а/313, 11).

Замјеница кѣто није забиљежена у инструменталу једнине, па није видљиво да ли се чува старословенски облик са извршеном другом палатализацијом или аналошки према осталим падежима. Умјесто замјенице кѣто у инструменталу јавља се замјеница кын.

6.2.3. Придјевске показне замјенице

Замјеница съ, сн, се

Показна замјеница съ, сн, се у употреби је у СЧ: Н. јд. м. р. съ $\widehat{ї}$ (245б/488, 21), Н. јд. ср. р. се лежитъ съ (163б/324, 9), Н. јд. ж. р. сн замѡторѣвшн (163б/324, 16).

¹⁰³ Стојановић 2002: 186.

Задржава наслијеђену меку замјеничку промјену: мушки/средњи род – Г. јд. *сеґо* (243 б /484, 3), Д. јд. н ро_доу *сеґоу* лоукавомоу (51а/100, 15–16), А. јд. м.р. вь сін вѣкъ (50а/98, 8), А. јд. ср. р. слы_шавь *се* слово (303б/604, 11–12), Л. јд. ѿ *се*мь (243 б /484, 16–17); женски род – Г. јд. ж. р. сеє (243 а /483, 20), ѿ воды сеє (253а/503, 17), Д. јд. рѣте горѣ *се*н (64б/127, 13), А. јд. *сню* при_ттю рѣ нидь іс (277а/551, 5–6).

Множина: Н. мн. м. р. сын (243 б /484, 2, Јо.), сы молнше (101а/200, 11–12) глаголи син (160б/318, 17), нь нарѡдь сын же (268б/534, 7), ѿ бѣ бѣ син (137б/273, 20–21), Н. мн. с.р.: нмена соуть *сѣ*а (42б/83, 10), Г. мн. ѿ снх (18а/35, 14), Д. мн. пѡ_баєт во снць (227а/451, 6–7), И. мн. нѣ всѣмн *снми* (213б/424, 6–7), Л. мн. по снхъ (17а/33, 17).

Специфичност парадигме запажа се у номинативу множине мушког рода гдје се јавља вокал *јери* (умјесто стсл. снн), што је понајприје ортографско питање ширења неетимолошког писања графеме <ы>. У множинским падежима (датов, инструментал, локатив) правилно остаје вокал -н, за разлику од *Чајничког јеванђеља* гдје се јавља -ѣ (уп. Јерковић 1975: 147).

Замјеница *тъ, та, то*

Промјена задржава наслијеђени образац тврде замјеничке деклинације, уз одступање у номинативу множине мушког рода, што је аналогија према мекој замјеничкој промјени. Примјери: а) мушки/средњи род – Н. јд. м.р. *тъ* ѣ (245б/488, 11), Г. јд. того хотѣнни (17а/33, 14), Д. јд. чѣкоу *томоу* (51а/100, 14), А. јд. м.р. вь *тъ* днѣ (234а/465, 8), И. јд. изло_жити *тѣмь* (101а/200, 14–15), написати *тѣмь* (242 б /482, 6–7, Јо.), Л. јд. вь градѣ *томы* (216б/430, 14–15); б) женски род: Н. јд. та аще се ѣць петъ (158б/314, 11–12), А. јд. вьзрѣвь на женоу къ еже вьжелѣти *тоу* (17б/34, 15–16), И. јд. *тоу* во мѣроу еюже мѣрнте (176а/349, 19); в) множина: Н. мн. м.р. *тѣи* бѣ оузреть (243 а /483, 14) Г. мн. *тѣи* (153а/304, 9); двојина: Н. м.р. *та* вь кораблн стороѣцѣ (105 а /208, 21).

Замјеница *кын, коѣ, кля*

Од свих показних замјеница највише подлијеже промјенама. У СЧ за њу је карактеристично да добро чува наслијеђени систем парадигме, као и претходне показне замјенице. Тако, задржава номинатив множине са извршеном другом палатализацијом: *нако соуть нѣцѣи ѿ* зде стоє цѣнхъ (127а/252, 7–8). Када је у питању појава ширења -ој- из средњег рода у мушки и женски, стање је двојако: а) не долази до аналогије, па се чувају стари облици замјеница, као у примјерима: вь кын чѣ (201б/400, 2), зѣ_нь боудешн *кымь* на

бракъ (206а/409, 20–21), клад вѣмъ хвала (1756/348, 20), б) јавља се измјена коријена: въ кою стражъ (856/169, 6), кою властню (75а/148, 14).

Замјенице овъ, ова, ово и онъ, она, оно

Задржавају тврду замјеничку промјену, као што показују примјери: а) овъ оубо рече (19а/37, 13–14), онѣмъ оупра_жнѣющимъ се (242а/481, 8–9), А. мн. м .р. овъ оубо вню ще овъ же оубивающе (1376/273, 5–6); б) быше об онъ поль ѿрдана (2456/488, 15–16), самомоу ономоу бесѣдоуащѣмъ (17а/33, 7–8), въ днѣ ѿнѣ (242 б /482, 9).

6.2.4. Придјевске присвојне замјенице

Присвојне замјенице задржавају меку замјеничку промјену: безъ оца вашего (446/87, 10), ове мое гласа моего слоушають (2786/554, 10–11), ѿ роуки моее (2786/554, 16), въ ѿци своємъ (1626/322, 11), въ славѣ своен (88а/174, 17), ѿ чедъ своихъ (466/91, 19–20).

У српскословенским споменицима задржавају наслијеђени систем промјене, а иновације су евидентирани у виду сажимања у генитиву јединине женског рода.¹⁰⁴ У СЧ не долази до сажимања: ѿ юности моее (132а/262, 14), пѣло оутробы твоее (1596/316, 13), достоинн' бо естъ дѣлать пище своје (43а/84, 13–14), мз_зды свее (456/89, 6–7), славы своее (70а/138, 21).

6.3. Придјиви

На историјском путу српског језика придјиви неодређеног вида постепено губе битку пред учесталијим у употреби облицима одређеног вида, а тај процес започет је у српскословенској језичкој епохи, у којој се неодређени вид још увијек користи, али услед фонетских процеса, којима су захваћени облици женског и средњег рода, губи се формална морфолошка разлика, што је јадан од узрока постепеног потискивања неодређеног вида.

¹⁰⁴ Драгин 2007: 104, Јерковић 1975: 147.

Номинатив једнине

Наставци у номинативу једнине мушког рода су -ын и -ѣн, при чему се губи дистинкција између тврде и меке промјене, с обзиром на гласовну вриједност вокала *јери*. У номинативу једнине женског и средњег рода задржава се у одређеном виду морфолошко исказивање категорије вида, па је наставак за женски род -иа, а за средњи -оѣ. Поред тога, јављају се наставци -а и -о, који су настајали фонетским процесима од наставака одређеног вида.

Примјери одређеног вида мушког рода: нѣмын (42а/82, 7), и хромӣн ходѣтъ (45б/89, 20), прѣидѣ сѣнѣ члѣтскын (46б/91, 15–6), насади ѿцѣ ми нѣнын (59а/116, 6), вѣстають мрѣтвын (225б/448, 10), самосатскын (242а/481, 20), животѣ вѣчнын (252а/501, 17), ѡзѣ есмѣ хлѣбѣ животнын (263б/524, 10), азѣ есмѣ хлѣбѣ живын (263б/524, 15), ѿцѣ сѣын (279а/555, 14), сѣнѣ вѣѣн (279а/555, 16).

Примјери одређеног вида средњег рода: прѣвѣчноѣ бытѣ (18б/36, 15), сѣно селноѣ (35а/68, 7), доброѣ вино (248а/493, 16).

Примјери одређеног вида женског рода: безводнаа мѣста (51а/100, 6), всакаа дѣла (243б/484, 12–13).

Примјери неодређеног вида мушког рода: нагѣ (88б/175, 10), больнѣ (88б/175, 11), дѣхѣ бо бѣдрѣ, плѣтъ же немощна (92а/182, 15–16), боудѣтъ бо велнкѣ (158а/313, 1), члѣкѣ сѣ праведнѣ и бѣгочствнѣ (163а/323, 11–12), дѣхѣ стѣ (163а/323, 13), страннѣ (88б/175, 9), бѣ глады крѣпкѣ на стра_нѣ тон (209б/416, 18–19), нѣсѣ_мѣ дѣннѣ (245б/488, 12–13).

Примјери за придјеве средњег рода с наставком -о: не мо_жетѣ дрѣвѣо добро, плоды злы творн_ти (36б/71, 6–8), одѣанѣ еѣо бѣло (188а/373, 12–13).

Примјери за придјеве женског рода с наставком -а: простри роукоу твою, и прострѣтъ · и оутврди се цѣла (48б/95, 12–13), жена хананѣнска (59б/117, 7), втораа же побѣна ен (79а/156, 13–14), пасха юдѣнска (283а/563, 18).

Генитив једнине

Код промјене придјева одређеног вида у генитиву једнине мушког и средњег рода долази до уопштавања наставка -аго/-аго, као у другим српскословенским споменицима.¹⁰⁵ Примјери: вышнаго (176а/349, 9), знаменнѣ сѣна члѣтскаго (84б/167, 5), многоцѣннаго (89б/177, 20), крѣвь моѣа новаго завѣта (91а/180, 14), ѿ сѣго плода лознаго (91а/180,

¹⁰⁵ Драгин 2003: 53, Стојановић 2002: 192, Јерковић 1975: 149, Јерковић 1983: 171, Грковић Мејџор 1993: 84.

17–18), влѣтскаго сана (102а/202, 6), ѿ новаго (173а/343, 18), а дру҃гаго не брѣжетъ (212б/422, 3), ѿ трапезы богатаго (213а/423, 9), ю҃денскаго и еллінскаго наказанїа (241б/480, 13–14).

Примјери за женски род: птнѣ нѣныѣ (38б/75, 13), глыбны земль_(н)ыѣ (112а/222, 1–2), ѿ вса вьсы галїленскыѣ и ю҃денскыѣ и іерлїмскыѣ · (171б/340, 19–21), горы елѣонскыѣ (222а/441, 11), любыть не_ словесныѣ рыбарскыѣ хытрости (241б/480, 20 – 242а/481, 1).

Примјери за неодређени вид: а) мушки род – дѣа сѣа (19а/37, 11), ѿ дѣа сѣа (24а/46, 12), дѣа сѣа испльнит се (158а/313, 3), тако же глѣеть гѣ бѣа авраамла, и бѣа исла_квова, и бѣа иаквова (225б/448, 10–13); б) средњи род – внна нова (13а/343, 19); в) женски род – чашѣ сто҃дны воды (45б/89, 4–5, Мт. 10.42). Неодређени вид женског рода у генитиву јавља се само у примјеру из Мт. 10.42 као у *Чајничком јеванђелу* (уп. Јерковић 1975: 149).

Датив једнине

У дативу једнине мушког и средњег рода наставак одређеног вида, формиран под утицајем говорног српског језика као и у другим српскословенским текстовима,¹⁰⁶ јесте -оѣу/-еѣу.

Примјери са наставком -оѣу/-еѣу: ро_доу сеѣу лоукавоѣу (51а/100, 15–16), црѣвїю нѣноѣу (55б/109, 4), понн_тїнскоѣу пїлатоу (94б/187, 20–21), сѣтворити нѣа по обычаю за конноѣу (163а/323, 18–19), ннц_ѣу (213а/423, 11–12); сеѣу послѣ_днѣѣу датн (71б/141, 8–9).

Придјиви женског рода у дативу доминантно се користе у одређеном виду, при чему нема утицаја народног говора у виду продирања наставка -он/-ен, него се још увијек чува наставка -ѣн. Примјери: ко҃детъ землн содоѣсѣѣн и гомѣрсѣѣн (43б/85, 6–7), къ горѣ елѣонсѣѣн (73а/144, 11).

Примјери за неодређени вид с именичким наставком -оу(ѣ): слѣпѣ и глоуѣѣ (20а/39, 15–16), зрѣнѣ гороушнѣу (204б/406, 3–4).

Акузатив једнине

У СЧ чешћа је употреба неодређеног вида у акузативу мушког рода, док средњи род чува наставка и тврде (-оѣ) и меке (-ѣѣ) промјене одређеног вида, а код женског рода најчешће се користи одређени вид.

¹⁰⁶ Јерковић 1975: 149, Јерковић 1984: 172, Стојановић 2002: 193, Драгин 2007: 108, Грковић Мејдор 1993: 84.

Примјери за одређени вид: а) мушки род – оузреть сѣа члѣскаго (846/167, 7–8), възлюбнши нскръ_наго своего (79а/156, 14–15); б) средњи род – всакъ члкъ прѣжде доброе вино полагае_тъ (248а/493, 16–17), не нже ли сътворивъ вънѣ_шнїе, н въноутрѣнїе сътвор_лъ ѿ (197а/391, 17–19); в) женски род – въ тмоу кролѣ_шноюю (88а/174, 13–14), вѣчноюю (896/177, 2), заповѣдь новоюю дяю вамъ (2896/576, 16–17).

Примјери за неодређени вид: а) мушки род – А=Г видѣхѡ' странна (886/175, 18), нага (886/175, 18), больна (886/175, 20) тогда приведоше къ нїемоу бѣсноующа се слѣ_па н нѣма (49а/96, 16–17), приведоше кмоу члѣка нѣма (42а/82, 5), всѣѣ члѣка зрѣва сътвори (2666/530, 19–20), А=Н пришьдь обрѣцеть, празднѣ, помѣтенѣ, н оукрашенѣ (51а/100, 9–10); б) средњи род – дѣло добро сѣдѣ_ла о мнѣ (90/178, 7–8).

Послије извршених фонетских процеса губи се морфолошка диференција између одређеног и неодређеног придјевског вида у акузативу једине женског рода (стсл. - жж > -ою > -оу). Примјер с наставком -оу (ж): о нмѣщнїи сѡу роукѣ (103а/204, 8).

У служби вокативности у употреби је облик номинатива (В=Н), код кога долази до сажимања вокала, односно до свођења на -ы или -н, док нема продирања наставка -е из именичке промјене.¹⁰⁷ Примјери: днѣры раке (876/173, 3), ли пате вѣ маловѣри (35а/68, 10), страшнви ксте маловѣры (39а/76, 7).

Инструментал једине

Код придјева мушког и средњег рода у инструменталу у СЧ сачуване су обје промјене, сложена придјевска и именичка, као што показују примјери: а) одређени вид – како каменїе_мъ добрымъ (2266/450, 11–12); б) неодређени вид – съ гласомъ вѣ_лїемъ (215а/427, 11–12).

Инструментал придјева женског рода има наставак -ою/-єю, а нису посвједочени примјери с наставком -ом¹⁰⁸ из народног језика, као ни код именица и замјеница. Примјер: плащанницею инстою (986/195, 17).

Локатив једине

Примјери за одређени вид: а) мушки род: ѡ кнези бѣсѡвсцѣмъ (42а/82, 10), тъкмо в_зѣвоулѣ кнези бѣсѡвсцѣмъ (496/97, 2–3), о рожденнѣмъ слѣпѣ (2446/486, 10), въ домоу дѣдѣѣ

¹⁰⁷ Уп. Драгин 2002: 109.

¹⁰⁸ Јавља се у неким другим српскословенским дјелима (уп. Драгин 2003: 53).

(161a/319, 4), ω прѣвѣчнѣмь (242a/481, 10); б) средњи род – въ црѣтвѣ нбнѣмь (38a/74, 9), на мωѣсеовѣ сѣдалнши (95б/157, 12).

Примјери за неодређени вид (тврде и меке промјене): въ градѣ дѣдѣвѣ (162a/321, 12–13), въ црѣтвѣн бѣжнн (145a/288, 10–11).

У Предговору Јовановом јеванђељу забиљежен је нови наставак -емь, у примјеру: написати тѣмь ω горнѣмь роженнн (242б/482, 6–8).

Код женског рода уобичајен је одређени вид (синкретизам Л. и Д.): на зωмнн доврѣн (53a/140, 12), о крѣвоточнѣн (20a/39, 6), содωмѣнн и гомωрѣнн (43б/85, 7), въ всѣн странѣ юу денѣнн (160б/318, 15–16), въ тм(...)_н сѣнн смрѣтнѣн (161б/320, 2–3), въ силѣ дѣховнѣн (168a/333, 11).

Номинатив множине

Номинатив множине мушког рода одређеног вида има наставке -ы, -нн: тако палкы соутѣ (254б/506, 17), прнстоу_пише къ нѣмоу хромнн и слѣпнн (74a/146, 5–6), мрѣтвѣн слы_шетѣ (258a/513, 19–20).

Код средњег рода наставак одређеног вида је -аа: нсходетѣ помышленнѣ злаа (59a/116, 19), воутотѣ стрѣпытнаа въправаа (165a/327, 17–18).

Номинатив множине одређеног вида женског рода има наставак -ннѣ: ѿвѣщашѣ мѣдрѣе (86б/171, 10), готовѣе вѣнндошѣ (86б/171, 15), нмоутѣ птнѣ нѣннѣ (190a/377, 21)

Наставак -ѣ у номинативу множине женског рода код придјева меке промјене забиљежен је у примјеру: воуѣ же мѣдрѣннѣ рѣше (86б/171, 7).

Генитив множине

У генитиву множине, заједничком за сва три рода, наставак су: -ыхъ, -ннхъ и -ннхъ.

Примјери одређеног вида: а) за наставак -ыхъ: ѿ различннхъ нѣдоутѣ (20a/39, 14–15), ѿ прѣмоудрѣхъ и разоумннхъ (47a/92, 19–20), се лежашѣ мнω(...)_ство болецннхъ · слѣпннхъ · хромннхъ · соухннхъ · члѣннхъ двнженнѣ водѣ (256б/510, 6–7); б) за наставак -ннхъ: крнн селннхъ (35a/68, 3), моучннхъ (54a/106, 9), бѣ нѣ мрѣтвѣннхъ, нѣ живннхъ (225б/448, 13–14); в) за наставак -ннхъ: нзѣ оустѣ бѣжннхъ (27б/53, 19–20).

Појава неуједначености падежних наставака у генитиву множине одликује и друге српскословенске споменике.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Стојановић 2002: 196–197, Јерковић 1975: 151–152, Јерковић 1983: 176.

Датив множине

У дативу множине наставак је -ынѣ, док је наставак -ѣнѣ уобичајен код партиципа у дативу множине (в. т. 6.14). Примјери: мѣдрынѣ рѣше (866/171, 7), въ погребаніе стра_нынѣ (95а/188, 15–16).

Вокатив је једнак номинативу: рѣ нѣ . что мыслѣте въ себѣ маловѣры (616/121, 3–4).

Акузатив множине

Придјиви мушког рода у акузативу из старословенског наслеђују четири наставка, а у српскословенском фонетском лику, то су: за одређени вид -ыѣ, -ѣѣ, а за неодређени -ы и -н. За средњи и женски род карактеристичан је синкретизам с номинативом.

Примјери за одређени вид: а) мушки род – како же народомъ двѣити се · вѣдѣше, нѣмыѣ глѣюще · вѣдныѣ, здравы · хромыѣ ходѣше, и слѣпыѣ вѣдѣше · (60а/118, 13–16), дары свое богатые (226а/449, 20–21) нишеѣ, и вѣ_дныѣ, и слѣпыѣ, и хромыѣ въ_вѣдн село (2076/412, 11–13); б) средњи род – вѣши ли сна велн_каа зданѣа (1406/279, 19–20), нѣ въ горница (1596/316, 5); в) женски род – въ прѣдѣлы магдалинскыѣ (606/119, 21), овце стадныѣ (916/181, 4), въ прѣдѣлы юуденскыѣ (1316/260, 2).

Примјери за неодређени вид: а) мушки род – прѣдоше къ нѣмѣ народн мнози ндоуще съ собою, хромы, слѣпы, нѣмы, вѣдны (60а/118, 9–11); б) женски род – въ меккы ризы (46а/90, 9).

Инструментал множине

У инструменталу множине одређени вид је с наставцима -нѣ и -ынѣ, као у примјерима: агглы бѣнѣнѣ (199а/395, 12–13), нѣдоугы разнѣнѣ_нѣ (170а/337, 9–10).

Потврде за инструментал множине мушког рода неодређеног вида у јеванђелском тексту нису честе, па се у СЧ јавља примјер исти као у *Чајничком јеванђелу*¹¹⁰ у Мк. 5.4: желѣзны (1146/227, 10–11).

Локатив множине

У локативу множине одређеног вида задржали су се наставци меке и тврде промјене, као у примјерима: о нѣцѣлѣвшѣи (155а/308, 8), на каменнѣи (53а/104, 2), о вѣѣ славынѣи (204а/405, 21), о тѣлеснѣи (242а/481, 9).

¹¹⁰ Уп. Јерковић 1975: 152.

Двојина

Двојина се сачувала у промјени придјева, али потврда нема много: А. м. р. два птѣнца годоуѣнна (163а/323, 9), Г/Л. ж. р. при ногоу исбоу (184а/365, 19–20), Д. дв. ж. р. къ нсогамма нѣбома (60а/118, 12).

Компарација придјева

Компаратив је у складу са старословенским и српскословенским начином грађења:

Н. јд. мр. р.: лоуѣшн (48б/95, 9), болн (65а/128, 21), кто ѿ болн (103б/205, 10), коаннъ же бѣсловаеснѣиши (18б/36, 5), мьннъ же, въ црѣвн бѣн болн его ѿ (179б/356, 6–7), кто нхъ вещь(н) (189б/376, 3), лоуѣшн (200а/397, 19); Н. јд. ср. р. добрѣе вно вн емъ (91а/180, 4), иснѣише (...) рѣкшннмъ (242а/481, 11–12); Н. јд. ж. р. дша болн ѿ пн_ще (200а/397, 13–14); Н. мн. м. р. какъ мнѣиен владати езыки (134а/266, 3–4).

Као нова особина у грађењу компарације издваја се појава наставка -а у номинативу женског рода, а потврда за то је облик вольша у Мт. 22.36, посвједочено у *Чајничком* и *Бјелопольском четворојеванђељу*,¹¹¹ али у СЧ је на том мјесту другачија конструкција, с номинативом неодређеног вида: оучителю · каа запѣѣ вѣнка ѿ (79а/156, 9).

Исказивање компарације вршено је у српскословенским споменицима помоћу конструкција са слободним генитивом и генитивом с приједлогом, о чему видјети у поглављу *Синтакса* (т. 7.4.2).

У СЧ је потврђен елатив са префиксом прѣ-,¹¹² који се додаје на позитив, као у примјеру: какѡ оута_нль еси сіа ѿ прѣмоудрыѣ и разоу_мныѣ, (192а/381, 14–16).

6.4. Бројеви

Бројеви као врста ријечи у српскословенским писаним споменицима, као и у старословенским, исказивали су се словима под титлом у бројној вриједности или су се исписивали као пуне ријечи.¹¹³

¹¹¹ Уп. Јерковић 1975: 153 и Стојановић 2002: 199.

¹¹² Префикс *пре-* задржао је своју продуктивност у српском језику, а елативи с њиме су обично позитивног значења (Клајн 2002: 219).

¹¹³ У редакцијској писмености на примјеру *Бјелопольског четворојеванђеља*, Ј. Стојановић указала је на још једну могућност – комбиновање слова у бројној вриједности и додавање падежног наставка (Стојановић 2002: 201), али за наведену комбинацију нема потврда у СЧ.

Наслијеђени деклинациони типови и промјенљивост бројева из старословенске језичке епохе, одржава се и у редакцијама, па се у проучавању појединачних писаних споменика прати у којој мјери се примјењује старословенска парадигма, а у којој мјери су присутне могуће модификације.

а) Основни бројеви

Основни бројеви, као што је очекивано, задржавају своју промјенљивост, а у складу су с деклинационим типовима којима припадају у старословенском језику, као и стањем с другим српскословенским споменицима.

Број јединь

Примјери: Н. јд. м. р. јдннь (102а/202, 16), Н. јд. ср.р. јднно оубѡ лице (101б/201, 20), А=Г јд. аще съблзнетъ јднного малѣ (65б/129, 10), Г. јд. ж. р. нн є диноє ползи ѡбрѣтши (116а/230, 9–10), Д. јд. рѣ јднноу нхъ (71б/141, 5), И. јд. јдннѣмь дѣомь (101б/201, 18), Л. јд. въ јдннѡмь ѿ градъ (171а/339, 21), ѡ јдннѡмь грѣ_шницѣ (209б/416, 7–8), јдннѡн ѿ соубѡтъ (99б/197, 2). Јавља се у придјевској служби, као у примјеру: Г. мн. ѿ јдннѣхъ оустъ (19а/37, 9).

Број два (ѡба), двѣ, двѣ

Примјери: Н=А дв. н слышаста его ѡба оученика (246а/489, 20–21), нспльнише ѡба (171а/339, 6), (...)вѣргшен двѣ цѣтѣ (104а/206,4), Г=Л дв. о двою слѣпцоу (20а/39, 8), двою рыбоу (103а/204,16), Д=И дв. ѡбѣма ѿда (180б/358, 10–11).

Примјери за број три потврђују промјену по -й- деклинацији у множини: скривъ моутиныхъ сата три (54а/106, 9–10), трими дѣими създати ю (93б/185, 17).

Примјери за број четири потврђују консонантску промјену у множини: четири же блѡвѣстни (17б/34, 3), соутъ четири блѡвѣстѡа (17б/34, 17), четыре моужьскъ поль (243а/483, 18–19), четиремь (17б/34, 5).

Примјери за бројеви од 5 до 10 потврђују промјену по -й- деклинацији у јединици: нмамъ во петъ братне (213б/424, 14), н мѣъ шесть (169а/335, 9), нмѣаше ѿ прьвѣе жены дѣтѣи седмь (243а/483, 18), по днѣхъ ѡсмь (308б/614, 3), да деветь гдѣ како не обрѣтоше се (215а/427, 16–17), каа жена нмоуши десеть дра_хмь (209а/415, 18–19).

Примјери за бројеви од 11 до 19: јдннь ѿ обою на десете (308а/613, 14), двою на десете (184 б /366, 17), ѡбѣма на десете оученикома (45б/89, 8–9).

Број съто и бројеви који га садрже у свом саставу имају сљедећу парадигму: коупимъ двѣма сто ма пѣнезь хлѣбы (120а/238, 15–16), трї ста пенезь (143б/285, 14), петню съть дннарѣн (180б/358, 8).

Бројна именица у значењу броја тысоуца (стсл. тысѣци) мијења се, као и у старословенском језику, по -jā- промјени: и помннѣте петъ хлѣвъ петн тысоуцамъ (61б/121, 6–7), седмъ хлѣвъ чѣтыремъ тысоуцамъ (61б/121, 6–7), съ двѣма десетма тысоуцама (208б/414, 4).

б) Редни бројеви

Редни бројеви, сродни придјевима као и они, имали су оба придјевска вида у старословенској језичкој епохи, па самим тим и оба деклинациона типа, али се неодређени вид губио из употребе већ у канонским споменицима.¹¹⁴ Потврде редних бројева у СЧ одређеног су вида.

Примјери: а) за мушки род: дѣветын ѿ (71а/140, 4), ѿко прѣвѣн (246а/489, 2), до третѣго днѣ (99а/196, 11), ѿ прѣваѣ и втораго (14а/27, 19), Въ ѿць же шестын (158б/314, 15), седмнхъ (1а/1, 5); б) за средњи род: се напнсаниѣ прѣвоѣ бѣ (161б /320,11), Въ петое же на десете лѣто вѣчства тѣверѣа кесара (164б/326, 20–21); в) за женски род: ѿ прѣвыѣ жены (243 а /483, 17–18).

Локатив множине редних бројева има наставке -ѣхъ и -ихъ, као што потврђују примјери: о петнхъ хлѣбѣхъ (103а/204, 16), по днѣхъ шестнхъ (63а/124, 13), о седмнхъ хлѣбѣхъ (103б/205, 4), по десетнѣ (101а/200, 2).

Промјенљивост основних бројева, као и деклинациони типови у СЧ се задржавају, а редни бројеви имају сложено придјевску промјену.

6.5. Презент

Презент се гради правилно, чувајући наставке за лица из старословенског језичког периода, али се спорадично јављају иновације.

Атематски глаголи

Атематски глаголи граде презент правилно у 1. л. јд., задржавајући наставак -мъ, као што показују примјери: дондже идмъ и пню (214б/426, 11), азъ вѣмъ предамъ его (90а/178, 19), не вѣмъ (306б/610, 6).

¹¹⁴ Николић 1984: 171, Ђорђић 1975: 131.

Иновација се јавља у 1. л. множине, гдје долази до аналошког наставка -мы,¹¹⁵ као што показују примјери: да ѿвѣтъ дамы пославшии ны (245а/487, 20), глѣте ѿко равы не ключи ми ємы (214б/426, 16–17).

У 2. лицу једнине наставак је -си, изузев од глагола идати, што не представља одступање од канона: рѣ юмѣ · ты ли єси гредыи (45б/89, 16–17), идашн скровнице на нѣи (69б/137, 20), вса еанка нма_ши продаѣъ (218а/433, 20–21).

Код атематских глагола у 3. лицу једнине и множине чува се финално -тъ : да вѣсть оубо всака дша (243 б /484, 12–13); соутъ (17б/34, 17), нмоутъ (244 а /485, 3).

Наставак за 3. л. двојине једначи се с наставком за 2. л. двојине у српскословенским писаним споменицима,¹¹⁶ па се наставак -та јавља и у СЧ: ѿко же ктомоу нѣ ста два (131а/260 – 131б/261, 1).

Тематски глаголи

Код 1. л. једнине нема ширења атематског наставка -мь, тако да су уобичајени бројни примјери с наставком тематских глагола, као нпр. азъ кръ шаю водою (245б/488,8–9), азъ трѣбою тобою крѣтити се (27а/52, 19), пню (214б/426, 11), ємоу нѣсь_мь дѣннѣ да ѿрѣшоу ремень (245б/488,12–13), рѣста · съ рече моу разорити црѣковъ бѣню, и трым днѣми създати ю (93б/185, 15–16), и глѣ нма вѣроуета ли ѿко моу се сътворити (41б/81, 17–19).

За разлику од атематских глагола код којих се јавља иновација у 1. л. множине, код тематских се чува наставак -мь (-м'), као што показују примјери: члємь (178б/354, 16), нз роуки врагъ нашн нзбавльшии се (161а/319, 12–13), єхом' (170б/338, 20).

У 2. лицу једнине наставак је -ши као у канону: аще хоцєши свѣрь_шенъ быти (69б/137, 17–18), не прѣлюбы створиши · не оубнєши (218а/433, 14–15).

У 3. л. једнине и множине најчешће се чува финално -т, у складу с наслијеђеним морфолошким системом и српскословенском нормом, али се јавља и утицај народног српског језика у виду губљења наставка -тъ.

Примјери с финалним наставком -тъ: вьспомѣноуютъ (17а/33, 14), да творетъ (17б/34, 13), да гвнть (17б/34, 18).

Примјери без финалног -тъ: проходе (241б/480, 12), къ галілею проповѣдає єѿліє (105а/208, б).

¹¹⁵ Појављивање аналошког наставка -мы забиљежено је у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 207) и Теодосијевом житију Св. Сави у препису монаха Марка (2007: 116), временски блиским рукописима *Силоановом четворојеванђељу*.

¹¹⁶ Јерковић 1975: 169, Стојановић 2002: 208, Драгин 2007: 115.

У двојини, као и код атематских глагола долази до једначење 2. и 3. л. и усвајања наставка -та за 3. л.: БОУДЕТА ОБА ВЪ ПЛЪТЬ ЕДННОУ (131а/260, 20).

6.6. Аорист

Асигматски аорист у српскословенском језику се губи, па се тек у неким споменицима јављају спорадични случајеви употребе.¹¹⁷

Примјери у којима се јавља асигматски аорист 1. лица једнине у *Бјелопольском* и *Чајничком јеванђељу*,¹¹⁸ показују да се у *Силоановом* увијек користи сигматски аорист.

Примјери су: а) у оба јеванђеља с којима се врши поређење наведен је асигматски, а у СЧ је сигматски: Мт. 9.13 НЕ ПРІНДОХЪ БО ПРИЗВАТИ ПРАВЕДНИКЫ, НЪ ГРѢШНИКЫ НА ПОКААНІЕ (40б/79, 7–9); б) у *Чајничком* је асигматски, а у СЧ сигматски: У Мт. 10.34 и 10.35, Лк. 7.45, 11.24, 12.49, 12.51 Чајн. а у СЧ: НЕ МННТЕ ЈАКО ПРІНДО ВЪ ВРѢ_ЩИ МНРЪ НА ЗЕМЛЮ . НЕ ПРІНДО ВЪ ВРѢ_ЩИ МНРЪ, НЪ МЪТЬ . (44б/87, 21 – 45а/88, 1), ПРІНДОХ БО РАЗЛОУЧІТИ (45а/88, 2–3), Лк. 7.44 ВЪННДОХЪ ВЪ ДОМЪ ТВОИ (180б/358, 17–18), 11.24 ГЛѢТЬ . ВЪЗВРАЩѢ СЕ ВЪ (ДОМЪ) МОИ ВНУДОУ ЖЕ ИЗЫДОХЪ (196а/388, 21 – 196а/389, 1), 12.49 ОГНА ПРІН_ДО ВЪВРѢЩИ НА ЗЕМЛЮ (202а/401, 17–18), 12.51 ПРІНДО ДАТИ НА ЗЕМЛЮ (202б/402, 2); в) у *Бјелопольском* је асигматски, а у СЧ сигматски аорист: Лк. 15.6 ЈАКО ОВРѢТОХЪ ОВЦОУ МОЮ ПОГЫБШЮ (209а/415, 11–12).

Оба сигматска аориста, стари и нови, присутна су у српскословенским ћирилским споменицима, па и у СЧ. Нови сигматски аорист постаје уобичајени тип аориста у српскословенском језичком периоду. „Доминација млађих сигматских форми резултат је утицаја народног језика на српскословенски без нарушавања његове норме“ (Драгин 2007: 119).

Стари сигматски аорист

Примјери за 1. л. јд.: рѣхъ камъ (275б/548, 12), нлѣхъ (221а/439, 6), вѣдѣ (246а/489, 3).

Код 2. и 3. лица једнине задржавају се облици асигматског аориста или је једнак основи: бесѣдова (17а/33, 15–16), посла (17а/33, 17), вндѣ (105 а /208, 12), н блѣн га сѣмѣонъ (163б/324, 7–8), а долази до наставка -тъ (-сть) аналогично према 3. лицу презента, језичке особине познате у канону: прѣдасть намъ четворообразное еѣлїе (101б/201, 16–17). Уобичајен облик аориста 3. л. јднине глагола быти јесте облик бѣ (бысть): иже прѣ мною бѣ (245б/488, 11–12).

¹¹⁷ Куљбакин 1925: 59–61, Пешикан 1973: 78, Драгин 2007: 116–117.

¹¹⁸ Уп. Јерковић 1975: 171, Стојановић 2002: 212.

Примјери за множину: а) 1. л. мн.: н ежє вн(дѣ)_хѡмь (250б/498, 2–3), трѡуднхѡ се (18а/35, 8), сподобнхѡм се (18а/35, 12), мы оставнхѡмь бѣхѡмь (214б/426, 18); б) 2. л. мн.: не сътворн_сте (89а/176, 20–21); в) 3. л. мн.: рѣше (275б/548, 16), члѣн быше (17а/33, 11), быше (245б/488, 15), сы молнше (101а/200, 11–12), възвѣ_стише (100а/198, 9–10).

Нови сигматски аорист

Примјери: а) за 1. л. јд.: прїндѣ (44б/87, 21), прнвѣдѣ (128а/254, 19), б) за 1. л. мн.: вса н по тебѣ ндохѡ (218б/434, 15–16), б) за 2. л. мн.: рѣ нмь · тако на разбонника ли нзы_досте (146б/291, 7–9), в) за 3. л. мн.: ндохе нарѡди (37а/72, 21), онн же нзышѣше, ндохе (39б/77, 5–6), онн ндохе (71а/140, 2–3), оученици ндохе (100б/199, 3), нзнѣмогше (17а/33, 10–11).

Двојина

У 3. лицу двојине долази до једначења с 2. лицем двојине као и код презента, па долази до уопштавања наставка -ста.

Примјери: а) стари сигматски аорист: два лѣже свѣдѣтели рѣста (93б/185, 14–15), рѣста (133б/265, 9), моужа рѣста (178б/354, 17), два дльжника бѣста (180б/358, 6), бѣста бо рыбака (105 а /208,15), слышаста его ѡба (246а/489, 20), хождаста роднтеля его (164а/325, 10), възвратнста се (164а/325, 20–21); б) нови сигматски аорист: по нѣмь ндо_ста (105 а /208, 18–19).

6.7. Имперфекат

Употреба имперфекта је, као што је очекивано за српскословенски период, фреквентна, а специфичност у вези с имперфектом тиче се употребе старијег пуног или сажетог млађег облика. Старија и млађа форма напореда се користе у српскословенским споменицима,¹¹⁹ па и у СЧ.

Примјери за сажету форму: къ еурѡм бо писаше (18б/36, 19), нарн_цаше (101а/200, 7–8), прѣбываше (101а/200, 10), вндѣ_хоу (260а/517, 5–6), молѣхоу (184а/365, 4), просвѣщахоу се (17а/33, 6), слоужахѣ (105 а /208, 4), хотѣхѣ (17а/33, 17), идѣхоу (210а/417, 3).

¹¹⁹ Јерковић 1975: 173, Стојановић 2002: 216–218, Драгин 2007: 119–120, Јерковић 1983: 189.

Примјери за пуну форму: *дааше* (91а/180, 9), *идѣаше* (243 а /483, 17), *своее отирааше* (180а/357, 17–18), *вѣдѣаху* (17а/33, 7), *дааху* (52а/102, 7), *идѣаху* (261а/519, 11), *окрѣтааху* (149а/296, 4), *хотѣаху* (260б/518, 14).

Глагол *вити* у имперфекту јавља се у обје форме: *вѣху* (18а/35, 14), *вѣаху* *вси* (160б/318,16), *вѣ* (216а/519, 13).

6.8. Перфекат

Перфекат као сложени глаголски облик гради се на исти начин као у старословенском периоду. Употреба перфекта у СЧ најчешће се јавља у другом лицу једнине,¹²⁰ а позиција личног глаголског облика најчешће се наводи иза партиципа перфекта.¹²¹

Примјери: *вспрѣлъ еси ты* (213б/424, 3), *посѣтилъ ѿ* (161б/320, 1), *соудиль еси* (180б/358, 15–16), *яко оутанль еси* (47а/92, 19).

6.9. ПлуСКВАМперфекат

Од два начина грађења плуСКВАМперфекта, у СЧ се плуСКВАМперфекат гради од глагола *вити* у имперфекту и партиципа перфекта.¹²² Примјери: *вѣше слышалн* (170б/338, б), *изгыблъ вѣ* (210б/418, 7), *и не вѣ пришьлъ къ нмѣ ѿ* (261а/519, 13).

6.10. Исказивање будућег времена

Исказивање будуће радње, према наслијеђеном моделу, реализовало се презентом перфективних глагола, као у примјеру: *тъ мѣ прѣдѣ*. (90б/179, 21), затим описном конструкцијом када се говори о сложеном футуру, који у свом саставу има двије компоненте, прву глагол *идати/идѣти* у презенту и другу инфинитив глагола, као што је у примјерима: *и вина и сѣкѣра не идатъ ни ти* (158а/313, 2–3), *яко не идамъ пити ѿ нѣа* (91а/180, 17), *не идатѣ скончати градъ* (44а/86, 10–11).

¹²⁰ Као што показују ексцерпирани примјери из *Бјелопольског четворојеванђеља* (уп. Стојановић 2002: 222–223), као што је у Теодосијевој Служби Светом Сави (уп. Драгин 2007: 120).

¹²¹ Уп. у Теодосијевом житију Св. Саве (Драгин 2002: 120).

¹²² Таково је стање и у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 223), Житију Св. Саве у препису монаха Марка из 14. в. (Драгин 2007: 122), *Српској Александриди* (Јерковић 1983: 191).

6.11. Императив

Императив се гради према старословенској норми, али се понекад јављају иновације. С једне стране, задржавају тематски вокали у множини и двојини, с друге стране долази појаве тематског суфикса -и- на мјесту гдје је био вокал -ѣ-.

Код грађења императива за 2. л. јд. нема одступања код тематских глагола, као што илуструју примјери: *раѿи се ѡбрѡдованнаа* (158б/314, 21), а такође ни код атематских глагола: *иди елика нѡмши продаждь, и даждь нищѣиць* (132а/262, 16–18).

Примјери за 2. л. мн. са регуларним тематским суфиксима и настацима: а) од глагола на **o/e* и **no/ne*: *боудѣте моудри* (17б/34, 11), *рѣѣте* (44б/87, 1), и *прѣ ѿ ноги вашѣ ѡтресѣте* (186а/369, 13–14); б) од глагола **jo/*je* и **i*: *не оубѡнте се* (17б/34, 8), *поканте се и вѣроунте въ еѿме* (105а/208, 9); *прѣмѣте ѡднте* (91а/180, 11–12), и *вы творнте* (17б/34, 13–14), *Проснте* (35б/69, 16); в) од атематских глагола: *даднте нѡмъ вы ѡсти* (120а/238, 14).

Примјери за 2. л. мн. са одступањем (-и- умјесто -ѣ-): *нищте* и *ѡбрѣѣте* (35б/69, 17), исто (194б/386, 16–17).

6.12. Потенцијал

Од два начина грађења потенцијала у старословенском језику¹²³ у српску редакцију продиру оба,¹²⁴ али се потенцијал с помоћним глаголом у оптативу (внѣ...) потискује пред облицима потенцијала с помоћним глаголом у аористу. Релевантни показатељи чувања потенцијала с оптативом су облици 1. лица једнине и трећег лица множине, док у 2. и 3. лицу једнине и 2. лицу множине разлика може бити неутралисана због недоследног писања графеме *јери* (оптатив *вн, вѣ, вѣте* – аорист *вѣ, вѣ, вѣте*). У *Чајничком јеванђељу* и *Бјелопольском четворојеванђељу* облик 1. лица једнине потенцијала с оптативом забиљежен је у Лк. 15.29 (Чајн., Бп. *възвеселихъ се внѣ*),¹²⁵ али у *Силоановом четворојеванђељу* на том мјесту употријебљено је 1. лице једнине презента: *и ѡнѣ никогда же даль е_си коздѣте, да съ другы ѡн_ѡн възвеселю се* (211а/419, 2–5). Такође, у

¹²³ Николић 1984: 215–216, Ђорђић 1975: 199–200.

¹²⁴ Потенцијал грађен на оба начина присутан је у писаним споменицима српске редакције (уп. Стојановић 2002: 223–224, Јерковић 1975: 177, Драгин 2007: 123–125, Грковић Мејџор 1993: 92–93). У *Српској Александриди* нема старијег облика потенцијала с помоћним глаголом у оптативу, него само млађи прогресивнији потенцијал (уп. Јерковић 1983: 192–193).

¹²⁵ Јерковић 1975:177, Стојановић 2002: 224.

Лк. 19.23 и 19.27, гдје је у *Чајничком јеванђељу*¹²⁶ оптатив, у СЧ је аорист: стезалъ быхъ (221а/439, 17), бѣ былъ (221б/440, 5). Код осталих примјера такође је помоћни глагол у аористу: рекъ бѣ (290а/577, 18), аще дѣлъ не бѣ сът(во)_риль (294б/586, 3–4), прѣданъ бѣ былъ (302а/601, 10).

Примјери за 1. л. мн.: быхомъ были (81б/161, 18–19, Мт. 23.30), не быхомъ прѣдали (301б/600, 10–11).

Примјери за 2. и 3. лице једине: съ аще би былъ (180а/357, 21), вѣдѣа би (180б/358, 1), би хотѣль (160б/318, 9), аще се не би родиль члѣкъ ть (91а/180, 4–5), съ аще би былъ (180а/357, 21), не би былъ (301б/600, 10), было би црѣтво мое (302а/601, 8).

Примјери за 2. л. мн.: аще бо бисте вѣроваали мωѣсеови, вѣ роваали бисте мнѣ (259б/516, 18–20), аще ли бы_сте вѣдѣали, что естъ мѣлти хошѣ а не жрътвѣ . ннколиже оубо бы_сте ωсоудили не по винныхъ (48а/94, 13–16).

Примјери за 3. л. мн.: покаали се быше (47а/92, 7), не быше нмѣ_ли (294б/586, 5–6).

6.13. Инфинитив и супин

Потискивање супина инфинитивом започето је још у канонским споменицима, а према до сада проученим споменицима писаним српском редакцијом старословенског језика, супин није потврђен, па се може претпоставити да је губљење супина уобичајена појава, ако не сасвим завршен процес. Н. Драгин запажа да би се могло „претпоставити да је процес замене супина инфинитивом, (...) окончан раније у односу на паралелни процес елиминације асигматског аориста, тим пре што је реч о маркираној категорији са уско ограниченим синтаксичко-семантичким условима реализације“ (Драгин 2007: 125–126). Супина нема ни у СЧ, као што га нема ни у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 220).

6.14. Партиципи

6.14.1. Активни партицип презента

Номинатив једине мушког рода

Специфичност код првог типа грађења овог партиципа огледа се код глагола 1, 2. и атематске презентске врсте, код којих је у стсл. био наставак -ы, а већ и у стсл. може да

¹²⁶ Јерковић 1975: 177.

се јави наставак -е.¹²⁷ Наставак -е је аналошки, према типу грађења глагола 3. и 4. презентске врсте гдје је било у стсл. -а/-а. Потврда ове језичке појаве из СЧ јесте: нже на хероу_вниѣ сѣден бѣ (101б/201, 14–15). Међутим, то су ријетка одступања, наспрам регуларно грађеног партиципа презента актива са наставком /-е/ од /-а/, као у примјерима: проповѣдае (42а/82, 13), оуче (42а/82, 12).

Номинатив једнине мушког рода одређеног вида: тѣ ѿ грѣдын по мнѣ (245б/488, 11), ндын (101б/201, 5), мोगын (69а/136, 10), грѣдын (178б/354, 15–16), ѿѣць твон виден въ таннѣ (33а/64, 10), и всакъ живын и вѣроуен въ мѣ (281а/559, 13–14).

Номинатив једнине мушког/средњег рода неодређеног вида: хоте (56а/110, 15), глѣе (24а/46, 16), моле (37б/73, 12).

Номинатив једнине женског рода: а) одређени вид жена нѣкаа соушїи въ точенїи крѣве (116а/230, 6–7); б) неодређени вид – видѣши (102а/202, 14), възроупи къ немѣ глїюши (59б/117, 8–9).

Генитив једнине мушког/средњег рода одређеног вида има наставак -аго, као и придјевни: азъ гласъ въпнюшаго (245б/488,1), и ѿ възн_маюшаго твоя не нстезан (175б/348, 12–13), ѿ немдоушаго (88а/174, 10).

Акузатив једнине мушког једнак је генитиву у категорији живо, али напореда се јављају и облици старог акузатива: а) А=Г за живо, неодређени вид: оубонте [...] могоушаго (44б/87, 5–6), когда те видѣхомѣ алчюша (88б/175, 15), когда те видѣхѣмъ жеждоуша (88б/175, 16), грѣдоушаго (208б/414, 3); б) А=Н за живо, неодређени вид: видѣ дѣхъ схощеши (246а/489, 7), оузриши дѣхъ сщощеши (246а/489, 11–12).

Датив једнине мушког, па и средњег рода, одређеног вида има исти падежни наставак као и придјевни -омоу/-емоу. Примјери: Просещоумоу оу тебе дан (32а/62, 16), и чюждахоу се къ снещѣ_емоу въ цркви (158б/314, 1–2), леже шощемоу народоу да быше слышали слово бжїе (170б/338, 5–7), всакомоу просещоумоу оу тебе дан (175б/348, 11–12), и дадите нмоушомоу десеть талантъ (88а/174, 7–8). Јавља се и неодређени вид: глїюшѣ (41а/80, 10), сѣдещоу же емоу (96а/190, 2).

Инструментал једнине мушког/средњег рода одређеног вида има наставак -нѣмъ, а неодређеног вида -емъ: а) да коудеть реченное пѣрркомѣ, глїюшїнѣмъ (24б/47, 1–2); б) пѣрркѣ глїюшїемъ (95а/188, 18–19).

¹²⁷ Наведени наставак посвједочен је у Повѣљи бана Кулина (Ћорић 2011: 100), затим у *Бјелопольском четворојеванѣљу* (Стојановић 2002: 226).

Локатив јединине мушког/средњег рода одређеног вида има наставак -нѣ: о бѣсноуѣщїи (20а/39, 21), о нѣщїи сѣрѣ роуѣхъ (103а/204, 8).

Номинатив множине мушког рода доминантно се употребљава у неодређеном виду с наставком -е: видѣвшѣ оученици дивнше се глѣюще (74б/147, 6–7), леже_ще (241б/480, 5–7), блоудѣнтѣ, не вѣдоуще писанїа (78б/155, 12).

Одређени вид с наставком -ен мушког рода у номинативу потврђен је у: глѣен въ вѣсь (44а/86, 1), а нови аналошки наставак -ни потврђен је у: соуцїи съ нѣмъ (48а/94, 4).

Генитив множине има наставак -нѣхъ: всѣ ненавнѣщи нѣ (161а/319, 7–8), а исти наставак има и локатив множине: о просѣцїи (20а/39, 17).

Датив множине има наставак -нѣмъ: хранѣнїмъ (18а/35, 1), оупра_жнѣнїи се (242а/481, 8–9), прѣдающїмъ члѣка (242 б /482, 10).

Акузатив множине одређеног вида задржава наслијеђени наставак -е: аще любнѣ любѣ_ще въ (32б/63, 8–9), видѣ вѣмѣтающе въ храмъ (226а/449, 19). Неодређени вид, уколико није дошло до фонетских процеса (-ѣмѣ > -е), потврђен је с наставком -е: въ том же домѣ прѣбывантѣ, ѣдѣ_ще и пїюще (191а/379, 11–13).

Инструментал множине задржава стари наставак: ни въ ходѣщїихъ оставяете вѣннѣи (80б/159, 5–6), соуцїици (81а/160, 2).

Двојина: А/Н. дв. вѣмѣтающа (105 а /208, 14), видѣ два корабля стоеща при езерѣ (170б/338, 8–9).

6.14.2. Активни партицип претерита

Активни партицип претерита задржава наслијеђени начин грађена, како од глагола с инфинитивном основом на сугласник, тако и од глагола с инфинитивном основом изведеном тематским суфиксом -и-.

Издвојени примјери за номинатив јединине мушког рода неодређеног вида од глагола са инфинитивном основом на сугласник су: рѣкъ (102а/202, 7), сьписавъ (243 а /483, 1), видѣвъ оуко низвѣстковавъ (101а/200, 18–19).

Активни партицип претерита глагола с инфинитивном основом изведеном тематским суфиксом -и- посвједочен је у СЧ у обје форме, као што потврђују примјери: а) старији тип: пристоупль (69а/136, 20), и пристоупльши създы (41а/80, 19), оучителю бл҃гын .

что сътвори живото вѣчнын наслѣствою (218а/433, 9–11), явльшии се (242б/482, 8); б) млађи тип: шѣ же и оудык се, прозрѣхъ (274б/546, 5–6).

Номинатив једнине женског рода уобичајен је у облику неодређеног вида: сна рекъши (281а/559, 19), жена крѣвоточна, бѣ лѣтъ . пристоупльши (41а/80, 18–19), мно_го пострадавши ѿ многѣхъ братѣ_въ, и издавши своа вса, и ннединоє ползи обрѣтши (8–12), али се јавља и одређени вид, као у примјеру: бѣ же маріа помазавшиа гѣ мѣрѣомъ, и ѿтърши нозѣ его власы свонди (279б/556, 19–20).

Наставак у генитиву једнине мушког/средњег рода одређеног вида исти је као код активног партиципа презента, а такође се преноси синкретизам А=Г за категорију живо. Примјери: пославшаго (45а/88, 20), бѣ давшаго властѣ (40а/78, 12–13).

Акузатив једнине женског рода јавља се у оба вида, као што показују примјери: а) одређени вид слоу изъшѣшоу (116а/230, 19); б) неодређени вид . видѣше слоковницоу нсѣхшоу нс корѣниа (136а/270, 11).

У дативу је уобичајена употреба неодређеног вида: исѣ же рождѣшоу се въ вѣфлѣемѣ (24б/47, 11), слнцѣ (...)_ въсѣавшоу (52а/102, 2–3).

Као код активног партиципа презента у инструменталу једнине одређеног вида наставак је -нѣ: рекшии нѣ (242а/481, 11–12), къ прнѣшии нѣ (80а/158, 18), а неодређеног -емъ: прѣрѣкомъ глѣущемъ (26а/50, 2).

Локатив једнине мушког рода одређеног вида има наставак -нѣ (-ымъ): о не повелѣнии (20а/39, 17).

Номинатив множине мушког рода одређеног вида има настава -ен, а неодређеног -е, као што потврђују примјери: а) одређени вид – снн соу_тъ слышавшен (182а/361, 16–17); б) неодређени вид – всн людѣ слышавше (179б/356, 7).

Номинатив множине женског рода има наставак -е (-е/-еѣ < -ѣ/ѣѣ): възрѣвше (151а/300, 13), въдѣвше въ гробѣ (151а/300, 15–16). Наведени примјери се односе на жене мироносице (Мк. гл. 16, 1–5).

Генитив и локатив множине имају наставак -нѣхъ: а) генитив бѣ же идшии нѣ хлѣ_бы (120б/239, 9–10); б) локатив – о исцѣлѣвшии (20а/39, 14).

Датив множине има наставке -нѣ за одређени вид и -емъ за неодређени вид, као у примјерима: а) одређени вид – на оутрѣ и изъ_шѣшии нѣ (135б/269, 5–6), оубогаше же се въшѣшии нѣ (188б/374, 7–8); б) неодређени вид – и скончавшемъ дѣнн (188б/374, 7–8).

Двојина се чува, али није честа у тексту: прнѣшиа моужа (178б/354, 16–17), и не обрѣт_ша его (164а/325, 20–21).

6.14.3. Пасивни партицип презента

У српском језику, као што је познато, нема свог континуанта, а премда књишка категорија, није фреквентан ни у дјелима високог стила, као ни у јеванђељима временски сродним *Силоановом четворојеванђељу*.¹²⁸ Наводимо примјере којима се потврђује присуство пасивног партиципа презента у СЧ, наслијеђени начин грађена уз могућа вокалска сажимања, као и сачувана деклинабилност: Н. јд. м.р. о. в. – члкъ глѣмын (274б/546, 2), Н. јд. м. р. н. в. – въ поустыню дѣн ѿ искоушаемъ ѿ дѣвола (167а/331, 20–21), А. јд. м. р. о. в. – закла емоу тѣльць пнтомы (211а/419, 7), Н. јд. ср. р. н. в. – ксть сказаню (24б/47, 5), А. јд. ср. р. о. в. На мѣсто глѣ мое голгофа (97а/192, 8–9), Н. јд. ж. р. о. в. – крвь праведнаа про ливаемая на зѡмлн (82а/162, 11–12), проливаемая (198а/393, 10), Н. мн. м. р. повѣдаемн бѣахоу всн (160б/318,16), Г. јд. м. р. о. в. глѣмаго (89б/177, 12).

6.14.4. Пасивни партицип претерита

Гради се на уобичајен начин: Н. јд. м.р. се прокажень пришѣ кланаш(...) (37б/73, 1), Н. јд. ср.р. – писано (241б/480, 3), Н. мн. м. р. о. в. – прокаженїн ѡчицают се (45б/89, 21), како многоглаголанїн (33б/65, 2). Задржава деклинације неодређеног и одређеног вида: Д. јд. н. в. – несенѣ быти ема агглан (213а/423, 12), Д. јд. м.р., о. в. – рѣ ослаблѣ нномоу, тебѣ глїю (172а/341, 21 – 172б/342, 1), Л. јд. о. в. – о прокаженѣмъ (103а/204, 5), Г. мн. о. в. – мало же избранныхъ (207б/412, 21), Л. мн. – о посланнїи (20а/39, 12), о ослабленїиѣ (20а/39, 1).

6.14.5. Партицип перфекта

Нема неуобичајених појава у вези с начинима грађења партиципа перфекта.

¹²⁸ Ријетко се употребљава у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 237), као и у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 160).

6.15. Осврт на морфолошке особине

Морфолошке особине СЧ одговарају приликама у писаним споменицима високог стила српске редакције старословенског језика, али није сасвим подударан у свим морфолошким категоријама са себи најсроднијим споменицима.

Именице непродуктивне деклинације с једне стране задржавају своје падежне наставке, а с друге се приклањају продуктивним основама. Именица *сынъ*, као најчешћа именица у јеванђељима из *-ѣ-* промјене, у генитиву досљедно има наставке продуктивне *-ѣ-* деклинације, што поред њене фреквентне употребе може бити мотивисано и конструкцијом у којој се јавља „У име Оца и Сина и Светога духа“ у сакралним, као и административним текстовима. За разлику од *ње*, именица *домъ* чува свој примарни генитивни наставак *-ѣ*. Код датива једнине, као и у множинским падежним наставцима, очигледни су међусобни утицаји деклинационих типова јер задржавају старе облике и напоредо примају нове из продуктивних. Локатив једнине *-ѣ-*, који ће се у српском језику задржати у тој форми, добро чува свој наставак *-ѣ*. Именица *господъ*, као и именица *сынъ*, у генитиву досљедно преузима наставак *-а* из *-ѣ-*, а измјене у односу на наслијеђену парадигму код *-ѣ-* деклинације мушког рода уочљиве су у номинативу множине (*людѣ* и *голоубѣ*), као и у напоредној употреби наставака у генитиву множине (*людѣ* и *новог* наставак *-ѣ*). Специфичност у промјени *-ѣ-* женског рода испољава се у локативу множине гдје се јавља наставак *-ѣхъ*. Код сугласничких деклинација мушког рода промјене се јављају у номинативу множине, под дјеловањем *-ѣ-* промјене, локативу двојине преузимањем наставак из *-ѣ-*. За сугласничке основе средњег рода карактеристично је да се паралелно употребљавају облици са проширењем, али и без њега, као и преузимање падежних наставака из продуктивних деклинација. Специфичност у СЧ представља чување и устаљена употреба старог генитива именице *кървь* – *кървѣ*, премда још од канонских споменика подлијеже снажном утицају *-ѣ-* деклинације. Дјеловање непродуктивних на продуктивне деклинације манифестовало се у дативу једнине мушког рода, ширењем наставак *-ѣви/-ѣви*. Код свих именских ријечи, као и код партиципа, јавља се синкретизам акузатива и генитива у категорији живо, али се задржавају и старе форме акузатива.

Код личних замјеница још увијек нема нових енклитичких облика, али се од иновација јавља код личне замјенице за треће лице у генитиву једнине женског рода специфични облик *ѣ*. Стабилна је промјена придјева оба вида, а иновација дјеловањем говорног језика одражава се у дативу једнине одређеног вида (*-ѣмѣ/-ѣмѣ*), као и нови

наставак -ѣмь у локативу једнине, али по изузетку и у предговору, а не у самом тексту јеванђеља. Компарација придјева често долази у конструкцијама уз генитив, а елатив се јавља по изузетку (прѣмоудрыѣ).

Иновације код глаголских облика тичу се појаве наставка -мы у 1. лицу множине презента, потискивања асигматског аориста, преузимања наставка у 3. лицу двојине из 2. лица двојине. У цјелини гледано, језик на морфолошком нивоу, потврђује сва три посматрана тока: наслијеђене особине из старословенског, особине српскословенског и иновације у духу говорног језика.

6.16. Морфолошке особине записа

Именице

Код продуктивних деκлинација у инструменталу једнине женског рода редовно је српскословенски наставак -ою (цѣною), без утицаја народног језика ширењем аналошког наставка -ом. Задржани су наставци обје продуктивне деκлинације женског рода у генитиву једнине (-ја- мѣчѣнице, -ѣ- [ы>и] ѡакърни). Генитив множине задржава стари наставак (грѣшнѣ ѡмѣь, ѡвцѣ), уз могућ утицај -ѣ- деκлинације у виду проширења -ов- (свѣтых архистратигѡвѣь). Двојина се јавља једино у првом запису са својим регуларним наставком (оу рѡкѡ немѡчкѡ). Највише специфичности појављује се код наставака за локатив једнине, а огледају се у сљедећем: а) задржавање старог наставка и то код именица женског и средњег рода -ѣ (на рѣцѣ, къ л(ѣ)тѣ), код именица средњег рода -јѡ- деκлинације (ка плѣнѣни сарѣѡвѣском), б) јављање вокала -ѣ на мјесту -ѣ (ка мѣрѣ), в) појава аналошког наставка -у под утицајем -ѣ- деκлинације (оу ѣрѡ, ѡ теферѣтѡ).

Код непродуктивних деκлинација кроз записе посвједочене су именице: црѣкы, врѣмѣ, дѣнь, мѣлѡсть, жѣзнь, мѡци. Задржавају своје деκлинационе моделе, као код -ѣ- деκлинације у генитиву једнине (жѣзни), у инструменталу множине (са мѡщѣмн, съ мѡщѣмн), српскословенски наставак у инструменталу једнине (помѡцию). Утицај -ѣ- на -ѣ- потврђен је у генитиву једнине (свѣтыѣ црѣкви), утицај -јѡ- на -п- у инструменталу једнине у виду појаве -ѣ на мјесту -ѣ (врѣмѣмн).

Примјери према записима су:

Запис 4: Г. мн. продуктивних деκлинација ѡвцѣ, доукать.

Запис 1: а) продуктивне дефлекције: Л. јд. м.р. оу љрр, Г. мн. настојаниѣмъ на ктѣторь грѣшнѣ рабѣ, И. јд. ж. р. цѣною, Л. дв. ж.р. оу ррр немачкѣ, б) И. мн. -ѣ- дефлекције съ мощми, А. јд. -ѣ- дефлекције въ црковѣ нашѣ, Л. јд. ср. р. въ л(ѣ)тѣ.

Запис 3: а) продуктивне дефлекције – И.јд. ж. р. сотонною, Л. јд. на рѣцѣ, Л. мн. м.р. въ дѣврѣх, Л. мн. ср. р. неподобних мѣстѣх, б) И. јд. ср.р. -п- дефлекције с утицајем -јѣ- врѣменем, И. јд. ж.р. по мнлостн божиен.

Запис 5: а) продуктивне дефлекције – И. јд. ж.р. съ дрѣжнною, Л. јд. м.р. ѿ тефернѣх, б) А. јд. -ѣ- дефлекције въ црковѣ сараев(с)кѣю, А. јд. -п- днѣ.

Запис 2: а) продуктивне дефлекције – Г. јд. -јѣ-/ѣ- у синтагми светне мѣтенице Макърни, Л. јд. ср. р. са /ѣ/ умјесто /ѣ/ ва мѣстѣ сараевѣ, ва мирѣ, Л. јд. -јѣ- ва пленѣни сараевскою, Г. мн. м. р. златиць, ѿ Немаць, Г. мн. м. р. с утицаје -ѣ- дефлекције цркѣвн светых архистратиговѣ, Д. мн. м. р. христѣаном, И. мн. ж.р. аспрамн; б) Г. јд. -ѣ- с утицајем -ѣ- дефлекције снѣ светые цркѣвн, епитропн цркѣвн сараевскне; Г. јд. -ѣ- ѿ сазданіа жнзни, И. јд. -ѣ- дефлекције помошью, И. мн. -ѣ- дефлекције са мощми, А. јд. -ѣ- дефлекције ва нашѣ црковѣ.

Замјенице

Код замјеница употријебљених у записима највише иновација има код личних замјеница, код којих се јавља дистинкција између пуног и енклитичког облика (га, мѣ), за шта у самом тексту јеванђеља није било назнака. У записима поред облика са сраслим приједлогом код личних замјеница за треће лице (нега), чува се и облик без н- (ѣго). Датив придјевских замјеница има наставак -омѣ (въсакомѣ, васѣосвещенномѣ).

Примјери:

Запис 4: Н. ј. ѣн, тко, азѣ, Г. јд. за неѣга, Д. јд. мѣ, А. јд. поставнѣ ѣго, га;

Запис 1: Н. јд. ср.р. сѣ, Д. јд. м.р. въсакомѣ, А. јд. ж. р. нашѣ, личне замјенице – А. јд. ѿкѣпнсло га, И. јд. ш ннѣ, Н. мн. мн, Г. мн. настојаниѣмъ на ктѣторѣ;

Запис 3: А. јд. ср. р. сѣ, прѣдахъ всѣ, Л. мн. въ нѣконѣх, личне замјенице – азѣ, мѣ, искѣпнѣх ѣго;

Запис 5: Н. јд. ср.р. сѣ, Г. мн. ѿ тефернѣх нѣх, Г. јд. съ дрѣжнною ѣго;

Запис 2: Н. јд. ср. р. ѣнѣ, ѣнѣ, Ак. јд. ср.р. за всѣ, Г. јд. ж. р. снѣ светые цркѣвн, настојаниѣмъ нашего врата, А. јд. ж. р. нашѣ, Д. јд. м.р. васѣосвещенномѣ, Н. мн. мн.

Придјеви

Придјеви употријебљени у тексту записѣ исказују одређени вида падежним наставцима, у којима није дошло до извршења фонетских процеса којима се губи

формално морфолошко разликовање наставака одређеног и неодређеног вида. Доминантно је у употреби одређени вид, али се јавља и неодређени (Христова, новонзбранном). Када су у питању придјеви, најважнија иновација у записима, до које долази дјеловањем народног говора, јесте појава наставка -ен у локативу једине женског рода (по мнолости божіен), а није обиљежје главног текста рукописа.

Примјери:

Запис 4: Н. јд. м.р. о. в. светын, Соухѣн, Г. јд. м. р. ѿ свѣаго, светаго;

Запис 1: Н. јд. ср.р. сѣ божствное, Г. јд. м.р. о. в. цркованаго, въ храм светаго, Г. јд. м. р. н. в. ѿ рожства Христова, А=Н јд. м.р. о. в. въ вѣчнн помень, А. јд. ж.р. о. в. въ црковь нашѣ ѣврску, И. јд. м.р. велнкнмь тредомь, Г. мн. о.в. грѣшнѣ рабь;

Запис 3: Н. јд. м. р. о. в. смѣренѣн, ѣдншварскын, светын, Г. јд. о. в. вѣчнаг(о), доушевнаго, велнкаго, ѿ свещеннаг(о), А. јд. ср. р. о. в. сѣ свещеное, Л. јд. ж.р. с наставком -ен – по мнолости божіен, И. мн. многнмь дннввшнмь, Л. мн. о. в. неподобннх мѣстѣх;

Запис 5: Н. јд. ср. о. в. сѣ стое, Г. јд. м.р. о. в. ѣврскаго, А. јд. ж. р. о. в. въ црковь сараев(с)кву, Н. мн. новн манстори, Г. мн. въ храмь сѣхь архѣстратигь;

Запис 2: Н. јд. ср.р. о.в. светое, Г. јд. м. р. о. в. са мощьмн светаго, Д. јд. м.р. при блаженнееншемь новонзбранномь господннѣ архнепнсквпѣ пекьскомь; срьбскомь, дабробосанскомь, Г. јд. ж.р. о. в. снѣ светыѣ цркѣвн, А. јд. ж. р. ва нашѣ црковь сараевьскву, И. јд. ср. пронзволеннемь божннмь, Л. јд. ва пленнени сараевьскомь, Г. мн. светыхь архнстратнговь, ѣночкнх, Л. јд. ва пленнени сараевьскомь, Д. мн. хрнстьяномь ѣночкнмь, И. мн. ѿквпнсмю аспрамн црковьннмь.

Бројеви, написани као пуне ријечи, потврђени су само двапут, у примјерима а) запис 1: А. јд. ж.р. еднѣ, б) запис 2: еднѣ.

У запису 4 забиљежен је формиран футур I и потврђен само једним примјером: кѣ ѿнѣстн. Поред драгоцјеног примјера потврде футура, јавља се у запису 4 перфекат у пасиву, у примјеру есть проклеть, а од осталих глаголских облика заступљени су још презент и аорист, с уобичајеним наставцима, као у примјерима који слиједу: запис 4 – аорист нскоупнх, ѿпѣх, поставнх, презент есть; запис 1 – аорист ѿвѣтосмо, ѿквпнсмю, прнло(жн)смю, презент ѣ, вѣдет; запис 3 – аорист нзѿѿвѣтѣ, нсквпнх, ѿковах, прѣдах, презент ѣ, ѿннннт; запис 5 – аорист квпнше и поновнше и ѿковаше и прнложнше, внсть; запис 2 – презент кѣтѣ, аорист ѿквпнсмю, дасмо, поставнсмю, внсть.

Паритципи као књишка категорија нису чести у записима, а јављају се у првом, другом и четвртом запису. Активни партицип презента задржава уобичајене наставке, а од утицаја говорног језика јавља се наставак /-т/ код трпног партиципа претерита.

Примјери: а) запис 1: Д. јд. м.р. о.в. свршаюшѡ, прѡчитаюшѡ и слишѡшѡ, Н. мн. м.р. прѡбиваюши, А. јд. ж. р. кѡтїю оковаѡ, пасивни партицип презента вѡдомо; б) запис 2: бывшеѡ, бывшеѡ, занесѡно, бывшеѡ, продатѡ, запис 4 – проклетѡ.

7. СИНТАКСА

С појавама редакција старословенског језика, наслијеђене језичке особине на синтаксичком плану најмање су биле подложне измјенама, нарочито у високом стилу, а посебно у преводним дјелима, каква су богослужбеног карактера. Иновације у односу на старословенска обиљежја очекују се у конкурентним језичким одабирима. На синтаксичком плану истраживање је обухватило ред ријечи у вези с позицијом личних замјеница, пуних и енклитичких облика, у синтагми и реченици, затим позиција атрибута уз управну ријеч у синтагми. Из проблематике конгруенције истраживање и компарирање с другим споменицима обухватило је бројне конструкције и двојину. Дат је осврт на синтаксу падежа, тј. на најважнија питања употребе. Како је синтаксички ниво у највећој мјери задржао синтаксички модел старословенског језика, очекивано је чување партиципа као књишке категорије у дјелима високог стила, за разлику од народног говорног језика гдје се потискује њихове употреба, па су у овом поглављу изложене синтаксичке функције партиципа.

7.1. Ред ријечи

7.1.1. Личне замјенице

Истраживањем је обухваћен положај у реченици личних замјеница за 1. и 2. лице, енклитичког или пуног облика, у дативу, затим акузативу/генитиву једнине и акузативу множине, а такође и рефлексивне замјенице.

Лична замјеница првог лица у акузативу/генитиву *ѿ* и *ѿнѿ*

„Облици *ѿ*, *ѿ* се у старословенском јављају и акценцовани и неакценцовани, а по положају су иза глагола чешће, а испред ређе. Јављају се са предлозима и без предлога, а могу стајати и са глаголима који имају негацију.“ (Јерковић 1975: 184). С обзиром на наведено, при истраживању реда ријечи у СЧ, поредећи са *Бјелополским* и *Чајничким јеванђељем*, анализом су обухваћене позиције уз глагол, као и ред ријечи у приједлошком споју.

Позиција иза глагола је чешћа. Издвајамо примјере за *ме* и *мене* у којима је а) подударан ред ријечи с *Чајничким јеванђељем*¹²⁹ и *Бјелопольским четворојеванђељем*¹³⁰: Мт. 10.40 придиѣтъ пославшаго *ме* (45а/88, 19–20), Мт. 14.30 гн̄ сн̄и *ме* (57б/113, 19–20), Мт. 15.8 оусты сконди, и оустнади чѣоут *ме* (58б/115, 13–14), Мт. 15.22 поднлоуи *ме* гн̄ сн̄е дѣѣ (59б/117, 9–10), Мт. 26.21 како єдинь ѿ вѣ прѣдѣ *ме* (90б/179, 16–17); Мк.7.7 соуе же чѣоутъ *ме* (122а/242, 10–11), Мк. 9.37 нѣ пославшаго *ме* (129б/257, 21), Лк. 1.48 и нѣѣ блажет *ме* вси роди (160а/317, 3), Лк. 4.18 помаза *ме* (168б/334, 2), Лк. 4.18 посла *ме* (168б/334, 3); б) подударан ред ријечи с *Чајничким јеванђељем*: Мт.18.32 поніеже оумолн *ме* (68а/134, 2), Мт. 25.35 напоисте *ме* (88б/175, 9), Мт. 25.35 страннь вѣхъ и въведосте *ме* (88б/175, 9–10), Мт. 25.36 нагъ, и одѣасте *ме* (88б/175, 10–11), Мт. 26.46 се приближи се прѣдаен *ме* (92б/183, 9), Мт. 26.55 како на разбонника ли изы_досте съ ороужниемъ и дрѣколми ети *ме* (93а/184, 14–16); в) подударан ред ријечи, али је у СЧ пуни облик, као у *Маријином јеванђељу*, док је у *Чајничком* енклитички¹³¹: Мт. 25.36 больнь, и посѣти_сте мене (88б/175, 11–12).

Издвојени примјери из јеванђеља по Јовану у складу су с *Бјелопольским четворојеванђељем*:¹³² 5.7 да егда възмѣ_тнт се вода въврѣжет *ме* (256б/510, 20–21), 5.24 вѣроуен пославш_моу *ме* (258а/513, 13–14), 5.37 и пославы_н *ме* ѿцѣ (259а/515, 15–16).

Примјери иза глагола у негацији: Мт. 25.42–43 въждедах се, и не напоисте мене · страннь вѣхъ, и не въве_досте мене · нагъ, и не одѣасте мене · больнь, и въ тьмници, и не посѣтисте мене · (89а/176, 9–13). Сви примјери су с пуним обликом у СЧ, као у *Бјелопольском*,¹³³ за разлику од *Чајничког јеванђеља* у коме су сви енклитички облици.¹³⁴

Позиција испред глагола у српскословенским јеванђељима сматра се рјеђом у односу на позицију иза глагола, али уобичајеном у упитним реченицама (уп. Јерковић 1975: 184, Стојановић 2002: 325). Примјери: Мт. 16.13 кого *ме* глѣѣтъ быти члѣци (61б/121, 21), Лк. 9.18 кого *ме* глѣѣтъ народи быти (187а/371, 20–21).

Није необичан ред ријечи с личном замјеницом испред глагола ни изван упитне реченице у СЧ, као што показују примјери: Мт. 28.10 да ндоутъ въ галїлею, и тоу *ме* видеть (100а/198, 6–7), Јо. 5.36 како ѿцѣ *ме* посла (259а/515, 15), Јо. 8.37 вѣдъ како сѣме аврамле есте, нѣ ниете мене оубити (271б/540, 17–18).

¹²⁹ Јерковић 1975: 184.

¹³⁰ Стојановић 2002: 324–325.

¹³¹ Јерковић 1975: 184.

¹³² Стојановић 2002: 325.

¹³³ Стојановић 2002: 326.

¹³⁴ Јерковић 1975: 184.

СЧ има исти ред ријечи као у *Чајничком* и *Маријином јеванђељу*, а различит у односу на *Бјелопольско*¹³⁵ у примјеру из Мк. 7.6 оустнади мѣ чѣтоутѣ (122а/242, 9). Примјер¹³⁶ у коме СЧ није подударно ни са *Чајничким* ни са *Маријиним јеванђељем*, при чему је ред ријечи исти као у *Чајничком*, али је умјесто енклитичког пуни облик, као у *Бјелопольском*, јете у Лк. 9.48 мене прѣиде тѣ · н аще мене прѣидеть (189б/376, 8–9).

Уз негацију долазе оба облика, пуни и енклитички, а позиција одричне партикуле може бити испред глагола или испред личне замјенице: Мк. 9.37 нже аще мѣ не прѣидеть, не мене прѣидеть, нѣ пославшаго мѣ (129б/257, 19–20).

Личне замјенице могу бити између два глагола, као што потврђују примјери: Мт. 8.2 мо(жешн) мѣ очнстити (37б/73, 2–3), Мк. 1.40 може_ши мѣ очнстити (106б/211, 17–18), Лк. 5.12 можешн м(ѣ очн)стити (171б/340, 3–4). Ред ријечи се слаже у свим примјерима са *Чајничким јеванђељем* и *Бјелопольским четворојеванђељем*.¹³⁷

Примјери уз приједлоге:¹³⁸ Мт. 17.27 даждь нмѣ за мѣ н за се (65а/128, 18), Мк. 9.42 Нже аще съблзнить единого ѿ ма_лыи вѣроушиихъ въ мѣ · (130а/258, 15–16).

Лична замјеница другог лица у акузативу

Ред ријечи у односу на глагол код акузатива личне замјенице 2. лица такође је постпонован и препонован, према синтаксичком обрасцу уобичајеном код других јеванђеља с којима се врши компарација. Примјери иза глагола: Мт. 18.9 аще же роука твоа ннн нога твоа съблзняютъ те (65б/129, 17–18), Мт. 26.63 закннаю те блѣ живым' (94а/186, 1), Мт. 26.68 кто ѣ оударен те (94а/186, 15). Примјери испред глагола: когда те видѣхомъ (88б/175, 15), Мт. 25.21 нѣ многом(...) те поставлю (87б/173, 4–5), Мт. 18.15 аще тебе послушають, прнокрѣль еси брата (66б/131, 7–8).

Поред акузатива, лична замјеница тебе долази уз глагол у негацији у словенском генитиву, а у поређењу с друга два јеванђељска текста очекивана је подударност у реду ријечи, као у примјерима: Мт. 20.13 рѣ единомѣ ихъ, дроуже, не обнждоу тебе (71б/141, 5–6), Мк. 14.31 не ѿврьгоу се тебе (145б/289, 3).

У СЧ нема личне замјенице уз глагол у негацији у примјеру Мт. 18.16 аще же не послушають, понди съ собою (66б/131, 9–10), у коме се јавља у *Чајничком* и *Бјелопольском четворојеванђељу*:¹³⁹ аще ли тебе не послѣшають.

¹³⁵ Стојановић 2002: 325.

¹³⁶ Јерковић 1975: 184, Стојановић 2002: 326.

¹³⁷ Јерковић 1975: 184, Стојановић 2002: 325.

¹³⁸ Као у *Бјелопольском четворојеванђељу* (Стојановић 2002: 326).

¹³⁹ Јерковић 1975: 185, Стојановић 2002: 327.

Лична замјеница себе, се

Постпонован енклитички облик уз глаголе уобичајена је језичка особина српскословенске епохе, а ријетко се јавља препонован, а није честа појава писања пуног облика уз глаголе.

Примјери употребе енклитичког облика испред глагола: Мт. 17.25 что ти се мнн_тъ сицмонѣ (65а/128, 7–8), Мт. 22.17 исти израз и ред ријечи (78а/154, 3), Мт. 22.42 что се вамъ мннтъ о хѣ (79а/156, 18–19), Мт. 26.66 се ꙗна слыша_сте хоулоу его, что се вамъ мннтъ · (94а/186, 9–10). Наведени примјери имају подударан ред ријечи с *Чајничким јеванђељем* и *Бјелопольским четворојеванђељем*.¹⁴⁰

У примјеру Мт. 14.31 у *Чајничком јеванђељу* и *Бјелопольском четворојеванђељу* долази испред глагола¹⁴¹ док у СЧ иза оусоумнѣ се (58а/114, 1). За разлику од *Чајничког јеванђеља*¹⁴² с замјеницом испред глагола у Мк. 3.10, у СЧ замјеница је иза глагола као у *Бјелопольском*, а то је у примјеру: да емоу прикоснуѣ се (110а/218, 8). Одступања од *Чајничког*¹⁴³ у иновативном правцу су у Лк. 12.5 сказаю же вамъ кого оубонте се (1986/394, 21), а иста тенденција уопштавања замјенице у позицији иза глагола јесте у Лк. 12.4. не оубоенте се (1986/394, 18).

Примјер за пуни облик: Мт. 27.42 нныѣ спсе, себе ли не можетъ спсти (976/193, 9–10). Слаже се са *Чајничким јеванђељем* (Уп. Јерковић 1975: 186).

У синтагми самъ себе јавља се у Мт. 19.19 н възлюбенихъ искрени_го своѣго тако самъ себе (696/137, 13–14) чиме је у складу с *Чајничким јеванђељем* с пуним обликом за разлику од канонског текста, *Маријиног јеванђеља*, с енклитичким обликом (Уп. Јерковић 1975: 186). Уз приједлоге пуни облик није уобичајен док је енклитички подударан са *Чајничким* и *Маријиним јеванђељем*¹⁴⁴: Мт. 17.27 даждь нмъ за ме и за се (65а/128, 18).

Личне замјенице у дативу ми, мнѣ и ти, тебѣ

Позиција енклитичких облика личних замјеница у дативу може бити иза и испред глагола. Енклитички облик ми испред глагола јавља се у СЧ, као у примјерима: Мт. 25.20 петъ талантъ ми еси прѣда_ль (87а/172, 21 – 876/173, 1), Мт. 25.22 два таланта ми еси прѣдалъ (876/173, 7–8), Лк. 9.38¹⁴⁵ тако единороднь ми ꙗ (1886/374, 19–20), Мк. 6.25 проси глѣщи хоцоу

¹⁴⁰ Уп. Јерковић 1975: 186, Стојановић 2002: 328.

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ Уп. Јерковић 1975: 186.

¹⁴⁴ Исто.

¹⁴⁵ У *Чајничком* и *Бјелопольском јеванђељу* умјесто лексеме единороднь јавља се единочеда/кдыночеда, док је ред ријечи исти (уп. Јерковић 1975: 186, Стојановић 2002: 328).

да мн даси (119а/236, 18–19). Ред ријечи у наведеним примјерима у складу је с оба јеванђеља, с којима се врши компарирање (Јерковић 1975: 186, Стојановић 2002: 328). Позиција енклитичког облика мн иза глагола јавља се као у примјерима: Мт. 14.8 д(а)ждь мн (566/111, 1–2), Мт. 15.25 гн̄ помози мн (596/117, 17–18), Мт. 22.19 покажите мн златн_цоу кинсноую (78а/154, 7–8), Мк. 11.29 въпрошоу вы н азъ слово едно н ѿвѣщанте мн (1366/271, 20–21), Мк. 11.30 ѿвѣщанте мн (137а/272, 3), Лк. 2.49 дѣти быти мн (1646/326, 12–13), Лк. 4.23 рѣте мн притчю сию (1686/334, 21). Ред ријечи у наведеним примјерима иде за *Чајничким* и *Бјелопольским*, и у примјеру Лк. 4.23 у коме се не слажу са канонским текстом *Маријиног јеванђеља* (уп. Јерковић 1975: 186–187, Стојановић 2002: 328).

У истој реченици уз различите глаголе енклитика мн је и постпонована и препонована, као у примјеру: Мт. 18.28 дажѣ мн нмже мн еси дльжьнь (676/133, 10–11). Присутна је позиција између два глагола, као у примјеру: дасте мн частн (886/175, 8).

Према примјеру из Мт. 20.8 СЧ иде за канонским јеванђељима, па као и код њих нема уопште замјенице првог лица у дативу прнзовн дѣлате мн н даждь нмь мьздоу (71а/140, 14–15), за разлику од *Чајничког јеванђеља* са написаним енклитичким мн иза глагола.¹⁴⁶

Примјери за пуни облик: Мт. 11.27 вса мнѣ прѣдана соутъ ѿцѣмь (476/93, 4), Мт. 26.10 јако же сказа мнѣ гѣ (956/189, 2), Мк. 5.7¹⁴⁷ рѣ . что мнѣ н тебѣ ісе снѣ бѣ вышнаго (1146/227, 20–21), Мк. 5.9 легкѡнь нмѣ мнѣ, јако мнѡзи есмы (115а/228, 4–5), Лк. 1.38 боуди мнѣ по глѡу твоемоу (1596/316, 1). Неслагање у реду ријечи с *Чајничким* и *Бјелопольским четворојеванђељем*¹⁴⁸ имамо у Лк. 1.25 гдје је у СЧ замјеница испред глагола јако тако мнѣ сътвори гѣ (1586/314).

Примјери уз приједлоге: Мт. 11.28 прѣдѣте къ мнѣ вси троуждающен се (476/93, 8–9), Мк. 10.14 дѣти приходити къ мнѣ, не браните нмь. (1316/261, 14–15), Лк. 18.16 оставите дѣти приходити къ мнѣ, н не браните нмь (2176/432, 21 – 218а/433, 1).

Примјери за личну замјеницу другог лица енклитичког облика у дативу испред глагола: Мт. 17.25 что ти се мнн_тъ сиѡне (65а/128, 7–8), Мт. 18.26 гн̄, потрѣпи на мнѣ, н вс(...) ти въздадмь. (676/133, 4–5), Лк. 8.39 повѣдан елика ти сътвори бѣ (1846/366, 9–10).

Примјери за личну замјеницу другог лица енклитичког облика у дативу иза глагола: Мт. 18.17 да боудет' ти (666/131, 15), Мт. 18.29 гл̄е . потрѣпи на мнѣ, н въздад ти . (676/133, 14–15), Лк. 5.23 что ѿ оудѡбѣ рѣши оставляют' ти се грѣси твои, или рѣши вьста_ни н

¹⁴⁶ Уп. Јерковић 1975: 187.

¹⁴⁷ У наведеном примјеру ред ријечи је исти као у *Чајничком* и *Бјелопольском четворојеванђељу*, али је у СЧ изостављен глагол вьста иза что (уп. Јерковић 1975: 187, Стојановић 2002: 329).

¹⁴⁸ Уп. Јерковић 1975: 187, Стојановић 2002: 329.

ходн· (172а/341, 17–19), Лк. 6.29 ѿтвѣзидиющаго ти ризоу, и сра_чицоу не възбранн (175б/348, 10–11).

Примјери за пуни облик тевѣ: Мт. 8.13 якоже вѣрова боудн тевѣ (38а/74, 13–14), Мт. 18.22 не глѹ тевѣ до седмь кратъ (67а/132, 12–13), Лк. 5.24 тевѣ глѹ (172б/342).

Примјери с приједлогом: Мт. 18.15 аще же сьгрѣшитъ к тевѣ братъ (66б/131, 5), Лк. 1.19 и посла_нъ есмь глѣти к тевѣ (158а/313, 15–16).

Повратна замјеница у дативу енклитичког облика си јавља се у истом примјеру као у *Чајничком* и *Маријином јеванђељу*¹⁴⁹ у позицији иза глагола: Мт. 18.31 видѣвше же клеветн его бывшаа, съжалише си зѣло · (67б/133, 17–18).

Личне замјенице 1. и 2. лица у акузативу множине ны, насъ и вы, васъ

Личне замјенице прва два лица у акузативу множине чувају обје форме, а према реду ријечи, држећи се устаљених израза из јеванђеља, лична замјеница првог лица пише се иза глагола, док лична замјеница другог лица може бити испред и иза глагола.

Примјери за ны: Мт. 8.25, Лк. 11.1 гн̄, наоучн ны молити се (194а/385, 9–10), Лк. 20.6 вси людє каменемь побьют ны (223б/444, 2–3), Мк. 5.12 и молн_ше его вси вѣси, глающе · послн ны въ свннїе (115а/228, 8–10). Неслагање с *Чајничким јеванђељем*, у коме је млађи аналошки акузатив насъ (уп. Јерковић 1975: 188), потврђено је примјером из Лк. 17.13 їсе наставничє, помлѹчн ны (215а/427, 6). Примјер из Јо. 1.22 ѿтвѣтъ дамы пославшии нн ны (245а/487) према реду ријечи и одабиру замјенице подударан је с *Бјелопольским четворојеванђељем* (зп. Стојановић 2002: 331).

Примјери за насъ: Мт. 8.29 пришьль еси сѣ_мо прѣжде вѣрмене моучити нѧ (39а/76, 20–21), Мк. 1.24 пришьль еси погоубити нѧ (105б/209, 14–15), Лк. 1.78 посѣтиль їе нѧ (161б/320, 1), Лк. 4.34 їсе назаранине · пришьль еси погоубити нѧ (169б/336, 10–11). У Лк. 7.20 у *Чајничком* (уп. Јерковић 1975: 188) је ны док је у СЧ насъ: ївань крѣтитель посла нѧ к тевѣ (178б/354, 17–18). У Лк. 11.4 наспрам избавн ны у Чајничком (уп. Јерковић 1975: 188) у СЧ је н не въведн нѧ въ нскоушенїе · нъ избавн нѧ ѿ лоукаваго (194а/385, 20 – 194б/386, 1).

Примјери за вы иза глагола: Мт. 10.17 прѣдадет бо вы на сн_мнша (43б/85, 13–14), Мт. 10.19 егда же прѣдадет вы (43б/85, 18), Мт. 10.23 егда гонє т вы въ градѣ селмь (44а/86, 8–9). У поређењу с *Бјелопольским четворојеванђељем* у примјеру Јо. 1.26 нема слагања јер наспрам крѣцаю вы (уп. Стојановић 2002: 331) у СЧ замјеница изостаје азъ крѣ_цаю водою (245б/488, 8–9).

¹⁴⁹ Уп. Јерковић 1975: 188.

Примјер за *вы* испред глагола јесте Лк. 19.31 и *аще кѣо вы въпрашаєть* (221б/440, 18–19). Примјери у којима одступа ред ријечи у односу на *Чајничко* и *Маријино јеванђеље* (уп. Јерковић 1975: 189), гдје је замјеница испред глагола, јесу: Лк. 3.16 *азъ оубо водою крѣстоу вы* (166а/329, 8), Мк. 9.19 *доколѣ трѣплю вы* (128б/255, 7).

Примјер за *васъ* иза глагола подударни с *Чајничким јеванђељем* јесте Мт. 10.17 и на *съборницѣхъ нѣхъ вниють вѣ* (43б/85, 14–15). Ред ријечи у Мт. 10.16 подударан је између СЧ и *Чајничког* и *Маријиног јеванђеља*, али одабир замјенице и глагола одступа, па је у СЧ *азъ послаю вѣ* (43б/85, 10–11), док је је у *Чајничком* *азъ шлю вѣ* (уп. Јерковић 1975: 189). Примјер из Мт. 10.40 потврђује одступање у реду ријечи као и у одабиру између двају акузатива између СЧ и *Чајничког јеванђеља*, које иде за канонским *Маријиним јеванђељем*, гдје је *вы* испред глагола (уп. Јерковић 1975: 189), док је у СЧ *нже приидаетъ вѣ* (45а/88, 17–18).

У негираним реченицама (словенски генитив): Мт. 10.14 *аще не приидетъ васъ* (43б/85, 2), Мк. 6.11 *аще не придоутъ вѣ* (118а/234, 11), Лк. 6.27 *добро творите ненавидѣщимаъ васъ* (175б/348, 5–6). У наведеним примјерима, укључујући и посљедњи наведени с глаголом *ненавидѣти*, у складу је ред ријечи с *Чајничким јеванђељем* и *Бјелопольским четворојеванђељем* (уп. Јерковић 1975: 189, Стојановић 2002: 332).

Примјери с приједлозима: Мк. 9.40 *нже бо нѣ на вы по васъ кѣ* (130а/258, 9), Лк. 9.50 *нже бо нѣ на вы по вѣ естъ* (189б/376, 18–19), Лк. 10.9 *приближи се на вы црѣвѣ бжне* (191а/379, 20), Лк. 10.11 *приближи се на вы црѣвѣ бжне* (191б/380, 5), Лк. 22.20 *таже за вы проливает се* (230б/458, 5).

Примјер Мт. 12.28 *постнже на вы црѣвѣ бжне* (49б/97, 14–15) у складу је с *Бјелопольским четворојеванђељем* (уп. Стојановић 2002: 332), а разликује се од *Чајничког* и *Маријиног јеванђеља* гдје је *на васъ* (уп. Јерковић 1975: 189).

На основу изложене грађе може се закључити да ред ријечи у СЧ чува наслијеђене обрасце, али уз евидентна одступања која иду у правцу уопштавања позиције иза глагола, односно потискивања множинских старих акузативних пуних облика одабиром *насъ* и *васъ*. Не може се констатовати ближа веза с временски сродним *Бјелопольским четворојеванђељем*, јер одступања и сличности варирају међу компарираним јеванђељима од примјера до примјера.

7.1.2. Атрибут уз управну ријеч у синтагми

Атрибут може бити препонован и постпонован, а функцију атрибута најчешће врши придјев и придјевска замјеница. Према норми старословенског језика, а што је пренесено у редакцијске текстове, очекивано је да придјеви на -овъ, -евъ, -ннъ и -ски буду иза именице на коју се односе.¹⁵⁰ У СЧ јављају се, у атрибутској функцији, испред и иза именске ријечи, с тим да постпонован атрибут има примат над препонованим. Примјери: а) препонован атрибут – ѿ вѣнѣдѣмскыѣ вѣсы (268а/533, 13–14), юѡденскаго и елѣинскаго наказанїа (241б/480, 13–14), тектѡновъ снѣ (55б/109, 16, Мт. 1.55), понн_(т)нскомоу пилатоу (164б/326, 21 – 165а/327, 1), трахѡнитъ_скою страню (165а/327, 4–5), на мѡѣсеовѣ сѣдалици (95б/157, 12); б) постпонован атрибут – їсе назаранине (105б/209, 13–14), павль самосатскын (242а/481, 20), кнезь жидовъ_скын (249б/496, 9–10), ѿ града андрѡва и петрова (247а/491, 4–5), по прѣданїи же ѡанновѣ (105а/208, 4–5), снѣ мларїннъ (177б/233, 6), снѣ члѣтскын (50а/98, 5), црѣю юѡденскы (96б/191, 18), снѣ ѡнннъ (246б/490, 18), црѣа южьскаа (50б/99, 20), снѡу дѣдвоу (74а/146, 11), оученици ѡанновн (108б/215, 5), тѣлесе їова (98б/195, 14), нстѣдїа ехїдонова (50а/98, 13), проповѣдню ѡнннѡю (50б/99, 19), прѣрѣство нсаїнно (52б/103, 3), нде въ гороу елѡнскою (268б/534, 20), пасха юѡденска (283/563, 18), црѣ нслѣвъ (284б/566, 5), на прѣшн їсѡвы (289а/575, 10).

Двочлане синтагме с конгруентним атрибутима реализоване су регуларним редом ријечи, као и у инверзији, а инверзија је уобичајен избор реда ријечи, као и код присвојних придјева.

Атрибут + управна ријеч: велнкын ѡаннъ (242а/481, 21), бл҃гын члѣкъ (50а/98, 16), безводнаа мѣста (51а/100, 6), доброе вино (248а/493, 16), льбное мѣсто (97а/192, 10), лоукавын члѣкъ (50а/98, 17), нечистын доухъ (51а/100, 4), въ послѣднїи днѣ (287а/571, 11), въсїн вѣкъ (50а/98, 8), всоу въселїенною (161б/320, 11), всакъ грѣхъ (50а/98, 2).

Управна ријеч + атрибут: ѣъ истинннъ (252а/501, 11), дхъ сѣын (50а/98, 7), дрѣво добро (50а/98, 9), дрѣво зло (50а/98, 11), въ нде гїїе (73б/145, 12), живѡтъ вѣчнын (252а/501, 17), на земли добрѣ (52а/102, 7), златѡмъ црѣковнынмъ (80б/159, 14–15), зрѣно гороушчїно (113б/225, 11), плащанницею чїстою (98б/195, 17), родъ лоукавъ (50б/99, 9), танны црѣтвїа небѣаго (52а/102, 17), црѣтвїе вѣїе (76б/151, 8), дни живѡта нашего (161а/319, 15), ногы наше (161б/320, 4), Н вѣ анна прѣ_чица (163б/324, 14–15), на тѣло мое (90а/178, 11), волю оца моего (51б/101, 7), на оученикы свое (51б/101, 5), мѣти твоа и братїа твоа (51а/100, 21), содръ твои (107б/213, 15), оуши ваши

¹⁵⁰ Уп. Јерковић 1975: 191.

(526/103, 13), съ оученикы свонци (1096/217, 18), съ родомъ сиць (506/99, 18), срѣе люди́и си́хъ (526/103, 7), члкоу томоу (51а/100, 14), въ днъ же ть (516/101, 9); вина нова (173а/343, 19), исто (1086/215, 19), заповѣдь нововую даю вамъ (2896/576, 16–17).

Распоред придјева и замјеница у функцији атрибута уз управну ријеч могу варирати у неколико модела, које наводимо, поредећи их, кад је могуће, с изложеном грађом у *Чајничком јеванђељу*.

Ред ријечи у синтагмама с управном ријечју у медијалној позицији може бити:

а) атрибут (замјеница) + управна ријеч (именица) + атрибут (придјев): всако слово праздноє (50а/98, 20), иакѣ не о хлѣбѣ единомъ живъ боудеть члкъ, нь о всакомъ глѣ бжїи (1676/332, 6–8, Лк. 4.4), иже бѣхоу пришли ѿ всакоє вьсы галїленскыє и юуденскы и іерлїмскыє (1716/340, 19–20, Лк. 5.17), и на всоу силу вражню (192а/381, 7–8, Лк. 10.19);

б) атрибут (придјев) + управна ријеч (именица) + атрибут (замјеница): блжєнь рабъ ть, егоже пришь гспѣ его обрѣцеть творитеца тако. (2016/400, 14–15, Лк. 12.4);

в) атрибут (придјев) + управна ријеч (именица) + атрибут (придјев): добрын рабе, блгын и вѣрн(ын) (876/173, 3, Мт. 25.21), исто (876/173, 10–11, Мт. 25.23). Наведене потврде у складу с редом ријечи у *Чајничком јеванђељу*, док слѣдећи примјер долази с везником и као у *Маријином јеванђељу* (уп. Јерковић 1975: 191), а то је примјер: лоукавын рабе и лѣ(ны) (876/173, 21 – 88а/174, 1, Мт. 25.26);

г) атрибут (замјеница) + управна ријеч (именица) + атрибут (замјеница): онже ѿвѣщавъ, рѣ · всакъ садъ егоже не насади ѿць мн нѣнын (59а/116, 5–7).

Ред ријечи с управном ријечју у финалној позицији реализује се моделима:

а) атрибут (придјев) + атрибут (замјеница) + управна ријеч (именица): въ новѣмъ своємъ грѣкѣ (986/195, 18, Мт. 27.60). Наведени примјер је истог реда ријечи као у *Чајничком јеванђељу* (уп. Јерковић 1975: 192);

б) атрибут (замјеница) + атрибут (придјев) + управна ријеч (именица): ваша же блаженна ѿчєса (526/103, 12). За овај модел нема потврда у *Чајничком јеванђељу*.

Ред ријечи с управном ријечју у иницијалној позицији уобичајено се реализује по моделу управна ријеч (именица) + атрибут (замјеница) + атрибут (придјев): плодь его добръ (50а/98, 10), плодь его зль (50а/98, 11), родоу сємоу лоукавомоу (51а/100, 15–16), ѿць мн нѣнын (59а/116, 6–7, Мт. 15.13), тако и ѿць мн нѣнын сьтворитъ вамъ (68а/134, 8–9, Мт. 18.35), иже бо аще постыдет се мене и моѣ словєсь, въ родѣ сємъ прѣлюбоудѣ инѣмъ и грѣшнѣмъ (127а/252, 2–4, Мк. 8.38), и боуде ть мьзда ваша мнсога (176, 349, 7–8, Лк. 6.35), и одѣанїє его бѣло блнстає се (188а/373, 12–13, Лк. 9.29), члкоу нѣ коємѣ богатѣ оубоєзи се нива (1996/396, 15–16, Лк. 12.16).

Атрибут уз управну ријеч у синтагми, кроз више комбинација, како показује овај рукопис из 14. вијека, наставља традиционалне обрасце реда ријечи из канонског периода, а притом, уклапајући се у опште прилике српскословенске епохе, судећи по не тако мало подударности са *Чајничким јеванђељем* (у: Лк. 4.4, Лк. 5.17, Лк. 10.19, Лк. 12.4, Мт. 25.21, Мт. 25.2, Мт. 27.60, Мт. 15.13, Мт. 18.35, Мк. 8.38, Лк. 6.35, Лк. 9.29, Лк. 12.16).

7.2. Конгруенција бројева и именске ријечи

Бројне конструкције задржавају конгруенцију наслијеђену из старословенског језика, уз могуће појаве иновација. Број *два/оба* конгруира с именицом која уз њега стоји у двојини, што је А. Белић термилошки одредио конгруентним дуалом због исказивања дуалности бројем умјесто дуалским наставцима (Белић 1932: 27), а представља језичку карактеристику и других српскословенских споменика.¹⁵¹ Из СЧ издвајамо примјере: и егда бѣ двоє на десете лѣтоу (164а/325, 12), и призвавъ два нѣкаа (178б/354, 13), о двою слѣпцоу (20а/39, 8), о (...) двою рыбѣ (20а/39, 21–22), Улѣ нѣкын илѣаше чедѣ двѣ (75а/148, 17), заповѣдає ѡбѣма на десете оученикѡма свонма (45б/89, 8–9), и спльнише оба корабла такоже погрѹжатн се нма (171а/339, 6–8). Задржава се конгруенција с именицом у генитиву множине: чѣтыри же блговѣстини (17б/34, 3), чѣтыре оубо соутъ евлѣсте (18а/35, 13), за број 38 издвајамо примјер – вѣ же нѣ_кын члкъ тоу. дн лѣтъ нмы вѣ недоуѣ. (256б/510, 13–15). Иновацију представља појава именице у истом косом падежу у коме је број, као у примјеру: о петѣ хлѣбѣ (20а/39, 21). Специфични су примјери: и егда и спльнише се осмь днн (162б/322, 15–16), трѣ днн и трѣ нощн (50б/99, 16), у којима се именица днн/днн може тумачити као аналошки генитив множине, уколико би се облик нощн (нощн<нощнн) могао тумачити као генитив множине, или као акузатив множине. Наведена појава забиљежена је у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (уп. Грковић Мејдор 1993: 99).

7.3. Двојина

Двојина је, као што се видјело, стабилна у морфолошком систему СЧ као и код других српскословенских споменика. Синтаксички аспекти дуала тичу се два типа дуалске конгруенције, а то су: атрибутска конгруенција и конгруенција субјекта и предиката.

¹⁵¹ *Псалтир* из штампарије Црнојевића (Грковић Мејдор 1993: 98), Теодосијево житије Светог Саве у препису монаха Марка из 14. в. (Драгин 2007: 132–133), *Бјелопольско четворојеванђеље* (Стојановић 2002: 314–315), *Чајничко јеванђеље* (Јерковић 1975: 197–198), *Хиландарски медицински кодекс* (Јовић 2011: 260).

а) Конгруенција атрибута и управне ријечи синтагме у двојини

Као што се чува конгруенција именске ријечи уз број *два/оба*, о чему је изложено у т. 7.2, тако је и код конгруенције атрибута уз именицу у двојини, премда постоје и извјесна одступања. Примјери конгруирања атрибута с именицом у двојини: *вѣстнико_ма ѿановома* (1786/354, 10–11), *припаде къ колѣнома їсовома* (171а/339, 9).

Код слободног дуала чува се конгруенција, као у примјерима: *ѿчи мон* (2746/546, 3), *гн̄ ты ли мон ѿмыѣши нозѣ* (2876/572, 17–18), *не нозѣ мон тъкмо* (288а/573, 4–5), али се јављају и придјиви у функцији атрибута у облику множине, као у примјерима: *ѿчси твоѣмь* (1766/350, 7–8, 11), *ѿчси своѣмь* (1766/350, 12). У СЧ је забиљежен случај у Јо. 13.12 употребе множине и именице *ноге* као и пропратне замјенице у функцији атрибута, док се у *Маријином* и *Бјелопольском четворојеванђељу*¹⁵² задржава именица *ноге* у облику двојине, а замјеница је у множине. Примјер из СЧ, Јо. 13.12: *егда же оумы ногы нхъ* (288а/573, 12).

б) Конгруенција субјекта у двојини и предиката

Регуларна конгруенција субјеката и предиката у двојини карактерише СЧ, а илуструјемо примјерима из сваког јеванђеља: *Мт. по немь ндоста два слѣнца* (416/81, 13–14), *пристоупиша къ немюу слѣнца* (416/81, 16–17); *Мк. вѣста бо рыбага* (105 а /208,15); *Лк. и хождаста роднтелѣа* (164а/325, 10), *и егда въведоста роднтелѣа оѣроче иса* (163а/323, 17–18); *Јо. снн рекоста роднтелѣа его* (275а/547, 17), *и слышаста его ѿба оученика глѹща* (246а/489, 20–21).

в) Множина умјесто двојине

На мјесту двојине у СЧ јавља се множина, у случају синдетског дуала. Примјери: *ѿ снх же оубо два. матѣи и ѿѿ, бѣхоу* (18а/35, 14), али напоредо са чувањем конгруенције у дуалу: *такоже же и іакова и ѿанна снѣа зеведеова, ѿже вѣста ѿбыщника сѣмонова.* (171а/339, 13–15). Одступање је присутно у примјеру: *женѣ же глѣ_хоу* (255а/507, 15–16).

Нарушавање конгруенције у вези с двојином јесте показатељ тенденције ка губљењу двојине, али у цјелини гледано двојина се чувала у српскословенским писаним споменицима високог стила, што потврђује и СЧ, док се у народном језику губила.¹⁵³

¹⁵² Уп. *Бјелопольско четворојеванђеље ѿмн нозѣ нхъ* (Стојановић 2002: 322).

¹⁵³ Белић 1932: 96.

7.4. Из синтаксе падежа

Истраживањем су обухваћене приједлошке и бесприједлошке форме, међусобно конкурентне форме, као и падежна значења.

7.4.1. Посесивност

Посесивност се исказивала посесивним генитивом, посесивним дативом и присвојним придјевом. Све три посесивне категорије заступљене су од канонских споменика, па пренесене на српскословенску епоху,¹⁵⁴ а надаље у историји српског језика посесивни генитив и посесивни датив потиснути су ширењем присвојних придјева и присвојних замјеница као средства за исказивање припадности. Све четири категорије за исказивање посесивности егзистирају СЧ.

Посесивност у генитиву исказује се најчешће личним замјеницама, односно анафорским у служби личних за треће лице, али и именицама. Примјери: *кръщеннѣ его* (266/51, 16), *въ роуцѣ его* (27а/52, 11), *андрею брата его* (286/55, 16), *андреа братъ его* (426/83, 12), *гласа его* (49а/96, 11), *на нме его* (49а/96, 14–15), *оученици его* (61а/120, 16–17), *послѣдовате_ль его* (101а/200, 5–6), *внѣхоу по главѣ его* (148а/294), *мтерн его* (1636/324, 8–9), *ω прѣвѣчнѣмъ его бытнн* (242а/481, 10), *сапогоу его* (2456/488, 14), *разрѣоушеніе же веліе* (37а/72, 16), *прн_косоу се роуцѣ же* (38а/74, 20–21), *исцѣлѣдъ (д)цин же ѿ часа того* (60а/118, 4–5), *егда оуже боудеть вѣна се млада* (846/167, 15–16), *тако агїлн нхъ* (66а/130, 11), *гоу боу нхъ* (158а/313, 5), *съ оного полоу юрдана* (29а/56, 19), *аще господина домѣ веелзевоулана рекоше* (44а/86, 17–18), *въ домоу симона* (896/177, 18), *И бѣ тако испльнише се днѣ слоужбы* (1586/314, 6), *въ празѣннкъ пасхы* (164а/325, 11), *рѣ же къ себѣ приставникъ домоу* (2116/420, 4–5), *быше ѿб онъ поль юрдана* (2456/488, 15–16). Како код именице сынъ долази до снажног утицаја продуктивне деklinације у генитиву, тешко је одредити у примјеру *мтн сноу* (6а/11, 19) да ли је у питању генитив с примарним наставком или посесивни датив с новим аналошким наставком. Јавља се посесивни генитив с поимениченим придјевом, као у примјеру: *вѣнннн въ домоу крѣпкаго* (496/97, 16), а такође и с партиципом, као у примјеру: *выже оуслышннте прнтнѣ сѣющаго* (526/103, 18–19).

¹⁵⁴ В. Драгин 2009: 10, Драгин 2013: 39, Стојановић 2002: 257, Грковић Мејџор 1993: 159. Посесивни генитив и датив као категорије посесивности у употреби су и у млађим српскословенским писаним дјелима, као што су путописи (в. Јовић 2017: 88).

Посесивни генитив јавља се с детерминатором: и сѣкры сребро гѣна своѣ го (87а/172, 15–16), ѿ дѣиѣн же иоанна крѣгла (45а/90, 21), главѣхъ иоанна крѣ(...)_тела (56б/111, 2–3), тако вѣдѣ дано ѣ разоумѣти танны црѣтвѣа нѣнаго (52а/102, 16–17), ѿтльстѣ бо ѣце людѣи снхѣ (52б/103, 6–7), и шѣ прилѣпи се единомуу жи тель страны тоѣ (209б/416, 20–21, Лк. 15.15).

Детерминатор уз посесивни генитив у Мт. 13.19 у виду присвојне замјенице јавља се у *Бјелопольском четворојеванђељу* – словеса црѣтвѣа моего (уп. Стојановић 2002: 261), док у СЧ на истом мјесту нема детерминатора: всакомоу слышещомоу слово црѣтвѣа (52б/103, 19–20), али су подударни нпр. у Мт. 16.4: СЧ тѣ_кмо знаменїе иоаны прѣрка (61а/120, 14–15), Мт. 18.10 видѣть лице оѣа моего (66а/130, 12), Мт. 19.28 егда сѣдетъ сѣнѣ члѣчскы на прѣсто славы своѣе (70а/138, 20–21), Мк. 5.7 їсе снѣ бѣ вышнаго (114б/227, 20–21), Мк. 14.24 се ѣ крѣвь моя новаго завѣта (145а/288, 6–7), Јо. 1.40 бѣ андреа братъ симѣона петра (246б/490, 9–10).

У једном истом јеванђељском сегменту у употреби су и посесивни генитиви и присвојна замјеница, чиме је обогаћен језички и стилски израз. Примјер: зачетъ елїсаветъ жена его (158б/314, 8), елїсаветъ жена захарїнна (158б/314, 10).

Посесивни датив исказује се именицама, док није уобичајена употреба личних замјеница у посесивном дативу¹⁵⁵, а на основу увида у ексцерпирание примјере из *Бјелопольског* и *Чајничког јеванђеља*, нема података о потврдама у њима (уп. Јерковић 1975: 181–182, Стојановић 2002: 264–266). Посесивни датив исказан личним и анафорским замјеницама у служби личних за треће лице кроз редакцијске писмености потискује се све учесталијим посесивним генитивом¹⁵⁶, а СЧ прати ову језичку тенденцију. Примјер с анафорском замјеницом у служби личне за треће лице, према значењу, може се тумачити посесивним дативом, али и индиректним објектом: гліе . хошѣ от(...)_сти се . и авнїе ѿчисти се кмоу про_каза . (37б/73, 4–6).

Примјери: оученикѣ петроу . лѣка же павлѣ (18а/35, 17), брат же іаковѣу . и іосїн . и іудѣ . и симѣ ноу . (177б/233, 6–8), іосїн мѣти (98б/195, 9), обратити ѣца ѿцемѣ на чѣда (158а/313, 7–8), ѿ сложенїа мнрѣ (88б/175, 7), се агньць бжїи въземлїе и грѣхы мнроу (245б/488, 20–21). Изложени примјери показују да се посесивни датив исказивао у СЧ властитим именицама¹⁵⁷, као и именицама у категорији живо и неживо.

¹⁵⁵ За разлику од *Псалтира* из штампарије Црнојевића гдје је фреквентно средство за исказивање посесивности (уп. Грковић Мејџор 1993: 162).

¹⁵⁶ О потискивању посесивног датива свеприсутнијим посесивним генитивом видјети у Грковић Мејџор 1993: 162 и Стојановић 2002: 264.

¹⁵⁷ Неуобичајено је у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (Грковић Мејџор 1993: 161–162).

У истој реченици јављају се посесивни генитив с препонованим детерминатором и посесивни датив у примјеру: что ѿ знаменїе твоего пришьствїа и кончїна вѣкоу (82б/163, 18–19).

Присвојни придјеви на -ов/-ев, -ин и -јь представљају такође фреквентну категорију за исказивање посесивности.¹⁵⁸ Најчешће су се изводила од антропонима, а по позицији могли су бити препоновани или постпоновани, при чему се предност даје позицији иза именске ријечи на коју се односи, као што је показано у т. 7.1.2. Примјери: порожденїа єхїднова (26б/51, 16–17), іакѡвъ зеве_деѡвъ (42б/83, 12–13), іакѡ не рече блю_сти се ѿ кваса хлѣбннаго, нь ѿ оу_ченїа фарїсенска и садоукїенска (61б/121, 14–16), ѡвце стадные (91б/181, 4), рожденїе гїїе (101б/201, 10), ѿ сїїеннчѣства захарїїнїа (102а/202, 20), ѿ снѡвъ инлвї (158а/313, 4–5), раба гнѣ (159а/315, 21 – 159б/316, 1), ѿ колѣна асїѡва (163б/324, 15–16), дщїи фаноуїїевка (163б/324, 15), бы въ дїїи нѡевы (215б/428, 20–21).

Посесивност се исказивала и присвојним замјеницама. Пр.: сїа своего (101а/200, 6), свое_го (161а/319, 4–5), слова же моѡ не мнмондоу_тъ (85а/168, 3–4), ѿцѣ мон єдинь (85а/168, 7–8), дати сребро моє трѣжнїкѡм' (88а/174, 4), късннть гїїь мон прїїти (86а/170, 1), плѡ оутрѡвы твоеє (159б/316, 13), коньць прѣста своего (213а/423, 20), сїѣ мон възлюбїеннїи (27б/53, 7–8), оцѡ влшего (30а/58, 15). Посесивни генитив анафорске замјенице у служби личне за треће лице најфреквентнији је због недостатка еквивалентне присвојне замјенице.

7.4.2. Генитив

Генитив без приједлога долазио је уз компаратив као дио норме српскословенског језичког периода.¹⁵⁹ Примјери: лат_ѣн же прѣвѣ всѣ (18а/35, 18), не сѣдан на прѣнїе мѣстѣ · кто чѣстнїи тебе боудеть (206б/410, 1–2), ннѣхъ доухѡвъ люшѣшїихъ себе (51а/100, 12–13), болїи же вѣ, да боудеть вамь слоуга (80а/158, 14–15), паче вы есте лоушїи пти_ць (200а/397, 19–20), єда ты волнїи єси ѡцѡ нашего іакѡва (253а/503, 12–13). Необична је компарација у примјеру: и се моу_жь нарицаємыи закхен, и тѣ вѣ старѣи мьтаремь (219б/436, 18–19).

Словенски генитив, насљеђе прасловенског језика, врши функцију директног објекта уз лични глаголски облик у негацији, при чему му конкурира акузатив без приједлога. У употреби је у другим српскословенским писаним дјелима и

¹⁵⁸ У *Чајничком четворојеванђељу* често се јављају (Јерковић 1975: 179).

¹⁵⁹ Драгин 2007: 165, Јерковић 1975: 180,

споменицима,¹⁶⁰ па и у СЧ. Примјери: нже не творитъ плода (27а/52, 4), не нмоутъ вѣры (214а/425, 3), аще ли же ни, мъзды не нмате ѿ о_ца вашего нже на нбсѣхъ (32б/63, 20–21), а връвна еже ꙗко въ оцѣ твоѣмъ, не чююши (35б/69, 5–6), не дадите сѣа_го ѱома . ни поместанте внсеръ ва шихъ прѣ свѣтлми . (35б/69, 12–14), како бѣхоу сме_тени и ѿвръжени, како оцѣ не нмоуше пастыра (42а/82, 17–19), боуе же приѣше свѣ_тлники своѣ, не възеше съ со_бою елеа (86а/170, 19–20), мене же не всегда нмате (90а/178, 9–10), не възмогосте еднного часа побѣти съ мною (92а/182, 12–14), всако оубо дрѣво не творещеє плода добра, посѣка_еть се (165а/328, 9–11).

Акузатив умјесто словенског генитива посвједочен је у СЧ: аще се не ви роднаѣ ѿлкъ тъ (91а/180, 4–5), глѹ вама . не мѡѿси дѣ вама хлѣвъ съ нбсе (262б/522, 1–2). Конкурентност између словенског генитива и слободног акузатива у СЧ упечатљиво показује напоредна употреба обје језичке форме у истој реченици у примјеру: Нестежнѣ злата ни сребра . ни мѣ ди при поасаѣхъ вашихъ . ни пирѣ на поутѣ . ни же двою ризоу . ни сапогы ни жъзль . достоннѣ бо естъ дѣлатель пице своѣе . (43а/84, 10–14, Мт. 10.9 и 10.10).

Партитивни генитив наслијеђен из прасловенског језика, попут словенског генитива, врши функцију директног објекта, притом напоредо с њим започиње употреба неприједлошког акузатива, а формално се реализовао без приједлога и са приједлогом *отъ*.

Приједлог *отъ* уз партитивни генитив: въпроси единь ѿ нихъ законооу_чнѣть (79а/156, 5–6), како единь ѿ васъ прѣдѣ_ме (90б/179, 16–17), единь ѿ соушнихъ съ исѡмъ (93а/184, 1), абѣ текъ единь ѿ ни, и приемъ гоубоу . испльниъ же оцѣта (98а/194, 4–5), како же единь ѿ прѣкъ . (118б/235, 8–9), видѣ два корабля стоеща при езерѣ . рыбари еже ошѣше ѿ нею плакаахоу дрѣже . вьлѣз' же въ единь ѿ кораблю (170б/338, 11–12). У СЧ може изостати приједлог у конструкцији за исказиање партитивности уз *единь* у значењу „један од...“, као у примјеру: да погыбеть единь малыныхъ (66б/131, 4).

Конструкције с општом замјеницом кьждо користи се са слободним генитивом: и скръвенце зѣ_ло, наченшенъ глати емоу кьждо н . еда азъ есмь гн (90б/179, 17–18).

Неодређену замјеницу прати приједлошки генитив партитивног значења: бѣхоу же нѣци ѿ кни_жннкъ тоу сѣдеще (107б/213, 5–6), и нѣци ѿ книжннкъ пришѣшен ѿ иерлма . (121б/241, 9–10), нѣци бо ѿ ни нз да_лече пришли соутъ (124а/247, 4–5).

¹⁶⁰ Стојановић 2002: 274–280, Драгин 2007: 161–164, Јерковић 1983: 210, Грковић Мејдор 1993: 156–158.

Слободни генитив и оть + генитив међусобно су конкурентни у српскословенској језичкој епохи.

Примјери за бесприједлошки генитив: ннкѣ же вьлвастъ внна нова въ мѣхы ветхы (13а/343, 19), прикосноу се ѿню нма (73а/144, 6).

Примјери за конструкцију оть + генитив: не оу_бонте се ѿ оубивающихъ тѣло (44б/87, 3–4), дадите и намъ ѿ масла вашего (86б/171, 8), јако вьста ѿ мрътвыи (99б/197, 16–17).

а) Приједлог оть + генитив временског значења: ѿ сѣеннчства захарїи начеть (102а/202, 20–21), сїсена бѣ жена ѿ часа того (41б/81, 4);

б) Приједлог оть + генитив у значењу агенса у пасивним конструкцијама: петроу ѿкрывено бѣ ѿ ба (101а/200, 17), и нскѣшенъ быти ѿ рода сего (215б/428, 18–19). Напоредо се користи инструментал без приједлога: го_ре же члкоу томоу нмже снѣ члчскы_н прѣдѣ се (145б/289, 19–21).

Остале најчешће приједлошко-падежне конструкције с генитивом у српскословенским писаним споменицима су:

а) приједлози нзъ и съ уз генитив у значењу мјеста: нсходеше нз домоу, или нз града того (43б/85, 3–4), сѣшшоу же кмоу съ горы, въ слѣдъ его ндоше народн мнѣзи (37а/72, 20–21), да снндеть нннѣ съ крѣта и вѣроуемъ въ него (97б/193, 11–12), и се троуць бѣ велїи аггль во гнѣ сѣшъ съ нбсе (99б/197, 4–5);

б) приједлог ради + генитив у значењу циља: ради дарованїа бгословїа вьвѣрень бѣ невндимымн мнѣгымн таннствы наследн все (243 а /483, 9–12);

в) приједлог ради + генитив у значењу узрока: нродъ (...) вьсади въ тьмннцѣ нроддїады ради жены филиппа брата своего (56а/110, 11–14), сего ради силы дѣют се ѿ немь. (56а/110, 10–11), прѣ блкы же и црѣ ведени боудете мене ради (43б/85, 16), млрдїа ради млти ба наше го (161а/319, 21 – 161б/320, 1);

г) приједлог посредѣ + генитив у значењу мјеста: посредѣ же ба стонтъ егоже вы не вѣсте (245б/488, 9–10), се азъ послаю ба јако ѿвце посредѣ вькы (43б/85, 10–11);

д) приједлог безъ + генитив: безъ писанїа проповѣдати (101а/200, 13);

ђ) приједлог кромѣ + генитив: јако невъзможно је прѣ погыбноути кромѣ їерлма (205б/408, 8–10);

е) приједлог прѣжде + генитив: В брѣ ѿ, прѣжде прѣзника пасцѣ . (287а/571, 18–19);

ж) приједлог оу + генитив: всакомоу просецомоу оу тебе дан (175б/348, 11–12).

7.4.3. Датив

Уз датив долазе приједлози: *къ*, *по*, *прѣмо*, *протнвоу*, као што је наслијеђено из канонских споменика.¹⁶¹

Приједлог *къ* + датив долази као уобичајена форма уз глаголе кретања,¹⁶² док се бесприједлошки датив рјеђе јавља. Уз глагол *ити* и од њега изведене глаголе, *престоупити*, *припасти*, *приблжити се*, *грести*, *вариати* наводимо слjedeће примјере: *пришѣша же к нѣмоу моужа рѣста* (178б/354, 16–17), *марѣамъ и вышѣ аггль къ нѣн рѣ* (158б/314, 20), *да прѣидеть мѣти га моего къ мнѣ* (159б/316, 14–15), *прѣидоше къ витѣсѣагѣю къ горѣ елѣонѣцѣн* (73а/144, 10–11), *прѣидоше къ нѣмъ* (60а/118, 9), *тѣ же ѿнде съ оученикы свонми къ мѡ_рю* (109б/217, 17–19), *съ престоупль къ пѣлатѣ* (236б/470, 18–19), *пришѣши припаде къ ногама его* (123б/245, 3–4), *тако приблжи се къ вратомъ града* (178а/353, 16–17), *тако бо гредешн съ соу_пърникомъ свонмъ къ кнезоу* (202б/402, 20–21), и *вариати а онь поль къ вѣсѣацѣ* (120б/239, 13).

Приједлог *къ* + датив јавља се уз прелазне глаголе, *попут сьлати*, *привести*, *прилѣпити се*, *сьбрати*, *привръгнути*, *принести*, *приностн*, као у слjedeћи примјерима: *посла к' нѣ_моу старце юуденскыне* (177б/352, 6–7), *приведоста жѣвѣе къ исѣви* (135а/268, 11), *сега радн оставитѣ чѣлкѣ ѿца своего и мѣрѣ и прилѣпитѣ се къ женѣ* своен (131а/260, 19–20), *сьбраше се архѣереи и фарсеѣе къ пѣлатѣ* (99а/196, 6–7), *аще оубо приннесешн дарѣ твон къ олтароу* (30б/59, 20–21), *принноша_хоу к нѣмоу все недоужныне* (106а/210, 15–16), и *приннесоше къ нѣмоу все болещее* (58а/114, 11–12).

Приједлог *къ* + датив долазио је и уз глаголе говорења,¹⁶³ као у примјерима: *и обраци се къ женѣ* (180б/358, 15–16), *обратитѣ къ гоу боу нхѣ* (158а/313, 5), и *рѣ захарѣа къ агглоу* (158а/313, 10–11), *рѣше къ нѣн* (160б/318, 6), *не могаше глѣти к' ннѣ* (158б/314, 2–3), *рѣше друугѣ къ друугоу* (162а/321, 21), и *рече къ марѣи мтерн его* (163б/324, 8–9), и *привръгоше е къ нѡгама исѣвома* . (60а/118, 12).

Издвајамо друга значења приједлошког датива: а) приједлог *къ* + датив у значењу циља: *къ слнцѣ моши възирати* (102а/202, 17), б) приједлог *по* + датив у временском значењу¹⁶⁴: *тако по сьмрѣти* (18б/36, 6), в) приједлог *по* + датив (начин): *два оубѡ по вноу* (101а/200, 16), *сьтворити нма по ѡбычаю за конномоу ѡ нѣмъ* (163а/323, 17–19).

Приједлози *прѣмо* и *протнвоу* уз датив одликују језик СЧ, а издвојени примјери су: *Мт. идѣ_та въ вьсь таже прѣмо вама* (73а/144, 12–13), и *прѣдѣ нмѣ нмѣнѣе свое* . и *ѡвомоу оубѡ*

¹⁶¹ Јерковић 1975: 180.

¹⁶² Уп. за *Чајничко* и *Бјелопольско јеванђеље* у Јерковић 1975: 180–181, Стојановић 2002: 289–291.

¹⁶³ Честа је употреба приједлошког датива уз гаголе говорења и у *Чајничком јеванђељу* (Јерковић 1975: 181) и *Бјелопольском јеванђељу* (Стојановић 2002: 291–293).

¹⁶⁴ Потврђен је примјер у *Псалтиру* из штампарије Црнојевића (Грковић Мејѡор 1993: 121).

дѣ, ꙗко талантъ · овоумъ же два · ово_умъ же единъ, комоуждо проти воу силѣ своен · (87а/172, 5–9), сѣдеши прѣмо гробоу (99а/196, 2), Мк. сѣдѣ ꙗко прѣмо скровищномоу хр_ннищѣ (140а/278, 20–21), сѣдещоу емъ на горѣ елевонцѣ и прѣмо цркви (141а/280, 1–2), Видѣвъ же сътнникъ стоен прѣмо емъ (150а/298, 20), идѣ_та въ вьсь ѡже ꙗко прѣмо вама (134б/267, 18–19).

Анализа је показала да уз глаголе кретања долази приједлог къ, а уз глаголе мировања прѣмо и уз прелазни глагол приједлог противоу.

Примјер по + датив мјесног значења: идѣ къ ннмъ ꙗко, хо_де по мору (57б/113, 6–7), и видѣше ꙗко оученици по мору ходѣща (57б/113, 7–8), повелн мн прѣити к тебѣ по водама (57б/113, 13–14). У сљедећем примјеру наведена је именица с карактеристичним синкретизмом датива и локатива: прѣидѣ врагъ его, и вьсѣа плѣкелы по срѣдѣ пш(...)_ннцѣ, и ѿидѣ · (53а/104, 21 – 53б/105, 1).

Према је фреквентнији приједлошки датив, напоредо с прелазним глаголима, посвједочен је и бесприједлошки датив, као у примјерима: се приведоше кмоу чѣка нѣма (42а/82, 5), прведоше кмоу (38б/75, 2), принесеѣте мн пѣнезѣда (138а/274, 18), И се прн_есоше кмоу раслабѣна (39б/77, 16–17). Други примјери слободног датива су: и даа_ше оученикомъ прѣложити нарѡ_доу (73а/144, 12–13), еда кто принесе емъ ѡсти (254б/506, 9–10).

7.4.4. Акузатив

Приједлози, који се најчешће јављају уз акузатив у канонским и редакцијским писаним споменицима, а потврђени су у СЧ јесу сљедећи: въ, на, за, крозѣ/крозѣ, обѣ, до, подѣ, о. Акузативом се исказивао директни објекат уз глаголе *verba sentiendi*. Такође, реализовао је значења темпоралности, мјеста, циља у вези с одређеним приједлозима.

Поред акузатива у функцији директног објекта, уз глаголе *verba sentiendi*, јављао се генитив, који бива потиснут акузативом под утицајем говорног језика.¹⁶⁵ Напоредни облици акузатива и генитива у функцији директног објекта прате аналошки акузатив код именских ријечи мушког рода у значењу *живо*, зато се такви примјери могу интерпретирати двојачко. Примјери: и видѣвъ ꙗко, паде ннцѣ (171б/340, 1–2), и азъ вѣдѣ его (246а/489, 3). Драгоцјен податак о овој категорији пружају примјери у којима се чува стари облик акузатива анафорске замјенице у служби личне за треће лице – /*jь/, граfiјски изражено <ѣ>, као у примјеру: и видѣвша ꙗко двнста се (164б/326, 6–7). У прилог напоредности иде сљедећа потврда уз глагол видѣти: не видѣти съмоти, прѣжде даже не видѣти

¹⁶⁵ Драгин 2009: 10, Драгин 2005: 38, Драгин 2007: 164–165.

ѿа гѣна · (163а/323, 14–16). Потврде акузатива уз глаголе видѣти, оузърѣти: ѿако в(ндѣ)_ста ѿчи мон сѣсеніе твоє (163б/324, 1–2), видѣ два кораблиа стоеща при езерѣ (170б/338, 8–9), и оузрѣишь всака пльть сѣсеніе вѣїе (165а/327, 19–20). Уз глагол слышати: Бѣ же на леже_щюу емоу народоу да быше слышал_ли слово вѣїе (170б/338, 5–7).

Приједлог въ + акузатив има значење мјеста уз глаголе кретања (конкурентно въ + локатив), као у примјерима: нде въ домъ свон (158б/314,7), нде [...] въ градъ їудовъ (159б/316, б), възвратише се въ галїлею (164а/325, 5), да послѣши его въ домъ ѿца моего (213б/424, 12–13), ндѣахоу вси написати се кждо въ свон градъ (161б/320, 13–14), възвратиста се въ іерлѣмъ (164а/325, 20–21). Конструкцију въ + акузатив прате глаголи кретања, док су уз въ + локатив глаголи мировања, као што показују примјери: изведе ѿ въ поустыню (105а/208, 1); (...)бѣ тоу въ поустыни (105 а /208, 1). Приједлог въ + акузатив јавља се уз прелазне глаголе, као у примјеру: послаше въ всю страну тоу (58а/114, 10–11).

Приједлог на + акузатив (конкурентно на + локатив) възрѣвы на женоу (17б/34, 15), да не и тин прѣдоутъ на мѣсто се моуїное (213б/424, 15–16), и тъ прнетъ ѿ на роукоу своєю (163а/323, 19–20), разлоуѣити чїка на ѿца своєго и дщерь на мѣрь свою на свекрѣвь свою (45а/88, 3–5). Конкурентне конструкције илуструјемо примјерима с исте стране рукописа: несенѣ быти ема аггїи на лону авраамле (213а/423, 12), оузрѣ авраамла издадече на лонѣ его (213а/423, 16–17).

Приједлог на + акузатив (временско значење) потврђено је као у примјеру: тъ мнѣ рѣ. на дѣи же оузрѣши дѣхъ (246а/489, 11).

Приједлог въ + акузатив (временско значење) илуструјемо примјерима: не вѣрова словесемъ монимъ ѿже събодѣт се въ врѣме своє (158а/313, 19–21), въ тѣ часъ (163б/324, 20–21).

Приједлог скрозѣ + акузатив у мјесном значењу: възлѣ_зше на храмъ, скрозѣ скоудѣлы низвѣсише его съ одромъ на срѣдоу прѣ ѿца (172а/341, 5–8), пѣбаше же ема прони скрозѣ самарїю (252б/502, 6–7), прѣходитъ кро_зѣ безводнаа мѣста (51а/100, 5–6). Овом типу конкурентан је од канонских споменика¹⁶⁶ слободни инструментал (в. т. 7.4.5).

Приједлог за + акузатив: почто мы не възмогохомъ изгнати его · ѿ же рѣ нмъ, за невѣрствїе ваше · (64б/127, 9–12), пастырѣ добрын, дїшоу сво_ю полагаеть за овце · (277б/552, 4–5).

Приједлог подѣ + акузатив: нѣсмы довольнѣ да подѣ кровь мон въ_ндешн (37б/73, 17–18).

Приједлог до уз акузатив ријетко се јавља, а потврђен је као у примјеру: ѿако аще попросиши ми дамъ ти, и до поль чрѣвїа моего · (119а/236, 13–14).

¹⁶⁶ О томе в. у Драгин 2002: 203.

Приједлог о/ω + акузатив у значењу мјеста јавља се „само у неколико устаљених обрта: о десноую, о лѣвоуж.“ (Стојановић 2002: 106), па их као у *Бјелопольском четворојеванђељу*, налазимо и у СЧ: рци да сѣдета сѣа о_ба сѣа мога . едннѣ о десноую теке и едннѣ о шоую теке въ црѣтвѣи тво_емь (72а/142, 9–12).

Приједлог обь уз акузатив мјесног значења јавља се у СЧ, као у примјеру: и прѣиде въ прѣдѣ_лы юуденскыѣ обь онь поль юорда_на . (68а/134, 13–15), быше ѿбь онь поль юордана (245б/488,15–16).

7.4.5. Инструментал

Примарна значења средства слободног инструментала и друштва приједлошког инструментала одликују СЧ, што се потврђује примјерима: а) приједлог съ + инструментал у значењу друштва: живши съ моужемь (163б/324, 17), съ нимь сы молнише (101а/200, 11–12), съ петромь прѣкываше мнѡжае (101а/200, 10–11), пославыи ме, съ мною есть (271а/539, 15), б) бесприједлошки инструментал средства: възѡупи гласѡ велнемь (159б/316, 11–12), ножемь погыбноутъ (93а/184, 7), прьстомь писаше на земли (269а/535, 16–17), и помаза вреніемь ѡчи слѣпомоу (274а/545, 10–11), бѣ же мариа помазавшии гѣ мѣромь, и ѡтърши нозѣ его власыи свонми (279б/556, 19–21).

Приједлог междоу + инструментал јавља се у СЧ, као у примјерима: ть проходаше междоу самарією и галілеєю (214б/426, 20–21), не рьщнѣ междоу со_вою (263а/523, 16–17).

Конкурентне форме с приједлозима надь, прѣдъ и подь уз акузатив, као што смо видјели у т. 7.4.4, прате потврде и уз инструментал с значењем мјеста. Примјери: а) надь + инструментал ѣѣ оученикъ надь оучителемь ниже рабь надь господемь свонемь (44а/86, 12–14), б) прѣдъ + инструментал по_сю [...] прѣѣ лицемь твои (46а/90, 14–15), боудет бо великъ прѣѣ (...)мь (158а/313,1, Лк.), лежаше прѣѣ враты его гноннѣ (213а/423, 6–7), неѡ азъ чѣкъ есьмь пѣ властнѣ, нимѣѣ пѣ собою вонны (37б/73, 19–21).

Бесприједлошки инструментал мјесног значења¹⁶⁷, конкурентан крозѣ + акузатив, у употреби је у СЧ, као у примјеру: ѡзъ есьмь дверь · мною аще кто выидеть, сѣсет се · (277а/551, 16–17), никтоже прѣидеть къ ѡцѡу, тькмо мно(ю) (290б/578, 7–8). Слободни инструментал еквивалентан савременом кроз + акузатив јавља се и у примјеру: горе чѣкоу томѣ ниже

¹⁶⁷ Присутан је у другим српскословенским споменицима (Грковић Мејѡор 1993: 115, Драгин 2007: 203–204).

събла_знь приходитъ (656/129, 16–17) с значењем „али тешко човјеку оном кроз кога долази саблазан“.

7.4.6. Локатив

Уз локатив су у старословенском, преносећи се на период редакција, долазили најчешће приједлози:¹⁶⁸ въ, на, по, о, при, подъ. Бесприједлошки локатив био је обиљежје старословенског језика,¹⁶⁹ али се губио већ у канонским споменицима.

Бесприједлошки локатив „се у старословенском употребљава у функцији одредбе за мјесто, за вријеме и као допуна неким глаголима“, а „апстрактнија одредбена значења (начин, узрок, стање) развила су се из просторног“ (Стојановић 2000: 1130). Диференцирање између слободног датива и слободног локатива отежано је синкретизмом, као и чињеницом да одређени глаголи долазе уз оба падежа, попут глагола прикоснѹти (в. Јерковић 1975: 183). Потврде слободног локатива поређене су с стањем у *Бјелопольском* и *Чајничком јеванђељу*.

а) Примјери локатива без приједлога мјесног значења нису потврђени у СЧ, као ни у *Бјелопольском четворојеванђељу* с којим су сви примјери подударни, а на чијем мјесту су у канонским споменицима били облици слободног локатива мјесног значења (в. Стојановић 2002: 295). Примјери из СЧ су: лѹъ же бывшоу въ вѣданїи (896/177, 16–17, Мт. 26.6), егда пню ново въ цѣтвїи бѣни (145а/288, 10–11, Мк. 14.25), и въ всѣи странѣ юу денсѣи повѣдаемн бѣахоу вси глаголи си (1606/318, 15–17, Лк. 1.65), оци наши въ горѣ си поклоннше се (2536/504, 14–15, Јо. 4.20). Замјена слободног локатива, као што ексцерпирана грађа показује, вршена је конструкцијом въ + локатив, те у једном случају слободним генитивом.

б) Примјери локатива без приједлога временског значења: лице же сѣно селноє, днѣ соуше, и оутрѣ въ пещь выдѣта кѹмо, бѣ тако одѣеть, не много ли пате вѣ маловѣри (35а/68, 7–10, Мт. 6.30), молите же се да не боудеть вѣжство ваше зидѣ ни въ соу_бѹтѹ (836/165, 18–20, Мт. 24.20), вднте оубѹ, не вѣсте бо когда гѣ домоу при_деть · вѣрь, или полоуноши (143а/284, 13–15, Мк.13.35), лице же травѣ днѣ на селѣ соуцоу, и оутрѣ въ пещь выдѣцелѹ (2006/398, 8–10, Лк. 12.28).

¹⁶⁸ Јерковић 1975: 183.

¹⁶⁹ О томе свједоче потврде у *Савиној књизи*, *Маријином*, *Зографском* и *Асемановом јеванђељу*, *Супрасаљском зборнику* (в. Топоров 1961: 185), такође у Стојановић 2000: 1129.

У Мт. 17.18 у *Бјелопольском* и *Чајничком јеванђељу* је бесприједлошки локатив, а у СЧ конструкција $\bar{\omega}$ + генитив: н исцѣ_лѣ отрокъ $\bar{\omega}$ часа того (64б/127, 6–7), док је у Мк. 13.35 у СЧ слободни локатив, као у *Зографском* и *Маријином јеванђељу*, а приједлошки у *Бјелопольском* (в. Стојановић 2002: 296). На основу ових варирања конкурентних синтаксичких јединица на истим текстолошким мјестима, закључујемо да је још увијек, у 14. вијеку, у литургијском тексту сачуван слободни локатив, али да је његова употреба колебљива, одржавајући се природом самога текста.

в) Примјери уз глагол прикосноути: при_косноу се рѹцѣ ѿе (38а/74, 20–21), при_косноу се рѹцѣ ѿго (41а/80, 21 – 41б/81, 1), н рѣ̄ іс̄ . кто̄ ѿ̄ косноувын се днѣ (185а/367, 9), н глѣши кто̄ ѿ̄ косноувын се днѣ (185а/367, 13–14), іс̄ же̄ рѣ̄, прикосноу се днѣ нѣкто̄ . (185а/367, 14–15). Ријечи из наведених примјера одликује синкретизам локатива и датива, па њихова интерпретација не може бити строго узета као бесприједлошки локатив, премда се у канонским споменицима везује за локатив. У прилог тумачењу да се слободни локатив губи, овдје уз глагол прикосноути, иде примјер с дативом множине гдје још увијек нема синкретизма са дативом: іако аще̄ прикосноу се рѹза мѣ̄ его̄ (116а/230, 14–15).

Приједлошки локатив потврђен је у СЧ са свим наведеним приједлозима, исказујући најчешће мјесно и временско значење

Приједлог по + локатив с значењем кретања по површини потискује старословенски и српкословенски по + датив у историјском развоју српског језика, међутим, као што смо видјели у т. 7.4.3. у СЧ задржава се конструкција с дативом, а с локативом у истом значењу долази приједлог въ. Приједлог по + локатив у СЧ јавља се у форми семантички замјењивој конструкцијом „за + инструментал“ у савременом српском језику, као у примјеру: по нѣмѣ ндо_ста (105 а /208, 18–19) – „за њим“.

Приједлог по + локатив временског значења потврђен је у примјеру: іако по смръти онѣхъ (18б/36, 6).

Приједлог въ + локатив (мјесно значење): вдова же̄ бѣ въ градѣ томѣ (216б/430, 14–15), глѣше̄ во въ себѣ тькмо (41а/80, 21), прѣнде̄ ѿтоусоу, оутии н проповѣдати въ градѣхъ нхъ (45б/89, 9–11), н же̄ ѿ̄ х̄с̄ г̄б̄ въ градѣ дѣдвѣ (162а/321, 12–13), въ рѹмѣ сь нѣмѣ сы молнше̄ (101а/200, 11–12), та въ кораблѣ стороѣцѣ (105 а /208, 21), разоумѣше̄ іако видѣнїе̄ видѣ въ цркви (158б/314, 3–4), възыгра се̄ мѣнцѣ радощади въ оутро_бѣ моєи (159б/316, 16–17), сзда̄ нѣкын бѣ въ нѣкоемѣ градѣ (216б/430, 12–13), н бѣ въ поустыниахъ (161б /320, 7), въ члвцѣхъ благоволенїе̄ (162а/321, 19).

Приједлог на + локатив (мјесно значење): нѣ оубо и слова и мудрости на езыцѣ леже_це (2416/480, 5–7), на земан мнрь (162а/321, 18–19), и повелѣ въ народѣ_мъ възлеци на травѣ (57а, 112, 7–8).

Приједлог подь + локатив (мјесно значење): сѣрати чеда твоа, какоже кокошь гнѣздо свое подь крилѣ, (205б/408, 14–15)

Приједлог при + локатив (мјесно значење): при морн галліен сѣмъ видѣ симона и андреа брата того симона вѣмѣтающа мрѣже въ море (105 а /208, 12–14), и паде ниць при нѣмъ его (215а/427, 12–13).

Примјер с приједлогом при + локатив у временском значењу: при архѣи_ерен анѣ и каифѣ (165а/327, 6–7) у значењу – „за вријеме архијереја Ане и Кајафе“.

Приједлог о/ѡ + локатив: свѣтелствоуеть ѡ немъ (2416/480, 17), написати тѣмъ ѡ горнемъ роженѣи (2426/482, 6–8). Бројни су примјери из предстојећег јеванђељима садржаја, о коме/чему ће се говорити: о сѣмени (103а/204, 10), о проказанѣмъ (103а/204, 5, Садр. Мк.), о ослабљенѣи (103а/204, 6). Конструкцијом о/ѡ + локатив исказује се узрочно значење „уз глаголе који су означавали психичке процесе“ (Стојановић 2002: 309), као у примјеру: ѡкоудѡу оубо семѣ сѣ вса · и блаженѡу се о немъ · (556/109, 20–21), велити_тъ дѣла моя гдѣ, и възрадова се дѣхъ (м)он о бѣхъ спсѣ моемъ · (159б/316, 20 – 160а/317, 1), и всн слышавше и днѣше се ѡ гдѣ нныѣ ѡ пастырѣ къ нимъ · (162б/322, 8–9), и бѣ коифѣ и мѣти его чюдѣща се о глѣмъ ѡ немъ (163б/324, 6–7).

Истраживање синтаксе падежа у рукопису показало је да се још увијек, у другој половини 14. вијека, задржавају наслијеђени синтаксички модели употребе слободних падежа, попут локатива без приједлога, посесивног генитива и датива, али да се напоредо јављају нови језички токови, попут акузатива на мјесту партитивног и словенског генитива у функцији директног објекта. Исказивање временског и мјесног значења опслужују сви коси падежи. „Како грађа из старих словенских писмености показује, при идентификацији просторних релација могли су се користити сви коси падежи у слободној форми, као и они ’граматичког типа’ (акузатив, датив и генитив) тако и они ’конкретног типа’ (локатив и инструментал), и то увек као позиционо неутрална језичка средства...“ (Павловић 2013: 124).

7.5. Синтаксичке функције партиципа

Анализом су обухваћене синтаксичке функције партиципа, који представљају „један од најзанимљивијих сегмената српскословенске синтаксе. Они су у епоси стварања првог

словенског књижевног језика претрпели снажнији грчки утицај, а у живом језику Срба рано губе птц. функцију“ (Грковић Мејџор 1997а: 21).

Синтаксичке функције партиципа чине следеће: супстантивна, предикативна, функција апсолутног датива, те адвербијална и атрибутивна, као и прелазна адвербијално-атрибутивна функција.

У оквиру атрибутивне функције партицип може имати функцију детерминатора када је носилац особине правог придјева.¹⁷⁰

У предикативној функцији партицип је у саставу сложених глаголских облика, а као предикатив у неглаголском предикату могао се јављати у више конструкција од којих је једна била уз глагол *быти* у неком од личних глаголских облика.¹⁷¹

Апсолутни датив на синтаксичком плану функционише као кондензатор, најчешће временске или узорчне реченице.¹⁷² Према правилу, наслијеђеном из старословенског језика, партицип у дативу прати именска ријеч у дативу, која заправо има функцију субјекта у дубинској језичкој структури. Најчешће је то лична замјеница, а може бити и именица у дативу. Апсолутни датив јесте књишка категорија високог стила о чијем поријеклу су изнијете двије тезе: прва, да је грчког поријекла, а друга да је аутохтона словенска појава.¹⁷³

У наставку слиједи преглед синтаксичких функција партиципа илустрован одабраним примјерима из рукописа, а према врстама партиципа, при чему није укључен партицип перфекта, чија је примарна функција предикативна, а грађа је изложена уз сложене глаголске облике у поглављу *Морфологија*.

7.5.1. Активни партицип презента

а) Супстантивна функција: възрѣвы на женоу къ еже възелѣти тоу (176/34, 15–16), оубонте се же паче, догоуцаго н дшѣ н тѣло погоубити (446/87, 5–7), омоуныи съ мною въ солло

¹⁷⁰ Детерминативним партиципом одређује се именска ријеч на коју се односи, а може бити трајни или ситуациони детерминатор (уп. Драгин 2007: 258, уп. Грковић Мејџор 1997а: 22). Као атрибут ситуационе детерминације детеминише појам симултано са радњом предиката „ако су оба глагола имперфективна“ (Грковић Мејџор 1997а: 23). Као трајни детерминатор исказује сталну особину и има атрибутску функцију попут правог придјева (уп. Белић 1999: 470). Ако се ради о ситуационој детерминацији партицип је у једнини и неодређеном виду, док се у множини јавља одређени вид, а условљено је тиме што „неодређени вид означава тренутну особину, изазвану датом приликом, те се као морфолошка категорија губи у већини множинских падежа у српскословенском језику.“ (Грковић Мејџор 1997а: 24).

¹⁷¹ Сем глагола *быти* у Теодосијевом Житију Св. Саве у препису монаха Марка јављали су се, уз пратицип у предикативној функцији, и глаголи: *прѣстати*, *прѣбыти*, *явити се* (Драгин 2007: 261). Поред њих, потврђени су у српскословенским споменицима и лаголи: *сѣдѣлати*, *показати*, *нарѣци* (Грковић Мејџор 1997а: 25).

¹⁷² Поред тога могуће се су: допусна (наглашава се везником *ице*), последична, објекатска уз глаголе *опажања* и *мишљења* (Грковић Мејџор 1997а: 28).

¹⁷³ О томе: Курешевић 2006: 39.

роукоу (90б/179, 20–21), о нмѣшии ѿ роукоу (103а/204, 8), о помышляющіи кто ѿ болін (103б/205,10), просвѣтити въ тм(...)_ и сѣни сьмрътнѣи сѣдеще (161б/320, 2–3), добро творити ненавидѣшіймъ васъ (175б/348, 5–6), азъ есмь свѣтъ мироу · ходен по мнѣ, не имать ходити въ тмѣ (269б/536, 18–20).

б) Атрибутивна функција: по немь ндоста два слѣнца зовоуща и глѣо ша помлоуи ны снѣ дѣвь (41б/81, 13–15), тако оовце не имоуште пастыра (42а/82, 18–19), прінде снѣ члѣтскын идын и пни (46б/91, 16), нже на хероу внмѣ сѣден бѣ (101б/201, 14–15), видѣ симсона и андреа брата того симсона выдѣтающа мрѣже въ море (105а/208, 12–14), вѣахоу люднн ждѣ ше захаріе (158а/313, 21 – 158б/314, 1), Видѣ іѡань іса гредоуща (245б/488, 19), се агньць бжѣн въземлен грѣхы мироу (245б/488, 20), тако видѣ дхъ сходещь тако голоубъ с нбсѣ (246а/489, 7–8), оузриши дхъ сходещь и прѣбывающь на немь (246а/489, 11–13).

в) Адвербијална функција: не достонт' ти нмѣти же . и хоте яго оубити боаше се нарвода (56а/110, 14–16), та аще се мѣць петъ глюши тако тако мнѣ сьтвори гъ (158б/314, 11–12), Възврати_ше се пастырїе славеще и хвалеще ба (162 б/322, 11–12).

г) Апсолутни датив: идѣшии нмь рѣ (90б/179, 15–16).

7.5.2. Активни партицип претерита

а) Супстантивна функција: яснѣнше обывае нѣнше рекшіймъ (242а/481, 11–12), о помазавшен гѣ (244б/486,11), о пришьшїихъ елїнѣхъ (244б/486,15), да ѡвѣтъ дамы пославшїи ны (245а/487, 20).

б) Атрибутивна функција: азъ есмь га врїна прѣстоен прѣ вль (158а/313, 14–15), подбнѣ ѿ члѣкоу сздавшомоу храмнноу (177а/351, 17–18), сьмотрѣм же и нѣтто чюднѣнше слогнвше се о семь (243б/484, 16–17), о брацѣ бывшемъ въ кана г(...) (244б/486,1).

в) Адвербијална функција: и прнстоупльши създы прикосноу се въ скрнню рнзы яго (41а/80, 19), прнелъ іс хлѣ_бъ, и блвнвъ прѣломн (91а/180, 8–9), и прнѣ чашѣ и хвалѣ въздавъ (91а/180, 11–12), слово начеть рекъ (102а/202, 7), нзышѣ же не могоше глѣти (158б/314, 2–3), азъ во есмь старь, и жена моя за_маторѣвшн въ днѣхъ скои и ѡвѣ_шавъ аггль рѣ емоу (158а/313, 12–14), и ѡвѣшавъ симонъ рѣ емоу (170б/338, 18–19), наставннче ѡбношь всоу троуждьше се ннчесо же ехом' (170б/338, 19–20), видѣвъ тако нсцѣлѣ, възврати се съ гласомъ ве_лїемъ славе ба . (215а/427, 10–12), оузрѣвъ іса ходеща. (246а/489, 18–19).

г) Абсолютни датив: ѿсоу же бывшоу [...] въ вѣфанїи (89б/177, 16–17), вѣроу же бывшоу въздеже съ овѣма на десете (90б/179, 12–13), оутроу же бывшоу (94б/187, 16), снѣ юмоу глюшѹ къ ннѣ (41а/80, 10–11).

7.5.3. Пасивни партицип презентѣ

а) Атрибутивна функција: глемѣго каїафа (89б/177, 12), се бо ѿ крѣвь [...] нзлнвѣмаа (91а/180, 13–15), прѣдасть намъ четворообразное еѿлїе и единѣмъ дхѡмъ сѣдрѣжнмо (101б/201, 17–18), сн ѿць шестын ѿен, нарнцѣмѣи неплоды (159а/315, 19–20), саломїа нарнцѣмаа (243б/484, 10).

7.5.4. Пасивни партицип претерита

а) Предикативна функција: прннесена быти три благовѣстїа (18б/36, 7), прѣданъ боудеть на пропетїе (89б/177, 8–9), проповѣдано боудеть (90а/178, 13), въ ѿць же шестын посланъ ѿы аггль гаврїиалъ ѿ ба въ градъ галїленскын ѿмоу же нде назареть (158б/314, 16–17), ѿкрѣвено бы (101а/200, 17), рѣ блвена ты въ жена' (159б/316, 12), и блвень пѣо оутровы твоѣе (159б/316, 13), и вѣ ѿмѹ обѣщано дхѡмъ стмъ не видѣти сѣмрѣти (163а/323, 13–15), ѿко же и писано ѿ (241б/480, 3), посланїи вѣхоу (245б/488, 4).

б) Супстанитивна функција: о нзгнанный нз цркѣе (244б/486, 2).

в) Атрибутивна функција: сѡна прокаженаго (89б/177, 18).

г) Абсолютни датив: и нзгнаноу вѣсоу проглагола нѣмын (42а/82, 6–7).

8. ИЗ ЛЕКСИКЕ

Лексичка истраживања српскословенских јеванђеља имала су за циљ да се успоставе текстолошки типови српских четворојеванђеља. Том приликом врши се компарирање са *Маријиним јеванђељем*. „Сматра се да је ово јеванђеље веома блиско првобитном ћирилометодијевском четворојеванђељском тексту.“ (Пешикан 1987: 188) у лексичком смислу. Поређење са њим се врши јер се узима као „хипотетичка прототетра“, као „првобитни словенски четворојеванђељски текст“ (Савић 2007: VIII). Јеванђеља су могла показати ближу лексичку везу су *Маријиним јеванђељем*, задржавајући архаичније лексеме, а могла су показати и извјесну иновативност, поступцима славенизирања грецизама. Такође, дешавао се и поступак накнаде грецизације у иновативним дијеловима јеванђеља. „Друго подручје посрбљавања старословенског у току даљег развоја представљала је лексика, куда се мимо технике калковања у творби сложеница увлачила и изворна српска народна реч.“ (Богдановић 1991: 53). Посрбљавање се најизразитије одвијало на фонетским облицима ријечи, о чему је било говора у поглављу *Фонетика*. Синоними, архаични или нови, могли су се смјењивати или појављивати у истом рукопису. Тако, у СЧ имамо и архаичније равви и напоредну употребу домаћег синонима оучителю, као у примјерима: въпросише его глѹще, оучителю (225а/447/, 7) и оученици его, глѹще · равви (273б/544/, 18–19).

Приликом поређења са *Маријиним јеванђељем*, прате се разлике, односно лексичка одступања. „Посебан проблем представљају разночтенија која не значе просту замену синонима или истозначних лексичких варијаната, него разлике у тексту“ (Пешикан 1987: 188). Поређењем с рашким старијим четворојеванђељима прати се колико је СЧ близу до сада успостављених текстолошких типова.¹⁷⁴

Истраживањем су праћена одређена мјеста у јеванђељима. СЧ показује сљедеће архаичне лексичке изборе (архаизме) потврђене у *Маријином јеванђељу* и у четворојеванђељима 13. и почетка 14. вијека, Т1 (конзервативније секције):

Лексема у Мт 9.9: на џытници (40а/78, 16) – исто у М и у Вв, Шч, Рх, Мп, Н.

¹⁷⁴ Приликом компарирања коришћени су радови из ове области: Јовановић 1980: 89–100, Пешикан и Јовановић 1974–1975: 23–53, Пешикан 1987: 185–213, Пешикан 1989: 199–208, Стојановић 2002: 339–350. Коришћен је *Српскословенски речник јеванђеља* (Савић 2007), као и Синодов предвод Новог завјета (Библија: без год. издања). Коришћене су устаљене скраћенице у наведеној литератури: Маријино јеванђеље – М, Рашко хиландарско четворојеванђеље – Рх, Мокропољско четворојеванђеље – Мп, Зографско – З, Асеманово – А, Никољско – Н, Богдановско четворојеванђеље – Бд, Војводићко – Вв, Шишатовачко – Шч, Грујићева збирка у МСПЦ – Гр, Душаново четворојеванђеље – Дш, Бјелопољско – Бп.

Лексема у Мт 9.10: *мытарнѣ* (40а/78, 19–20) – *мытарнѣ* у Вв, Шч, Рх, Мп, Н (ортографска разлика).

Лексема у Мт 9.16: *горшѣн* (41а/80, 2) – *больши* у М, као и у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, а у Н као и у СЧ на истом мјесту јесте *горшн*.

Лексема у Мт 9.23: *сопцѣ* (41б/81, 6) – *сопцѣ* у М, као и у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, а у З је *свнрѣца*.

Лексема у Мт 9.36: *пастыра* (42а/82, 19) – *пастыра* у М, као и у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, Н, а у З је *пастоуха*.

Лексема у Мт 10.1: *власть* (42б/83,6) – *власть* у М и З, као и у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, а у Н је *область*.

Лексема у Мт 10.31: *логѣшѣн* (44б/87, 13) – *логѣшн* у М и З, као и у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр (разлика у флексији).

Лексема у Мт 10.34: *въ врѣштн* (44б/87, 21 – 45а/88/1) – исто у М, као и у Н, Вв, Шч, Рх, Мп, Гр.

Лексема у Мт 11.1: *свврѣшн* (45б/89, 8) – исто у Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, за разлику од З гдје је *свкнѣчн*.

Лексема у Мт 11.19: *вннопница* (46б/91, 17) – исто у М, Вв, Шч, Гр, Рх, Мп.

Лексема у Мт 12.31: *хоула* (50а/98, 2) – исто као у М, Вв, Шч, Рх, Мп, Гр, Бд, за разлику од *власвннѣ* у З.

Лексема у Мт 13.54: *свннѣнѣ* (55б/109, 9) – исто као у М, Вв, Шч, Рх, Мп, Бд.

Лексема у Мт 14.15: *въ вѣсы* (57а/112, 1) – слично као у Гр гдје је *всн*, за разлику од *ѣн* у М, Бд, Вв, Шч, Рх, Мп.

Лексема у Мт 16.18: *на сеѣмь камѣни* (62а/122, 12) – исто као у М, З, Бд, Вв, Шч, Гр, Рх, Мп.

Лексема у Мт 17.23: *встанѣтъ* (64б/127, 21) – исто у М, Бд, Вв, Шч, Гр, Рх, Мп, за разлику од *вѣскрѣснѣтъ* у А.

Лексема у Мт 19.4: *искони* (68б/135, 2) – исто у М, Бд, Вв, Шч, Гр, Рх, Мп, поред могућег *испрѣва* А.

Лексема у Мт 19.19: *искрѣнаго* (69б/137, 13) – исто у М, Бд, Вв, Гр, Шч, Рх, Мп.

Иновације, потврђене у СЧ, у односу на *Маријино јеванђеље*, забиљежене и у другим четворојеванђељима 13. и почетка 14. вијека су:

Лексема у Мт 6.12: *оставн* (33б/65, 12) – исто у Бд, Мп, Рх, Вв, а *отѣпоустн* је у М.

Лексема у Мт 18.17: ѿ съблазнь (65б/129, 14) – исто у Бд, Вв, Шч, Гр, Рх, Мп, а отъ сканѣдѣлѣ у М и Гр.

Лексема у Мт 21.25: не вѣрѡвасте (75а/148, 9) – исто у Рх, Мп, Шч, Вв, Бд, за разлику од не ѡнсаѣ вѣры у М.

Лексема у Мт 22.19: златицю кинсноюю (78а/154, 7) – исто златицю у Рх, Мп, Бд, Вв, Шч, Гр, за разлику од склазѣ у М.

Лексема у Мт 23.8: оутителю (80а/158, 7) – исто у Рх, Мп, Бд, Шч, Вв, Гр, док је равѣви у М.

Лексема у Мт 23.9: не зовѣте (80а/158, 10) – исто у Рх, Мп, Вв, Шч, Бд, док је нарицанте у М и Гр.

На основу наредних пет одабраних примјера показано је варирање СЧ међу утврђеним типовима. У два примјера (прниѣтъ и афѣдронѡмѣ) СЧ остаје на трагу *Маријиног јеванђеља*, док се у преостала три примјера (възвѣаше, пице и трапезы) могло јављати двојако кретање у споменицима – остати архаично или постати иновативно према тзв. „богдановском типу“.

Лексема у Мт 7.25: възвѣаше (37а/72, 7) – на овом мјесту остаје архаични одабир лексеме као у М и у Рх, Мп, а не слиједи тзв. „богдановски тип“ гдје се јавља иновација дѣхноуше вѣтри као у Вв, Шч, Гр.

Лексема у Мт 8.17: прниѣтъ (38б/75, 6) – у четворојеванђељима Вв, Шч, Гр, Рх и Мп је иновација въспрниѣтъ, а СЧ иде за архаичним обликом прниѣтъ као у М и З, уз фонетску адаптацију назала.

Лексема у Мт 15.17: афѣдронѡмѣ (59а/116, 16) – остаје архаични облик као у М, за разлику од прохѡдомѣ у Бд, Вв, Шч, Рх, Мп.

Лексема у Мт 10.10: пице (43а/84, 14) – иновативно као у З, Н, Вв, Шч, Гр, док је мѣзды у М и Рх.

Лексема у Мт 21.12: трапезы (73б/145, 21) – иновативно као у Бд, Вв и Шч, за разлику од дѣскы у М, Рх, Мп, Гр.

Иновативни дио у односу на *Маријино јеванђеље* у четворојеванђељима очекује се од краја Матејевог јеванђеља (Т1), од 10. главе Лукиног јеванђеља (Т2) или од јеванђеља по Јовану од 11.40 до краја.

У јеванђељу по Марку поредимо иновације у односу на друга четворојеванђеља.

Лексема у Мк 3.27: прѣвѣе (111а/220, 9) – исто као у Рх, Мп, Бд, Шч, Вв, док је прѣжде у М.

Лексема у Мк 5.3: веригади (1146/227, 9) – исто у Рх, Мп, Бд, Шч, Вв, а у М је жжѣмь.

Лексема у Мк 5.18: корабль (1156/229, 5) – исто је у Рх, Мп, Бд, Гр, Шч, Вв, а ладницѣ у М.

Лексема у Мк 5.26: врачевъ (116а/230 8–9) – исто у Рх, Мп, Бд, Вв, Шч, Н, умјесто вални у М.

Лексема у Мк 6.28: на блюдѣ (119а/236, 19) – исто у Рх, Мп, Бд, Вв, Шч, Гр, умјесто на мнѣ у М.

Лексема у Мк 6.35: часоу многоу вывшоу (120а/238, 7) – исто у Рх, Мп, Бд, Н, Шч, умјесто мннжвѣшоу у М.

Лексема у Мк 7.4: ѿ тръжница (1216/241, 16) – исто у Бд, Рх, умјесто отъ коупла у М.

Лексема у Мк 7.26: елаинска (1236/245, 5) – уз дјелимично одступање у флексији и фонетској адаптацији према облику клинска у Рх, Мп, Бд, Шч, умјесто поганини у М.

Лексема у Мк 9.21: нз дѣтска (1286/255, 13) – исто нз дѣтска у Бд, Рх, Мп, Шч, Гр, умјесто нз отроцины у М.

Лексема у Мк 14.8: помазати тѣло мое (144а/286, 1) – исто у Бд, Рх, Мп, Шч, Гр, у М је похризмати, а омазати у Н.

Лексема у Мк 14.14: внта(лнн)ца (1446/287, 2–3, у загради је наведен дио ријечи на оштећеном дијелу листа) – исто внталница у Бд, Рх, Мп, умјесто обнтѣль у М.

Лексема у Мк 15.42: петъкъ (1506/299, 10) – исто у Бд, Рх, Мп, Гр, Вв, Шч, умјесто параскевѣнн у М.

Лексема у Мк 2.7: гліѣтъ хорды (1076/213, 8) - наспрам врѣдѣнаа словеса у Дш и Гр или власфиннѣ у М.

Послије компарације ексцерпираних примјера може се закључити да се СЧ према иновативним лексемама уклапа у лексички миље четворојеванђеља рашке групе (Бд, Рх, Мп, Шч, Вв).

Конзервативнија секција у Бд (Т2) иде до Лк 10, док у Рх и Мп (Т1) иде до Мт 27.35. Одабране лексеме у Лк до гл. 10, поредили смо и са Бп и преглед је слједећи:

Лексема у Лк 2.36: ѿ колѣна (1626/324, 15) – исто као у Бд, Вв, Шч, Гр и Бп, док је ѿ племѣне у Рх и Мп.

Лексема у Лк 7.45: лобзаніа (1806/358, 21) – исто лобазни као у Бд, Вв, Шч, Бп, за разлику цѣлованни од у Мп, Рх, Гр.

Лексема *нюденскъ* замјењивана је у четворојеванђељима домаћим жидовскъ. У СЧ присутна је напоредна, синонимична употреба, уз фреквентнији изворни синоним у етницима и топонимима. Сљедећим примјерима илуструјемо наведено: Јо 10.19: *въ юдеѣ* (278а/553, 11), Јо 10.24: *юудене* (278б/554, 1), Јо 10.31: *юудене* (278б/554, 21), Јо 10.33: *юудене* (279а/555, 5), Јо 11.8: *юуден* (280а/557, 15), Јо 12.9: *народъ многъ ѿ юуден* (284а/565, 13), Јо 27.29: *црју юденскы* (96б/191, 18), Јо 3.1: *кнезъ жидовскын* (249б/496, 9), Јо 5.10: *глаголю же жидове* (257а/511, 8). Досљедна је грцизирана форма у Рх, а у Мп у јеванђељу по Јовану преовладава домаћа ријеч. Форма са жид- присутна је у глагољским јеванђељима (в. Пешикан и Јовановић 1974–1975: 35).

Лексема *амннь* могла се досљедно замијенити синонимом право или су се напоредо користиле у писаним српскословенским споменицима. У СЧ остаје непреведена употреба, а илуструјемо примјерима: *амннь, амннь глаго ваць* – Јо 5.24: (258а/513, 12), Јо 10.1: (276б/550, 14), *амн̄ амн̄* Јо 10.7 (277а/551, 8–9); Мт 5.18: *амнн'* (30а/58,18); Мк 3.28: *амннь* (11а/220, 12); Лк 4.24: *амннь* (169а/335, 4). Непреведено *амннь* досљедно се употребљава у Рх Гр, Дш, док се у Мп, Бд, Вв, Шч и Бп редовно преводи.¹⁷⁶

Лексема *архијерен* и *нијерен* долазе у низу од више синонима, а потврђени у писаним ћирилским споменицима су: *старѣншина жъръцьскъ, старѣншина жидовскъ* и *жъръць, старѣншина, прѣвосвѣштеньникъ, свѣштеньникъ* (в. Пешикан 1987: 206, Пешикан и Јовановић 1974–1975: 40).

Примјери из СЧ потврђују грцизам: Мт 2.4: *архијереє* (24б/47, 19), Мт 8.4: *показн се јересовн* (37б/73, 8), Мт 27.20: *архијерен* (96а/90, 7), Мт 27.41 (97б/193, 7), Мк 2.26: *прн авѣафарѣ архијерен* (109а/216, 14), Лк 3.2: *архијерен* (165а/327, 6), Јо 11.57: *архијерен* (283б/564, 4).

У СЧ забиљежена је лексема *архиснагогъ*, уз коју су у ћирилским споменицима долазили синоними: *старѣншина сънѣнѣца (сънѣнѣцоу), старѣншина събора (събороу), начельникъ събора* (Пешикан 1987: 207). У СЧ: *о дъщерн архиснагогѣ* (103а/204/, 13).

Напоредна употреба синонима у СЧ није добила изразиту примјену.

¹⁷⁶ Јовановић 1974–1975: 35, 39, Стојановић 2002: 345, Пешикан 1987: 205.

9. ЗАКЉУЧАК

Палеографска истраживања рукописа показала су да се задржавају неке архаичне особине ћирилице, лијепог уставног симетричног писма. Нови словни облици карактеристични за 14. вијек испisuју се на страницама *Силоановог четворојеванђеља*, те се тако пречке појединих слова украшавају тачкама, по писарској пракси задржаној до половине 15. вијека, а слово *ижица*, поред архаичног типа, појављује се и с новим типом из 14. вијека, једнаких стубова, уз варијанту млађег типа са двије тачке изнад (ř). Писмо овог јеванђеља одликује појава више брзописних слова, као што су високо извијена слова у горњи међупростор (<Ź>, <Г>, <Ћ>, <Љ>, високо издужено к), затим бубрежасто и бубњевито в, широко отворено с, а поред тога, у записима јавља се графема *ћерв*. Иновације код типолошки нових слова у СЧ потврда су дијахроног пута српске ћирилице, на прелазу између рашког и ресавског правописног периода, који је пратио стварање полуустава.

При обиљежавању секвенци /ја/, /је/ и /ју/ истраживање је показало да СЧ карактеришу два ортографска тока: један заснован на употреби нормираног рашког правописа и други на све присутнијим специфичностима потоњег ресавског правописа. Досљедан рашки правопис задржава се у иницијалној позицији при обиљежавању секвенце /ја/ у домаћим ријечима, док је већ код секвенце /је/ рашко обиљежје у виду лигатуре, потиснуто фреквентним ресавским моделом широко отвореног е. У поређењу с другим споменицима, закључује се да им је заједничка употреба лигатуре <ѡ> у иницијалној позицији, док се код лигатуре <ѣ> разилазе примјењујући сличне, али опет неуједначене моделе. Поствокалска позиција показују највише колебања између два правописна тока, те најкарактеристичнију ресавску особину писања *десетерачког и* у поствокалској позицији за исказивање прејотације. Секвенца /јо/, као и код других писаних споменика српскословенске епохе долази у несловенским ријечима, најчешће у антропонимима и присвојним придјевима изведеним од њих, а графемски се реализује на неколико сљедећих начина: <ѡ>, <ѣ> и <ѣ>. Специфичности у вези с обиљежавањем фонеме /и/ показују да се десетерачко и <Г> јавља у позицији између два сугласника у најчешће библијским именима, док се писањем два /и/, по ресавском моделу <ин>, обиљежавају дуго /и/, /иј/ и /ији/. Обиљежавање палаталних сугласника /љ/ и /њ/, реализује се лигатурама <ѡ> и <ѣ> и групама /ља/, /ња/, /ље/ и /ње/, као што је карактеристично за српскословенску епоху, али и помоћу графеме *танко јер* и вокала *и* као вокала предњег реда. Обиљежавање /ћ/ и /ћ/, није забиљежено у домаћим ријечима

гдје се задржавају групе /шт/ и /жд/, али се јавља у посуђеницама, комбиновањем сугласника <к> и <г> и лигатуре <к> (кисара). Етимолошко биљежење вокала *јери* карактерише *Силоаново четворојеванђеље*, као и друге српскословенске писане споменике, а колебања су присутна у сложеној замјеничко-придјевској промјени, док се код облика глагола нти пише, на мјесту етимолошког вокала /и/, графема *јери*. Једнојеровни систем, с доминантном употребом графеме *танко јер*, нарушен је спорадичном појавом графеме *дебело јер* у приједлозима и префиксима. Писање полугласника на крају ријечи иза сугласника стабилно је у свим тематским цјелинама рукописа, а у финалној позицији пред замјеничким енклитикама, жє, сє и ко изражена је тенденција неозначавања полугласника, која се даље преноси на позицију испред нко и испред глагола вн у постпонованој позицији у потенцијалу. Код коријена ријечи, тамо гдје је јака позиција, полугласник се обиљежава (лъсть), а код група са slabим етимолошким полугласником (као што су: вьр-, -гьн-, зьв-, зьл-, зьр-, -кьн-, -мн-, пьница, пьшеница, сьп-, чьн-, чьт-) СЧ показује иновативни ортографски правац необиљежавања полугласника, уз спорадичне појаве пајерка, док на споју суфикса који почиње полугласником и основе ријечи варира између традиционалног и новог. У приједлозима традиционални књишки облик с графемом *јер* најбоље чува приједлог вь, док се код других приједлога јављају напоредна или нова рјешења.

Депалатализовањем прасловенских меких сугласника /р/ и /с/ ортографија показује тенденцију ка необиљежавању некадашње мекоће, али у СЧ се чува у тој функцији архаична правописна особина писање лигатуре <ю>, док је обиљежавање вокалних /р/ и /л/, помоћу графеме <ь>, у складу с ортографском нормом српскословенске епохе. Фонеме /о/ обиљежава се графема <о>, <о>, <о>, <ѿ> и <ѿ>, а одступа се од позиционе дистинкције између <о>/<о> и <ѿ>. Графема <ѕ>, као у рукописима рашке правописне школе, нема гласовну него бројну вриједност, док графеме <ѣ>, <ѣ>, <ѣ> најчешће долазе у посуђеницама, изузев <ѣ>, док се графемом *ижица* обиљежава /в/, /и/, /ј/ и изузетно /у/.

Рашки правопис краја реда, који се завршава вокалом, није досљедно спроведен у рукопису, премда је одступање од рашке норме завршавањем реда на сугласник сведено на неколико примјера, а неутралисано је писањем пајерка иза сугласника на мјесту полугласника, као и фреквентном појавом натписивања графема над врсту, као ортографског поступка и писарског манира у свим цјелинама СЧ, и нешто мање учестало у јеванђељу по Јовану. Над врсту се натписују и самогласници и сугласници, при чему је међу вокалима најчешће натписан вокал <а>, а међу сугласницима <д>, <с>, <х>.

Четворојеванђеље као богослужбена књига садржи скраћенице сакралне лексике као препознатљиво обиљежје стила, ортографије и језика, а ортографски принципи који се приликом скраћивања примјењују показују приличну усклађеност у поређену с другим јеванђељима, с тим да је ближе *Бјелопољском* него *Чајничком јеванђељу*. СЧ прати прогресивну развојну линију при скраћивању ријечи натписивањем карактеристичних графема над врсту.

Издвајање редакција из заједничког општесловенског гнијезда праћено је значајним фонетским промјенама, од којих су се неке десиле прије настанка *Силоановог четворојеванђеља*, па рукопис, премда је сакрални текст неповредив пред језичким токовима, ипак баштини трагове неминовних процеса. У њему више нема назала, вокал *јери*, као ортографски симбол задржава своје мјесто у рукопису, али као фонема изједначен је са већ постојећим вокалом /и/. Прије писања *Силоановог четворојеванђеља*, забиљежени су први рефлекси вокала *јат*, али се и даље задржава у вокалском систему, премда тешко одредиве гласовне вриједности, те нам на питање расвјетљавања ове проблематике јеванђеље није пружило поузданије податке, изузев што би устаљивање вокала /е/ у старим дублетним облицима страног поријекла, у одређеним прилозима, могло наговијестити очекивани рефлекс вокала *јат*. У прилог томе иде и писање графеме *јат* на етимолошком мјесту вокала /е/ у 3. лицу једине аориста. Губљење полугласника у историјском путу српског језика проузроковало је низ фонетских промјена и процеса, а у *Силоановом четворојеванђељу* се не манифестују, него се задржавају књишке форме, па се тако секундарни полугласник најчешће не обиљежава ни у страним ријечима, антропонимима који се јављају у јеванђељском тексту, као ни у домаћим ријечима са специфичним сугласничким групама (коријени ријечи на *вѣдр-*, *вѣноуѣтр-*, *добрѣ*, *моудрѣ*, *мрѣтѣвѣ*, *земл-*, *корабл-*, *мысл-*, *огн-*). Ипак, уплив говорног језика одражава се у устаљеној појави секундарног полугласника у облицима презента глагола *къмъ* (быти), особине која није имала исти одјек у свим рукописима српкословенске епохе. Иницијално *въ-* не прелази у *оу-*, а изостаје и метатеза у /*вѣс-*/ у /*ск-*/). Такође, фонетске особине *Силоановог четворојеванђеља* представљају неизмијењени сонант /л/ на крају слога и навођење епентетског /л/ у категоријама с извршеним јотовањем уснених сугласника. Приликом фонетске адаптације посуђеница (грецизама), поштује се дословни модел преношења грчког облика ријечи (*іаковѣ*, *іеремію*, *іоаннѣ*), уз најчешће поштовање грчког оригинала при писању *ижице* (*сѣмѣшнѣ*, *тѣроу*, *алабастрѣ мѣра*).

Морфолошки систем *Силоановог четворојеванђеља* утемељен је у старословенском језичком наслеђу, највећим дијелом се чувају традиционалне особине како именских

ријечи тако и глаголских облика, али су присутна и одступања и иновације. Именице задржавају старословенске деклинационе типове, али су присутни међусобни утицаји једних на друге. Највише измјена захватило је непродуктивне деклинације, именице -ǫ-основе, затим сугласничке деклинације. Доследне измјене код непродуктивних деклинација јављају се у генитиву именица -ǫ- и -ǐ- (с̄на, г̄а). Специфичност код падежних наставака одређених падежа (инструментал једнине и датив множине -ǐ- женског рода и сугласничких деклинација средњег рода, у локативу множине -п- деклинације мушког рода) огледа се у ширењу вокала -ε на мјесту -ь. У проученим српскословенским споменицима констатована је тенденција приклањања именице крѣвь основама на -ǐ- кратко, међутим у *Силоановом четворојеванђељу* не долази до те језичке појаве јер се чувају примарни наставци -ǫ- женског рода. Спорадичне појаве једначења акузатива и генитива мушког рода именских ријечи у старословенском периоду, постаће интензивније с временом, па ће у овом јеванђељу с краја 14. вијека бити честа појава, али напоредо с њом, задржавају се стари облици акузатива. У том погледу, карактеристична је употреба личне замјенице за треће лице у акузативу без приједлога (*jь – ѿ) и са сраслим приједлогом (нь). Код присвојних замјеница у наставку за генитиву једнине женског рода јавља се иновација у виду сажимања, карактеристична за споменике српскословенске епохе, али није за *Силоаново четворојеванђеље*. Код глагола иновацију представља уопштавање наставка 2. лица двојине у 3. лицу двојине, као што се дешава и у другим споменицима исте епохе, а измјене су уочене и код 1. лица множине презента у виду присуства наставка -мы. Започети процесе потискивања асигматског аориста потврђује *Силоаново четворојеванђеље*. Двојина се задржава као морфолошка категорија у свим врстама ријечи.

На синтаксичком нивоу задржавају се наслијеђени језички обрасци у погледу реда ријечи, затим у погледу позиције личних замјеница уз глаголе пуних и енклитичких облика, с тенденцијом чешће употребе нових аналошких облика у акузативу множине личних замјеница првог и другог лица. Позиција атрибута уз управну ријеч у синтагми задржава устаљене моделе, односно чешћу уобичајену позицију иза управне ријечи. Посесивност се исказује, као и у другим српскословенским споменицима, помоћу три наслијеђене категорије – посесивним генитивом, посесивним дативом и посесивним придјевом, затим, такође, и посесивним замјеницама. На примјеру СЧ потврђује се тенденција потискивања посесивног датива посесивним генитивом, али се, као што је карактеристично за јужнословенске редакције, још увијек задржава за исказивање посесивности. Посесивни генитив прати детерминатор, а егзистира и без њега.

Синтаксичке карактеристике падежа показују да се још увијек чувају стари језички модели као што је употреба локатива без приједлога, исказивање компарације слободним генитивом, генитив као агенс у пасивним конструкцијама, приједлог *кь* с дативом уз глаголе кретања и говорења. Напоредо с тим, присутан је и продор нових синтаксичких рјешења, конкурентних старим, па се у служби директног објекта на мјесту словенског и партитивног генитива јавља акузатив без приједлога, у употреби је локатив с приједлозима мјесног значења. Синтаксичке функције партиципа добро су сачуване у СЧ као што је карактеристично за писана остварења високог стила српскословенске језичке епохе.

На лексичком нивоу, у погледу архаизама *Силоаново четворојеванђеље* нема већих одступања од Т1 (конзервативне секције), а у погледу иновација варира између утврђених текстолошких типова, једним дијелом остаје архаично, а другим се приклања тзв. „богдановском типу“.

Силоаново четворојеванђеље, рукопис писан ћирилицом у другој половини 14. вијека, по особинама писма, ортографије и језика припада српскословенској језичкој епохи, а као литургијско дјело затворено за интензивни уплив језичких особина говорног језика, остаје свједочанство чувања устаљених образаца. Ипак, судећи по иновацијама на које ни овај рукопис није имун, рукопис показује токове историјског пута српског језика. Необична судбина овог рукописа, бројна мјеста на којима је био, залагање сарајевских Срба да га откупе, обнове и дарују Старој цркви у Сарајеву, говоре о значају и вриједности књиге, а у ширем контексту о богатству српске писане баштине.

10. ЛИТЕРАТУРА

Апостоли (1991), *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига II, Апостоли*, редактор Вера Јерковић, Нови Сад: Матица српска.

Врана, Јосип (1967), *Вуканово еванђеље*, Београд: САНУ, посебна издања, књ. CDIV, Одељење књиге и језика, књ. 18, уредник Михаило Стевановић.

Белић, Александар (1932), *О двојини у словенским језицима*, Београд: Српска краљевска академија.

Белић, Александар (1936), „Учешће светог Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика“, *Светосавски зборник*, I, посебна издања, књига CXIV, Друштвени и историјски списи, књига 47, Београд: Српска краљевска академија, стр. 112–276.

Белић, Александар (1999), *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи с конјугацијом, Изабрана дела Александра Белића*, четврти том, приредио Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Библија (без год. издања), Нови завјет, превод Комисије Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве – Југословенско библијско друштво.

Билинац, Ранко М. и Далибор Петровић (2017), *Православни храмови ужег градског језгра у Сарајеву до 1941. године*, Источно Сарајево: Универзитет у Источном Сарајеву, Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки.

Богдановић, Димитрије (1991), *Историја старе српске књижевности*, друго издање, Београд: СКЗ.

Бошковић, Радосав (2007), *Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика – морфологија – грађење речи*, Београд: Чигоја штампа, приредио Радојица Јовићевић.

Гранстрем, Евгенија (1954), „Сокращения древнейших славяно-русских рукописей“, Академия наук СССР, Труды отдела древнорусской литературы, том X, Москва, стр. 427–434. Доступно на: [Гранстрем сокращения \(studylib.ru\)](http://studylib.ru), приступљено 20. 8. 2021.

Грицкат, Ирена (1961–1962), „Дивошево четворојеванђеље“, *Јужнословенски филолог*, XXV, Београд, стр. 227–293.

Грицкат, Ирена (1977), „Поглавља из историје књижевног и писарског рада“, *Јужнословенски филолог*, XXXIII, Београд: Институт за српски језик, стр. 117–154.

Грицкат, Ирена (1978), „Одлике ресавске редакције у старијим преписима Душановог законика“, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, Београд, стр. 11–149.

Грковић Мејдор, Јасмина (1993), *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности.

Грковић Мејдор, Јасмина (1997а), „Партиципи у српскословенском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, Нови Сад: Матица српска, стр. 21–39.

Грковић Мејдор, Јасмина (1997б), „Хиландарски пуни апракос из XIII века (ХИЛ 8)“, *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, Нови Сад: Матица српска, стр. 69–81.

Грковић, Јасмина (1986), *Софијска служба Светом Сави: палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике.

Грујић, Р. (1973), „Једно јеванђеље босанског типа XIV–XV века у Јужној Србији“, *Зборник лингвистичких и филолошких расправа у част А. Белића*, Београд, стр. 263–277.

Давидовић, Милена (2016), „Српски скрипторији од XII до XVII века“, *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*, Београд: САНУ, стр. 49–69.

Драгин, Наташа (2007), *Језик Теодосијевог житија Св. Саве у препису монаха Марка из XIV века*, Нови Сад: Тиски цвет.

Драгин, Наташа (2003), „Морфолошки систем у Теодосијевој *Похвали Светом Симеону и Светом Сави*“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVI/1, Нови Сад: Матица српска, стр. 47–59.

Драгин, Наташа (2009), „Синтаксичке одлике култних списа посвећених кнезу Стефану Штиљановићу“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LI/2, Нови Сад: Матица српска, стр. 7–26.

Драгин, Наташа (2005), „Синтаксичке одлике Теодосијевог *Житија Петра Коришког*“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII, 1–2, Нови Сад: Матица српска, стр. 35–51.

Драгин, Наташа (2013), *Споменици српскословенске писмености*, Нови Сад: Тиски цвет.

Ђорђевић, Петар (1987), *Историја српске ћирилице: палеографско-филолошки прилози*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђорђевић, Петар (1961–1962), „О транскрипцији старословенских текстова“, *Зборник за филологију и лингвистику*, Нови Сад: Матица српска, стр. 68–71.

Ђорђевић, Петар (1975), *Старословенски језик*, Београд: штампа: Београдско-издавачки завод, издавач: Матица српска.

Ивић, Павле и Вера Јерковић (2008а), *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века, Целокупна дела Павла Ивића*, књ. VI, приредила Јасмина Грковић Мејдор, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 361–588.

Ивић, Павле и Вера Јерковић (2008б), *Палеографски опис и правопис Дечанских хрисовуља, Студије из српске средњовековне писмености, Целокупна дела Павла Ивића*, књ. VI, приредила Јасмина Грковић Мејдор, Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, стр. 589–731.

Ивић, Павле (2001), *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Целокупна дела Павла Ивића, књига II, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ивић, Павле (1998), *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Ивић, Павле (1986), *Српски народ и његов језик*, друго издање, Београд: СКЗ.

Јеванђеља (1988), *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига I, Јеванђеља*, редактор Вера Јерковић, Нови Сад: Матица српска.

Јерковић, Вера (1974), „Ортографија ’Житија св. Симеона’ од св. Саве“, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVIII/1, Нови Сад, стр. 103–120.

Јерковић, Вера (1975), *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*, Нови Сад: Матица српска.

Јерковић, Вера (1980), „Средњовековне ортографске школе код Срба“, *Југословенски семинар за стране слависте*, 31, Београд: Филолошки факултет у Београду, Међународни славистички центар, стр. 19 – 28.

Јеркови, Вера (1983), *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Београд.

Јерковић, Вера (1984), „Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему“, *Jugoslovenski seminar za strane slaviste u Zadru, Zadar*, 55–65.

Јерковић, Вера (2004), „Ћирилица српскословенског периода. Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој“, *Предавања из историје језика, Лингвистичке свеске 4*, Нови Сад: Филозофски факултет: 87–102.

Јовановић, Гордана (1980), „Најстарија српска четворојеванђеља у светлу неких лексичких особености“, *Јужнословенски филолог*, XXXVI, Београд: институт за српскохрватски језик, стр. 89 – 100.

Јовић Д., Надежда (2011), *Језик Хиландарског медицинског кодекса*, Ниш: Филозофски факултет.

Јовић, Д. Надежда (2017), *О језику путописа Поклоњеније гробу Господњу (1734) Андреја Петовића*, Ниш: Центар за црквене студије.

Клајн, Иван (2002), *Творба речи у савременом српском језику. Први део – Слагање и префиксација*, Београд.

Куљбакин, Ст. М. (1925), *О Мирослављевом јеванђељу*, Сремски Карловци: Српска краљевска академија, посебна издања, књига LII/13.

Куљбакин, Ст. М. (1930), *Старословенска граматика*, Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.

Курешевић, Марина (2006), „Апсолутни датив у српској средњовековној писмености“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIX/1, Нови Сад: Матица српска, стр. 35–113.

Лашкова, Лили (2010), *Историјска фонологија словенских језика*, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Мирковић, Ј. (1936), „Старине Старе цркве у Сарајеву“, *Споменик СКА XXXIII/65*, Београд.

Младеновић, А. (1965), „Особине графије и језика путописа патријарха Арсенија III Црнојевића из 1682.“, *Зборника матице српске за филологију и лингвистику*, VIII, Нови Сад: Матица српска, стр. 133–150.

Младеновић, Александар (1977), „Напомене о српкословенском језику“, *Зборник за филологију и лингвистику*, XX/2, Нови Сад, стр. 1–20.

Младеновић, Александар (1997), „Српска редакција старословенског језика и употреба само танкога јера у писању“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, Нови Сад: Матица српска, стр. 97–103.

Момировић, Петар (1981), *Силоаново рукописно четворојеванђеље*, Краљево: Завод за заштиту споменика културе.

Момировић, Петар (1955), *Прилог проучавању сарајевских кујунџија, Prilozi Orijentalnog instituta*, Sarajevo, стр. 199–231.

Мошин, Владимир (1972), „’Револуције’ у историји старог српског правописа“, *Српска књижевност у књижевној критици. Стара књижевност*, Београд.

Мошин, В. и С. М. Траљић (1959), „Ћирилски споменици у Босни и Херцеговини“, *Наше старине VI*, Сарајево.

Mošin, V. i Traljić, S. (1957), *Vodeni znaci XIII–XIV*, Zagreb: JAZU, knj. I–II.

Недељковић, Олга (1965), „Правопис ’ресавске школе’ и Константин Филозоф“, *Српска књижевност у књижевној критици, I, Стара српска књижевност*, приредио Ђорђе Трифунчевић, Београд, стр. 467–475.

Николић, Светозар (1984), *Старословенски језик I. Правопис – гласови – облици*, треће издање, Београд: Научна књига.

Опис (1986), Штавланин Ђорђевић, Љубица; Гроздановић Пајић, Мирослава; Цернић, Луција, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије, књига I*, Београд.

Радојчић, Светозар (1950), *Старе српске минијатуре*, Београд: Научна књига.

Ракић, Зоран (2016), „Сликани украс ћирилских рукописа од XII до XVII века“, *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*, Београд: САНУ.

Павловић, Слободан (2013), *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Пешикан, Андреј (1989), „Још један (четврти) препис друге верзије старосрпских тетра и однос ове верзије према Чајничком јеванђељу“, *Јужнословенски филолог*, XLV, Београд: Институт за српскохрватски језик, стр. 199–208.

Пешикан, Андреј (1987), „Лексичке одлике четворојеванђеља краља Душана“, *Јужнословенски филолог*, XLIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, стр. 185–213.

Пешикан, Митар и Јовановић, Гордана (1974–1975), „Текстолошки састав и основне одлике текста најстаријих српских четворојеванђеља“, *Јужнословенски филолог*, XXXI, Београд: Институт за српскохрватски језик, стр. 23–53.

Поломац, Владимир (2016), *Језик повеља и писама Српске деспотовине*, Крагујевац: ФИЛУМ.

Савић, Виктор (2007), *Српскословенски речник јеванђеља. Огледна свеска*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Самарцић, Биљана (2019), *Староставне горажданске књиге: Ортографија и језик књига Горажданске штампарије*, Београд: ИК „Филип Вишњић“, СПКД Просвјета.

Станишић, Вања (2013), „Комуникативна улога писма“, *Теолингвистичка проучавања словенских језика*, Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, књига 5, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, стр. 491–501.

Станишић, Вања (2014), *Словенска писменост и средњовековни алфabetи грчког круга, Свети Ђурило и Методије и словенско писано наслеђе (863–2013)*, посебан отисак, Београд: Институт за српски језик САНУ, Старословенско и српско наслеђе 1, стр. 151–168.

Станишић, Вања (2019), „Минхенски азбуквар и његове иновације и архаизми“, *Наслеђе и стварање. Свети Ђурило – Свети Сава: 869–1219 –2019*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Старословенско и српско наслеђе 2, стр. 285–304.

Станишић, Вања (2020), „Загонетке старословенског ’ђерва’“, *Српски језик: студије српске и словенске*, XXV, Београд: Филолошки факултет у Београду, стр. 113–124.

Стојановић, Јелица (2000), „Синтаксичко-семантички и морфолошки узроци губљења старог локатива без приједлога“, *Јужнословенски филолог*, LVI, 3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, стр. 1129–1140.

Стојановић, Јелица (2002), *Ортографија и језик Бјелополског четворојеванђеља (13/14. вијек)*, Подгорица: Универзитет Црне Горе.

Стојановић, Јелица (2016), *Пут српског језика и писма*, Београд: СКЗ.

Стојановић, Љубомир (1902), *Стари српски записи и натписи*, књига I, Београд.

Стојановић, Љубомир (1903), *Стари српски записи и натписи*, књига II, Београд.

Стојановић, Љубомир (1972), *Стари српски родослови и летописи*, Зборник СКА, Београд.

Трифунковић, Ђорђе (1990), *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*, Београд: НОЛИТ.

Топоров, В. Н. (1961), *Локатив в славянских языках*, Москва: Академия наук СССР. Институт славяноведения.

Доступно на: <https://inslav.ru/publication/toporov-v-n-lokativ-v-slavyanskih-yazykah-m-1961>

Ђорић, Божо (2011), *Повеља бана Кулина: графемика, фонемика, морфемика*, Београд: Чигоја штампа.

Хот Шљука, Емина (2008), „Средњовјековни књижевни фонд библиотеке Старе православне цркве у Сарајеву“, Зборник радова са научног скупа *Сто двадесет пет година високог образовања у Босни и Херцеговини*, Пале, 367–388.

Jagić, V. (1913), Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin:
Weidmannsche Buchhandlung.

Доступно на: <https://archive.org/details/entstehungsgesch00jagiuoft/page/n5/mode/2up>

11. ПРИЛОЗИ

Попис табела

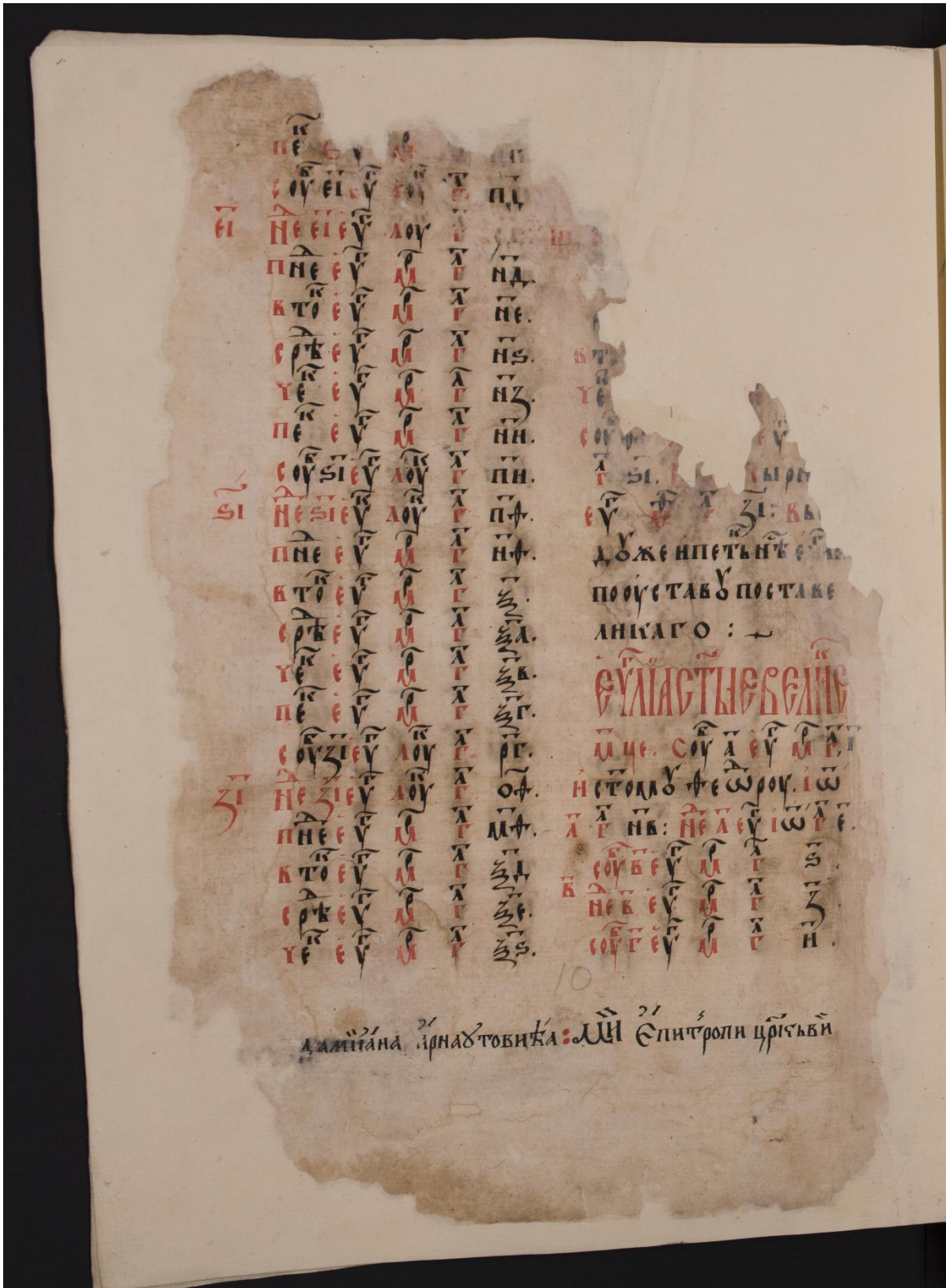
Табела бр. 1 – *Приказ кватерниона, листова и страна*

Табела бр. 2 – *Палеографска мапа*

Табела бр. 3. *Преглед фонема и графемских реализација у записима из Силоановог четворојеванђеља*

Фотографија. Лист За са записом

Фотографија. Лист 56 са записом

Фотографија. Лист 23а – Почетак јеванђеља по Матеју

ЗА
АН
КД

100
ЛОУ
ГЕДНЕ. ИЩИ НАПРЖ. ГЛАВ
И ПРЖИ ДОШЕ ВЪ СТРАНОУ ГА
СКОУЮ. ИЖЕ И ОБЪЩЬ ПО
ЛЕЕ. ИЗЫШЬШОУЖЕ СМЪН
МЛЮ. **ИЗ:** ВЪРЖЪ, ПРИШЕШО
ИВН ВЪ СТРАНОУ ГАДАРИНСКОУЮ
РЖТЕ ЕГО МОУЖЬ И КЫНЪ ГРА.
ИЖЕ И ДКАШЕ БЪ СЫ ШЛЖТЪ МН
ГЫН. И ВЪРЖОУ НЕ ОБЛАУШЕ
И ВЪ ХРАМНЪ НЕЖИ ВЪШЕ, И ВЪ
ГРОБЪХЪ. ОУЗРЖЕ ИСА, И ВЪ
ЗОУПНЪ ПРИПАДЕ КЪ НЕМОУ. И
ГЛА СЪМЪ ВЕЛНЕДЪ, РЕ. УТО МНЪ
ИТЕ БЪ ИСА СЪНЪ БЪ ВЫШНЯГО. МО
ЛЮТНСЕ, НЕМОУ ИМЕНЕ. ПОКЕЛЪ
БО ДУХОВИ НЕУ НЕ ТОМОУ ИЗЫТИ
ШЪЛКА. ШМНЪ ГЪ БОЛЪТЪ ВЪ СХИ
ШАШЕ ЕГО. И ВЕЗАХОУ ЕГО ОУЖИ
ЖЕЛЪЗНЫ И ПОУТЫ СТРЖГОУЩЕН.
И РАСТРЪЗАЕ ОУЗЫ ГОНИМЪ БЫКА
ШЕ БЪ СЪМЪ СЪ КРОЗЪ ПОУСТЫНЮ.

364

КГ

12. БИОГРАФИЈА АУТОРА

Вера (Бошко и Равијојла) Чолаковић рођена је 25. 6. 1984. године у Сарајеву. Основну школу завршила је у Бајиној Башти, а гимназију у Бијељини 2003. године. Дипломирала је на Филолошком факултету у Бањој Луци 2009. године на Одсеку за српски језик и књижевност, а магистрирала је 2016. године на смјеру Наука о језику, одбранивши магистарски рад под називом „Особине граfiје и језика у *Српско-далматинском магазину* у периоду од 1836. до 1850. године“. Виши асистент је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. Бави се историјом српског језика и писма.

БИОГРАФИЈА

Вера (Бошко и Равијојла) Чолаковић рођена је 25. 6. 1984. године у Сарајеву. Основну школу завршила је у Бајиној Башти, а гимназију у Бијељини 2003. године.

Дипломирала је на Филолошком факултету у Бањој Луци 2009. године на Одсеку за српски језик и књижевност.

Академске 2009/2010. године уписала је постдипломски студиј, смјер: Наука о језику, такође на Филолошком факултету у Бањој Луци. Магистрирала је у јулу 2016. године одбранивши магистарски рад под називом „Особине графиције и језика у *Српско-далматинском магазину* у периоду од 1836. до 1850. године“ пред комисијом проф. др Биљана Бабић (ментор), проф. др Вања Станишић и проф. др Милан Драгичевић. Магистарски рад представља оригинални научни рад из области историје српског књижевног језика, као и из историје српске ћирилице (графемско-ортографски аспекти).

У децембру 2016. године одобрена јој је тема докторске дисертације под назвом „Палеографске и језичке особине *Силоановог четворојеванђеља* (14. вијек)“.

У периоду од септембра 2010. до 2013. године радила је у Средњој стручној школи Јања у Јањи на мјесту професора српског језика и књижевности.

Изабрана је у звање асистента у априлу 2013. године за УНО – Специфични језици, српски језик, на предметима из историје језика.

Држи вјежбе из дијакроних предмета као и из предмета Српски језик 1 и 2. Учествовала је на више научних скупова и објавила неколико радова из уже научне области у коју је бирана. Области научног интересовања су јој историја српске ћирилице и историја српског језика. Била је укључена у организовање више ваннаставних активности које је организовао Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци. Координатор је за праћење квалитета Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци.

Изјава 3

Изјава о идентичности штампане и електронске верзије докторске дисертације

Име и презиме аутора	Вера Чолаковић
Наслов рада	Палеографске и језичке особине <i>Силоановог четворојеванђеља</i> (14. вијек)
Ментор	Проф. др Вања Станишић (ментор) и проф. др Биљана Бабић (коментро)

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације идентична електронској верзији коју сам предао/ла за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци, дана 8.8. 2022. године

Потпис докторанта

Вера Чолаковић

Изјава 2

Изјава којом се овлашћује Универзитет у Бањој Луци да докторску дисертацију учини јавно доступном

Овлашћујем Универзитет у Бањој Луци да моју докторску дисертацију под насловом
Палеографске и језичке особине Силоановог четворојеванђеља (14. вијек)

која је моје ауторско дјело, учини јавно доступном.

Докторску дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату
погодном за трајно архивирање.

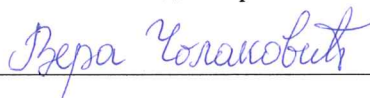
Моју докторску дисертацију похрањену у дигитални репозиторијум Универзитета у
Бањој Луци могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце
Креативне заједнице (*Creative Commons*) за коју сам се одлучио/ла.

- Ауторство
- Ауторство – некомерцијално
- Ауторство – некомерцијално – без прераде
- Ауторство – некомерцијално – дијелити под истим условима
- Ауторство – без прераде
- Ауторство – дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци
дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци, дана 08.08.2022. године

Потпис докторанта

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем
да је докторска дисертација

Наслов рада Палеографске и језичке особине Силоановог четворојеванђеља (14. вијек)

Наслов рада на енглеском језику The palaeographic and linguistic features of the Siloan Tetraevangelion (14th century)

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да докторска дисертација, у цјелини или у дијеловима, није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци, дана 08.08.2022. године

Потпис докторанта

Вера Ђолаковић

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФАКУЛТЕТ: ФИЛОЛОШКИ

ИЗВЈЕШТАЈ о оцјени урађене докторске дисертације

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

Наставно-научно вијеће Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци је на 153. сједници, одржаној 12. 5. 2022. године, донијело Рјешење број 09/3.746-8/22 о именовану Комисије за писање извјештаја, преглед и оцјену урађене докторске тезе под називом „Палеографске и језичке особине *Силоановог четворојеванђеља* (14. вијек)“, у саставу:

1. проф. др Биљана Бабић, редовни професор, Специфични језици – српски језик, Филолошки факултет УНИБЛ, председник;
2. проф. др Вања Станишић, редовни професор, Палеославистика, Филолошки факултет у Београду, Универзитет у Београду, члан;
3. проф. др Дијана Црњак, редовни професор, Специфични језици – српски језик, Филолошки факултет УНИБЛ, члан;
4. проф. др Драгомир Козомара, ванредни професор, Специфични језици – српски језик, Филолошки факултет УНИБЛ, члан.

- 1) Навести датум и орган који је именовao комисију;
- 2) Навести састав комисије са знаком имена и презимена сваког члана, научно-наставног звања, назива уже научне области за коју је изабран у звање и назива универзитета/факултета/института на којем је члан комисије запослен.

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Вера (Бошко) Чолаковић рођена је 25. 6. 1984. године у Сарајеву (Босна и Херцеговина). Постдипломске магистарске студије, смјер – Наука о језику, уписала је на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци. На истом факултету одбранила је 11. 7. 2016. године магистарски рад из области историје српског језика

под називом „Особине графије и језика у *Српско-далматинском магазину* у периоду од 1836. до 1850. године“ и стекла звање магистра филолошких наука. Докторску тезу пријавила је 2016. године по старом програму на Филолошком факултету Универзитета у Бањој Луци.

- 1) Име, име једног родитеља, презиме;
- 2) Датум рођења, општина, држава;
- 3) Назив универзитета и факултета и назив студијског програма академских студија II циклуса, односно последиједипломских магистарских студија и стечено стручно/научно звање;
- 4) Факултет, назив магистарске тезе, научна област и датум одбране магистарског рада;
- 5) Научна област из које је стечено научно звање магистра наука/академско звање мастера;
- 6) Година уписа на докторске студије и назив студијског програма.

III УВОДНИ ДИО ОЦЈЕНЕ ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Тема докторске дисертације под називом „Палеографске и језичке особине *Силостовог четворојеванђеља* (14. вијек)“ кандидаткиње мр Вере Чолаковић, након давања сагласности на Извјештај о оцјени подобности теме и кандидата за израду докторске дисертације на Филолошком факултету, прихваћена је Одлуком Сената Универзитета у Бањој Луци бр. 02/04-3.3829-61/16 од 22. 12. 2016. године. Одлуком Сената Универзитета у Бањој Луци број 02/04-3.2670-44/21 од 25. 11. 2021. године. продужен је рок за одбрану докторске дисертације годину дана (до 30. 9. 2022).

Садржај докторске дисертације са ознаком страница:

1. УВОД	1
1.1. Историјат питања	2
2. О РУКОПИСУ	3
2.1. Опис, обим и именовање рукописа	3
2.2. Тематска структура књиге	8
2.3. Записи	10
2.4. Историјат кретања рукописа	12
3. ПАЛЕОГРАФИЈА	15
3.1. Основна слова у врсти	16
3.2. Велика слова	23
3.3. Надредна (натписана) слова	28
3.4. Синтеза палеографских истраживања главног текста	32
3.5. Особине слова у записима	40
4. ГРАФИЈА И ОРТОГРАФИЈА	43
4.1. Писање гласовне вриједности /ja/ и /ʎa/	44

4.2.	Писање гласовне вриједности /je/ и /'e/	46
4.3.	Писање гласовне вриједности /ju/ и /'y/	49
4.4.	Писање секвенце /jo/	50
4.5.	Обиљежавање фонеме /и/ и група /иј/, /ији/	51
4.6.	Писање фонема /љ/ и /њ/	52
4.7.	Обиљежавање гласовне вриједности /ћ/ и /ђ/	53
4.8.	Писање графеме <i>јери</i> <ы> и њена гласовна вриједност	53
4.9.	Писање графеме <i>јер</i> и гласовна вриједност полугласника	55
4.9.1.	Финална позиција	56
4.9.2.	Медијална позиција	58
4.9.3.	Статус графеме <i>дебело јер</i>	66
4.10.	Писање вокалног /р/ и /л/	67
4.11.	Писање вокала иза прасловенских меких сугласника /р/ и /с/	67
4.12.	Обиљежавање фонеме /о/	68
4.13.	Обиљежавање фонеме /у/	69
4.14.	Биљежење једначења по звучности	70
4.15.	Губљење сугласника /т/ и /д/	70
4.16.	Статус графема <ѕ>, <ѵ>, <ѣ>, <ѷ> и <Ѡ>	71
4.17.	Правопис краја реда и натписане графеме на крају реда	72
4.18.	Скраћенице	84
4.18.1.	Скраћенице карактеристичне за споменике писане и глагољцом и ћирилицом	86
4.18.2.	Аутентичне словенске скраћенице	92
4.18.3.	Остале скраћенице	94
4.19.	Писање удвојених слова (редупликација)	96
4.20.	Графија и ортографија записа	96
5.	ФОНЕТИКА	102
5.1.	Вокал <i>јат</i> (ѣ)	102
5.1.1.	Дублетне форме са /e/ и /ѣ/ у позајмљеницама из грчког језика	103
5.1.2.	Дублетне форме у словенским ријечима због колебања /а/ и /ѣ/	104
5.1.3.	Старословенски дублет /а/ и /ѣ/	105
5.1.4.	Колебање /e/, /ѣ/ и /ы/	105
5.1.5.	Дублетне форме /e/ и /ѣ/ у прилозима	105
5.1.6.	Колебање између /e/ и /ѣ/ у обличким морфемама	105

5.2. Полугласници	106
5.3. Прелазак вь у оу	107
5.4. Метатеза /вс-/ у /св-/	108
5.5. Промјена /л/ у /о/	108
5.6. Група /сц/	108
5.7. Група /чр/	109
5.8. Епентетско /л/	109
5.9. Фонетска адаптација страних ријечи	109
5.10. Фонетске особине записа	111
6. МОРФОЛОГИЈА	113
6.1. Именице	113
6.1.1. Деклинација именица -й- основе	113
6.1.2. Деклинација именица -й- основе мушког рода	115
6.1.3. Деклинација именица -й- основе женског рода	116
6.1.4. Сугласничке деклинације	117
6.1.5. Деклинација именица -й̄- основе	119
6.1.6. Специфичности у промјени продуктивних деклинација	120
6.2. Замјенице	121
6.2.1. Личне замјенице	121
6.2.2. Упитно-односне именске замјенице кѣто и тѣто	123
6.2.3. Придјевске показне замјенице	123
6.2.4. Придјевске присвојне замјенице	125
6.3. Придјеви	125
6.4. Бројеви	131
6.5. Презент	133
6.6. Аорист	135
6.7. Имперфекат	136
6.8. Перфекат	137
6.9. Плусквамперфекат	137
6.10. Исказивање будућег времена	137
6.11. Императив	138
6.12. Потенцијал	138
6.13. Инфинитив и супин	139
6.14. Партиципи	139

6.14.1. Активни партицип презента	139
6.14.2. Активни партицип претерита	141
6.14.3. Пасивни партицип презента	142
6.14.4. Пасивни партицип претерита	143
6.14.5. Партицип перфекта	143
6.15. Осврт на морфолошке особине	143
6.16. Морфолошке особине записа	145
7. СИНТАКСА	148
7.1. Ред ријечи	148
7.1.1. Личне замјенице	148
7.1.2. Атрибут уз управну ријеч у синтагми	155
7.2. Конгруенција броја и именске ријечи	157
7.3. Двојина	157
7.4. Из синтаксе падежа	159
7.4.1. Посесивност	159
7.4.2. Генитив	161
7.4.3. Датив	163
7.4.4. Акузатив	165
7.4.5. Инструментал	167
7.4.6. Локатив	168
7.5. Синтаксичке функције партиципа	170
7.5.1. Активни партицип презента	171
7.5.2. Активни партицип претерита	172
7.5.3. Пасивни партицип презента	172
7.5.4. Пасивни партицип претерита	173
8. ИЗ ЛЕКСИКЕ	174
9. ЗАКЉУЧАК	180
10. ЛИТЕРАТУРА	185
11. ПРИЛОЗИ	192
12. БИОГРАФИЈА АУТОРА	199

Докторска дисертација „Палеографске и језичке особине *Силоановог четворојеванђеља* (14. вијек)“ написана је ћириличним писмом, фонтом Times New Roman, величине слова 12, са проредом 1.5, а садржи 199 страница компјутерски

сложеног текста формата А4. Уз њих на почетку долази првих 10 страница које нису нумерисане, а на крају три стране с изјавама. Првих десет нумерисаних страна чине: насловна страна на српском, насловна страна на енглеском, затим слиједи четири странице са подацима о докторској тези на српском и енглеском језику (подаци о ментору/коментору, резиме, кључне ријечи, научна област и поље, класификциона ознака према CERIF шифрарнику, тип одабране лиценце Креативне заједнице), а на преосталим страницама без нумерације је *Садржај*. Текст дисертације је на 199 нумерисаних страница, с нумерацијом од првог поглавља. Докторска дисертација садржи 3 табеле, а у дијелу *Прилози* наведен је *Попис табела* и уврштено 6 слика. Број цитиране литературе износи 83 библиографске јединице.

Дисертације је организована у 9 тематски повезаних поглавља са потпоглављима, а последије њих слиједи попис литературе, прилози, биографија аутора. То су: *Увод* (1–3), *О рукопису* (3–14), *Палеографија* (15–42), *Графија и ортографија* (43–101), *Фонетика* (102–112), *Морфологија* (113–147), *Синтакса* (148–173), *Из лексике* (174–179), *Закључак* (180–184), *Литература* (185–191), *Прилози* (192–198), *Биографија аутора* (199).

- 1) Наслов докторске дисертације;
- 2) Вријеме и орган који је прихватио тему докторске дисертације
- 3) Садржај докторске дисертације са страничењем;
- 4) Истаћи основне податке о докторској дисертацији: обим, број табела, слика, шема, графикона, број цитиране литературе и навести поглавља.

IV УВОД И ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

Проучавање писаног наслеђа значајно је у културолошком, историјском, националном и језичком смислу. Српско рукописно наслеђе још увијек није у задовољавајућој мјери описано и проучено, па су истраживања у том погледу значајна за историју језика. Научни темељи су постављени и дате важне карактеристике књижевних језика, који су се користили у прошлости, али потврђивање постављених тврдњи и проширивање сазнања о особинама појединих писаних споменика у контексту епохе којој припадају, као и историјског пута српског језика и ћирилице, и даље су актуелни и важни задаци дијажорније, стога су од великог значаја палеографска и језичка испитивања *Силоановог четворојеванђеља* из 14. вијека, као српскословенског споменика писаног ћирилицом. Палеографска и језичка дескрипција споменика представљају предмет истраживања, а циљ истраживања јесте цјеловит и систематичан палеографски и

језички опис овог споменика у контексту општесловенског наслеђа, затим српскословенске епохе, као и у односу на позицију према народном језику. Постављена хипотеза, коју је истраживање потврдило, да се кроз опис појединачног споменика, као и његовим сагледавањем у ширем контексту, доприноси употпуњавању сазнања о токовима развоја писма и језика.

Новије филолошке литературе о *Силоановом четворојеванђељу* нема, а раније објављена није обимна и сведена је на радове који дају основне податке о споменику: кратак опис садржаја текста и изгледа књиге, карактеристике илуминација, опис окова књиге, податке о записима, напомене о језику, писму и правопису. П. Момировић објавио је 1981. године рад *Силоаново рукописно четворојеванђеље* (Момировић, Петар, *Силоаново рукописно четворојеванђеље*, Краљево, 1981, Завод за заштиту споменика културе, брошура) у коме је дао опис изгледа рукописа, основне назнаке о писму и језику, а највећи допринос поменутог рада јесте реконструкција путања којима се рукопис кретао у својој дугој историји постојања, као и које су историјске личности заслужне да се рукопис сачува до данас. Записе из *Силоановог четворојеванђеља* објавио је Љ. Стојановић (Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, књига I, Београд, 1902: 471–472; Стојановић, Љубомир, *Стари српски записи и натписи*, књига II, Београд, 1903: 64, 438–439, 444). Рукопис се, такође, помиње у радовима В. Мошина и С. М. Траљића (Мошин, В. и Траљић, С. М., „Ћирилски споменици у Босни и Херцеговини“, *Наше старине VI*, Сарајево, 1959), као и Л. Мирковића (Мирковић, Л. „Старине Старе цркве у Сарајеву“, Споменик СКА XXXIII/65, Београд, 1936). У дисертацији је коришћена релевантна литература у вези с палеографским, ортографским и језичким особинама других споменика српског средњовековног наслеђа.

Према временском и жанровском критеријуму, за компарацију са *Силоановим четворојеванђељем* коришћени су радови о *Чајничком јеванђељу* и *Бјелопољском четворојеванђељу*, а потом из истог вијека, премда из другог жанра, монографија о Теодосијевом житију Светог Саве у препису монаха Марка из 14. в. То су монографије: Јерковић, Вера (1975), *Палеографска и језичка испитивања о Чајничком јеванђељу*, Нови Сад: Матица српска; Стојановић, Јелица (2002), *Ортографија и језик Бјелопољског четворојеванђеља (13/14. вијек)*, Подгорица: Универзитет Црне Горе; Драгин, Наташа (2007), *Језик Теодосијевог житија Св. Саве у препису монаха Марка из XIV века*, Нови Сад: Тиски цвет.

Поред тога, у циљу компарације и контекстуализације, коришћена је, између осталог, следећа литература о појединачним споменицима или палеографским, ортографским и језичким питањима: Грковић Мејџор, Јасмина (1993), *Језик „Псалтира“ из штампарије Црнојевића*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности; Грковић Мејџор, Јасмина (1997а), „Партиципи у српскословенском језику“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/1, Нови Сад: Матица српска, стр. 21–39; Грковић Мејџор, Јасмина (1997б), „Хиландарски пуни апракос из XIII века (ХИЛ 8)“, *Зборник матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, Нови Сад: Матица српска, стр. 69–81; Грковић, Јасмина (1986), *Софијска служба Светом Сави: палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за јужнословенске језике; Јеркови, Вера (1983), *Српска Александрида. Академијин рукопис (бр. 352). Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Београд; Јерковић, Вера (2004), „Ћирилица српскословенског периода. Палеографски приступ проучавању и општи увид у њен развој“, *Предавања из историје језика*, Лингвистичке свеске 4, Нови Сад: Филозофски факултет: 87–102.

На сличности и разлике између *Силоановог четворојеванђеља* и других српскословенских споменика указано је у одговарајућим одјељцима дисертације, а научни допринос дисертације је у систематичном прегледу палеографских, ортографских и језичких особина рукописа.

- 1) Укратко истаћи разлог због којих су истраживања предузета и представити проблем, предмет, циљеве и хипотезе;
- 2) На основу прегледа литературе сажето приказати резултате претходних истраживања у вези с проблемом који је истраживан (водити рачуна да обухвата најновија и најзначајнија сазнања из те области код нас и у свијету);
- 3) Навести допринос тезе у рјешавању изучаваног предмета истраживања;
- 4) Навести очекиване научне и прагматичне доприносе дисертације.

V МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД РАДА

Материјал над којим је извршено истраживање представља сам српскословенски споменик – *Силоаново четворојеванђеље*, датовано на крај 14. вијека. Рукопис се чува у Музеју Старе цркве у Сарајеву и у Музеју Дабробосанске митрополије у Добруну. Истраживање је вршено директним увидом у рукопис, као и на снимцима рукописа. Садржи 312 листова, од којих је посљедњи са два записа. Листови су исписивани двострано, а текст раније није приређиван нити рашчитаван, изузев што су објављена четири записа из рукописа и један с окова књиге. Како је наведено у дисертацији, увидом у рукопис констатовано је да је рукопис прије рестаурације претрпио оштећења, те да одређени дијелови листова нису сачувани.

Основни метод који је примијењен јесте компаративно-историјски карактеристичан за дијахроно проучавање језика, а од општих дескриптивни. Предмет рада примарно није реконструкција језика датог периода него дескрипција споменика због чега је примјена дескриптивне методе очекивани избор. Упоредивање с другим споменицима неопходно је због синтезе и доношења релевантних закључака, због чега је примијењена компаративна метода. Примијењене методе су одговарајуће за предмет истраживања, није било већих промјена у односу на план истраживања, те су обрађени сви предвиђени језички нивои, планирани и образложени приликом пријаве докторске тезе, а наведени параметри дали су довољно елемената за релевантне закључке. Статистичка обрада података је адекватна.

1) Објаснити материјал који је обрађиван, критеријуме који су узети у обзир за избор материјала;

2) Дати кратак увид у примијењени метод истраживања при чему је важно оцијенити сљедеће:

1. Да ли су примијењене методе истраживања адекватне, довољно тачне и савремене, имајући у виду достигнућа на том пољу у свјетским нивоима;
2. Да ли је дошло до промјене у односу на план истраживања који је дат приликом пријаве докторске тезе, ако јесте зашто;
3. Да ли испитивани параметри дају довољно елемената или је требало испитивати још неке, за поуздано истраживање;
4. Да ли је статистичка обрада података адекватна.

VI РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС ИСТРАЖИВАЊА

У поменутој ранијој литератури гдје су дате назнаке о писму и језику рукописа, наведено је да је рукопис писан калиграфским уставом и рашким правописом. Истраживањем у овој дисертацији потврђено је да је тип писма устав, надаље је прецизирано шта је у морфолошким словним облицима архаично и задржано из претходних развојних фаза писма, потом шта је карактеристично за 14. вијек, а не прелази половину 15. вијека писарској пракси, попут украсних тачки на пречкама одређених слова, те се потврдило датовање рукописа. Надаље, уочено је присуство брзописних слова, чија употреба није везана искључиво за крај реда, а међу којима су фреквентна високо извијена слова, попут: <ѡ>, <ѣ>, <ѣ>, <ѣ>, високо издужено к, као и специфична слова брзописне ћирилице тзв. *бубрежасто* и *бубњевито в*, *широко отворено с*, да би се закључило да прелаз с једног типа писма на други, односно с устава на полуустав, није био нагли заокрет, него дужи процес у писарској традицији.

Наведено је у претходној литератури да рукопис припада рашкој писарској школи, а истраживање је показало да једним дијелом припада рашкој правописној школи, а другим да су у употреби правописна рјешења која ће постати

карактеристична за ресавски правопис, те да мијешање правописних тенденција представља особину ортографије *Силоановог четворојеванђеља*.

На фонетском плану, за најсложеније питање гласовне вриједности некадашњег вокала *jam*, у рукопису није било довољно поузданих показатеља којима би се могла прецизно одредити гласовна вриједност некадашњег вокала, те да су упливи говорног језика на фонетском плану ограничени на појаву секундарног полугласника у презенту глагола *къмъ* (быти), док преостале категорије задржавају књишке облике карактеристичне за српскословенску језичку епоху.

На морфолошком плану констатовано је да се добро чувају из старословенског језика наслијеђени деклинациони системи, као и глаголски облици, али да се напоредо формирају особине препознатљиве за српскословенску епоху, као што су наставци за генитив једнине сложене придјевске промјене, једначење акузатива и генитива код именских ријечи мушког рода у категорији живо, али и утицаји говорног српског језика, као што је појава наставка у дативу једнине сложене придјевске промјене. Језик је најмање подложен измјенама на синтаксичком плану, поготово у текстовима литургијског карактера као што је четворојеванђеље, па се то синтаксичким истраживањима потврдило. Значајно је што је истраживање показало да се у рукопису задржавају неке архаичне форме употребе падежа, које се губе у српској редакцији старословенског језика, док се с друге стране јављају и иновације, као што је, између осталог, појава акузатив без приједлога у служби директног објекта на мјесту словенског и партитивног генитива. Истраживање је показало да рукопис на ортографском и језичком плану баштини наслијеђене ћирилометодијевске обрасце, али да прати и историјске токове српског језика.

- 1) Укратко навести резултате до којих је кандидат дошао;
- 2) Оцијенити да ли су добијени резултати јасно приказани, правилно, логично и јасно тумачени, упоређујући са резултатима других аутора и да ли је кандидат при томе испољавао довољно критичности;
- 3) Посебно је важно истаћи до којих нових сазнања се дошло у истраживању, који је њихов теоријски и практични допринос, као и који нови истраживачки задаци се на основу њих могу утврдити или назирати.

VII ЗАКЉУЧАК И ПРИЈЕДЛОГ

На основу свега наведеног у извјештају, Комисија закључује да докторска дисертација мр Вере Чолаковић, под насловом „Палеографске и језичке особине *Силоановог четворојеванђеља* (14. вијек)”, према саставним елементима у потпуности одговара овој академској форми, те да представља самосталан и оригиналан научни рад.

Кандидаткиња је показала познавање предмета истраживања те је адекватно примијенила одабрану методологију како би у потпуности одговорила на проблематику којом се бави у дисертацији. Овај рад систематично освјетљава палеографију, ортографију и језик *Силоановог четворојеванђеља* из 14. вијека, те представља допринос за дијахрона проучавања српске ћирилице и језика.

Комисија је једногласно позитивно оцијенила докторску дисертацију под насловом „Палеографске и језичке особине *Силоановог четворојеванђеља* (14. вијек)”, кандидаткиње мр Вере Чолаковић, те предлаже Наставно-научном вијећу Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци и Сенату Универзитета у Бањој Луци да прихвате овај Извјештај и одобре јавну одбрану дисертације пред назначеном комисијом.

- 1) Навести најзначајније чињенице што тези даје научну вриједност, ако исте постоје дати позитивну вриједност самој тези;
- 2) На основу укупне оцјене дисертације комисија предлаже:
 - да се докторска дисертација прихвати, а кандидату одобри одбрана,
 - да се докторска дисертација враћа кандидату на дораду (да се допуни или измијени) или
 - да се докторска дисертација одбија.

Датум: 8. 8. 2022.

ПОТПИС ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ

1.
др Биљана Бабић, редовни професор,
Филолошки факултет, Универзитет у Бањој
Луци, предсједник
2.
др Вања Станишић, редовни професор,
Филолошки факултет, Универзитет у
Београду, члан
3.
др Дијана Црњак, редовни професор,
Филолошки факултет, Универзитет у Бањој
Луци, члан
4.
др Драгомир Козомара, ванредни професор,
Филолошки факултет, Универзитет у Бањој
Луци, члан

ИЗДВОЈЕНО МИШЉЕЊЕ: Члан комисије који не жели да потпише извјештај јер се не слаже са мишљењем већине чланова комисије, дужан је да унесе у извјештај образложење, односно разлог због којих не жели да потпише извјештај.